

GESTA HOMINUM

TÚNŐDÉSEK A TÖRTÉNELEMRŐL

ÁLTALÁNOS BEVEZETÉS
AZ ÚJKOR ELÉVÜLÉSE

Dobai István
börtönelőadásai

Kolozsvár, 1993

Tisztelt Olvasó!

A címlap képén a földabrosz délkörhálózata rácsvastagságú. Mit akar ez jelenteni? Hogy a Föld minden lakója, az egész emberiség rács mögött él, ha kívülről-felülről nézzük? Valamilyen rabságot jelez vagy jelképez ez a rács? Nem valószínű, hiszen ilyen rács nem létezik, mint ahogyan a szélességi és hosszúsági körök hálója is csak képzelet szüleménye, és az ember tájékozódásának szolgál alapjául. Hogy? Nem értelmünk, tudásunk, nagyszerű műszereink, hanem képzeletünk alapján tájékozódunk? Képzelt pontok, képzelt vonalak után igazodik a Ráció? És azok viszonyulásait méri és vizsgálja? De a Ráció műve mégiscsak valóság, és a kőbaltától az elektronikaig megtett út nagyszerűsége fényesen igazolja a tájékozódás helyességét. Ez egészen meggyőző érv arra, ami elmúlt, de a jövőendő felé merre, mivel, hogyan indulhatunk?

Ön azonban, tisztelt Olvasó, nyilvánvalóan Okos Ember, és jól tudja, hogy mindez csak olcsó szofisztika, amelyből semmiféle értékesíthető portéka nem lesz, még szópiaci sem. Szórakoztatónak sem mondható ez az írás, nem érdemes hát elolvasnia, hiszen semmi esetre sem gyakorlati embernek való. De ne dobja el és ne tegye félre sem, ha már a kezébe került! Biztosan van ismerősei között, akit a nem hasznosítható dolgok is érdekelnek, aki eltöpreng a Homo Sapiens viszontagságos életén, és keresi a jövőendőjének útját, még reménytelenül tapogatózva is. Egy ilyen ismerősenek adja Ön oda ezt az írást.

Ha pedig mégsem volna éppen olyan gyakorlati, hanem szorongó szívvel töpreng el egy gondolon – ha nem is vérzik el rajta –, akkor olvassa el Ön is. Akkor azt is remélhetem, hogy elnéző lesz gyarlóságaimmal szemben.

Tartalom

ÚJ MŰFAJ	4
GESTA HOMINUM (vázlatos tartalom)	9
I. ISTEN FIA.....	12
II. TÉVEDÉS	16
III. HIT, REMÉNY, SZERETET	20
IV. DALOLVA MENT LÁNGSÍRBA.....	23
V. TÁVOL LEGYEN.....	28
VI. A VILÁG	32
VII. EGYETLEN OKA	36
VIII. HALLGASSUK.....	39
IX. A MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET	43
X. 25 827	47
XI. A LÉLEK FORMÁI.....	52
XII. A TERVEZÉS.....	56
XIII. TÖMEG SŰRŰJÉBEN	60
XIV. RENDKÍVÜLI	63
XV. POLGÁROSODÁS!	67
XVI. A TÁRSADALOM	71
XVII. NEM ÉN VAGYOK	77
XVIII. A KÖZHATALOM	82
XIX. OLYAN A JOG.....	87
XX. HALÁLT EVÉK ÁDÁM.....	92
XXI. TÍZ TALENTUMOT.....	97
XXII. GESTA HOMINUM.....	101

ÚJ MŰFAJ

a börtönelőadás: kötöttebb az ódánál, de szabadabb a szürrealista drámánál, tömörebb az epigrammánál és terjedelmesebb az egzisztencialista regénynél. De vajon tudomány-e vagy művészet? Vagy valamiféle mesterség? Ha mesterség, nem a hozzá leginkább hasonlító publicisztikához áll legközelebb, hanem az aránylag legkevesebb anyagból legtöbbet alkotó iparművészethez. Tudományként, ismeretrendszerként is nehéz meghatározni, mert merev logikája alapján olyan, mint a függvénytan, kötetlen spekulációja pedig a bölcsélet szofisztikájával rokonítja. Ha viszont művészet, a szintén élőszóban élő népköltészet körébe tartozik, de hogy narráció, ballada, forgatókönyv, história, novella-e az irodalmi formája, vagy színművészet az előadásmódnak a tartalommal vetekedő fontossága miatt – ismét csak vitatható. Én legszívesebben mindezekből az elemekből összetett, különleges műfajnak látom a börtönelőadást: olyan, mint a templomi prédikáció. A prédikáció is minden eszközt felhasznált hallgatói figyelmének lekötésére, és minden módon előadott tartalmat célja elérésére, a hívek kíváncsós világképének felépítésére. Mint tudjuk, évszázadokon át a prédikáció volt a publikálás kizárólagos útja, szülőanyjává lett az európai nemzeti irodalmaknak, mint ismeretterjesztés a tudományosságának, mint közéleti tájékoztatás korunk publicisztikájának. Vajon a templomi prédikáció szegény, vidéki rokonának, a börtönelőadásnak lesz-e valamilyen jövője, ha leírják? Már ha leírják: ha lesz mit leírni és érdemes lesz leírni, mert lesz ki elolvasa.

A börtönelőadásnak van két olyan lényeges fogyatéksága, amelyek miatt versenyképtelen a világban: az információhiány és a társadalmonkívüliség, a magány, amelyben születik. Hogy ezek mit jelentenek, azt mindenki tudja. Ha korunk szellemi életében valaki nem az aznapi, hanem pár hetes információra alapít, jobb, ha nem is indul. Társadalmi kapcsolatok nélkül pedig azt sem tudhatja, milyen irányú a vele szemben támasztott igény. De van a börtönelőadásnak két utolérhetetlen előnye: az információhiány és a magány, amelyben születik. Korunk információtermése már nem gazdag és bőséges, hanem mindent elborító áradat, amelynek befogadására az emberi elme még annyira sem képes, hogy számítógépbe táplálja, nemhogy megszerezni tudná. Ez a tájékoztatástömeg már a világban való eligazítás helyett rákos tájékozódásburjánzást okoz az emberben, és a legegyszerűbb úton vezet korunk egyetemes válságába. Kevés információt viszont nagyszerűen képes feldolgozni és értékesíteni az emberi szellem, az elme, az értelem – az elnevezés nem lényeges – és építhet belőle a válságból kivezető irányt. Az meg közismert, hogy az emberi elme magányban tudja igazán kifejteni képességeit. Hiszen az emberi szellem nagy alkotásai mind a pusztaság vagy a cella magányában születtek, nemcsak a vallási és világnézeti rendszerek, hanem a költészet nagy alkotásai is.

A börtönelőadónak más előnyei, kedvezményei is vannak. Nem kell tiszteletben tartania senki szerzői jogait. Idézhet – ha tud – bárkitől, bármit, hűségesen vagy elferdítve, megnevezve, elhallgatva vagy átkeresztelve a szerzőt. A földrajzi, történelmi és más

tudományos fegyelemhez is csak szűk hallgatóságának memóriája szerint kell tartania magát. De mindezeknél többet jelent a börtönelőadónak az, hogy a börtönben nem kell lemondania az általánosan ismert és elismert igazságokról csak azért, mert azok közhelyek, mert a tömlőc értékrendjében a közhely a legerősebb érv. Ennek érvényességét csak az tagadja, aki a cella kis közösségéből is ki akarja etetnekként tagadtatni magát. – Íme, még egy rokon vonás a börtönelőadás és a templomi prédikáció között.

A második világháború végén Közép-Európa orosz megszállás alá került. A megszállók hamarosan berendezkedtek, állandósítván uralmukat „proletárdiktatúra” néven egy Európában merőben ismeretlen közhatalmi rendszer, a bizánci és dzsingiszi elemekből marxí recept szerint összeállított despotizmusban, a leninizmusban. (E rendszer atyja Sztálin volt, az elnevezés is tőle származik.) Nálunk Erdélyben a proletárdiktatúra a románok tömör hungarofóbiájának alapjaira épült, különleges betonfallal fokozván általános börtönünk szigorát. Mert ugye a börtön szabadságvesztést jelent, köznyelven rabságot. Nos, a Vasfüggöny mögötti egész Közép-Európa Sztálin börtönében volt. A szó szoros értelmében vett szabadságvesztéssel nemcsak emberi szabadságjogai függesztettek fel, hanem cselekvőképesége, sőt, jogképesége is. Az erdélyi magyarok számára (és a magyarok számára sajnos másfelé is) a nemzetiségi jogfosztottság újabb börtönfala fokozta a rabságot, megvonván magának a biológiai létezésnek a jogát is tőlünk. A fegyintézetek falai, amelyek mögé letartóztatásunk és elítéltetésünk után dugtak, háromszorosra fokozva szabadságvesztésünket, szeretteinktől, társadalmi, szellemi és erkölcsi kapcsolatainktól fosztottak meg. A romániai politikai foglyok számára ugyanis nem volt beszélgető, nem volt egy nyamvadt diktált (román) szövegű levelezőlap, szó sem lehetett újságról, könyvről, semmiféle papírról. Hírek csak az újonnan jöttek, más börtönből áthelyezettek vagy – legszerencsésebb esetben – friss elítéltek útján érkeztek. Persze tilos volt a cellák közötti minden kapcsolat, minden jeladás. Tilos volt az írás (szappanra vagy cipőtalpra), aki ilyent merészelt tenni, az súlyos büntetés veszélyének tette ki magát, legtöbbször egy negyedik, belső börtönfal mögé zárattatván, amely immár rabtársaitól is elkülönítette. A magyar elítélteket pedig a börtöncellában is körülzárta a román rabtársak hungarofóbiája, arra kényszerítve a magyarokat, hogy minden cellában „magyar kolóniának” csúfolt, belső, kis közösséget alkossanak. Eme legbelsőbb, csak magyarokat elkülönítő fal a börtönhatóságok kezdeményezésére keletkezett, mert a romániai börtönökben tilos volt magyarul beszélni (és biztosak lévén abban, hogy a magyarok mégis beszéltek, azokat ezért bármikor meg lehetett büntetni), viszont nem büntették meg a magyar elítélteket verő román rabokat.

Hogy lehet az, hogy amikor a többszörös börtön ajtaja bezárult a rab mögött, az – végre! – szabadon fellélegzett? Végtelenül egyszerű: a fegyőr kívül maradt, kizáródott a börtöncellán kívüli erkölcsi és szellemi rabságba, ahol tilos hinni, remélni, szeretni, nem szabad gondolkodni, gondolatokat kifejezésre juttatni, magasztos célért lelkesedni, eszményt szolgálni, azért áldozatot vállalni, életünket és vérünket odaadni, egyszerűen, ahol nincs jogunk az Ember Szabadságára. Ez a szabadság a Vasfüggöny mögött csak a

börtöncellák zárt szigetekskéin létezett. Igaz, minden cellában voltak besúgók, de azokat egyszerűen kidobták a cellából a többiek, ha rosszul viselkedtek. Kidobták a fegyőrök mellé, az azokéhoz hasonló erkölcsi rabságba. (Sajnos ez a börtönbeli legmagasabb szintű lelki szabadság nem tartott az amnesztiáig, mert az utolsó évet „reedukálásra”, átnevelésre – vulgo: óvodára – használta az őrdögi közhatalmi rendszer. A börtönajtó ekkor már nem védte meg az elítélteket az elnyomorodott lelkű közhatalmi szolgálattevőktől, azok benyomultak a cellákba, és lelki elevenboncolásukkal az elítélt szívéig juttatták addig nem tapasztalt kínokat okozó mérgecsennyüket.)

A sok magány-időszakkal gazdagított börtöncellai erkölcsi szabadságban megelevenedik az emberi szellem. Bár hatóságilag minden szellemi tevékenység szigorúan tilos, minden fizikai (= tér- és időbeli) lehetőséget, alkalmat kihasználnak erre a célra az elítéltek, mert – erről minden rab hamarosan meggyőződik – a testi gyötrelmek uralma alól csak tudatunk más irányú elfoglalásával menekülhetünk. A legelső és legfontosabb szellemi tevékenység a börtönben az ima, a vallásos elmélkedés – ezek magányosan is gyakorolhatók –, az istentisztelet legkülönbözőbb formái és a hittudományi előadások hallgatása. Már ebből is megmutatkozik a hit jótétemény volta az ember számára, mert ez a szellemi-lelki menekülésmód nem létezik a nem-hívók számára. A vallásos gyakorlat után a szórakoztató beszélgetések, elbeszélések, mesék következnek, egy-egy utazás vagy film elmondásától, a regénymesélésen át költői művek előadásáig vagy művelődéstörténeti eszmefuttatásokig. Harmadik helyen következnek a tanulási lehetőségek, elsősorban idegen nyelveké.

Ha ezek felett marad lehetőség, összekertülnek valamely téma iránt érdeklődő hallgatók és előadók, tudományos előadások, előadás-sorozatok tartatnak. Mivel a tevékenységek értékszínvonala az aktív és passzív résztvevők értelmi-szellemi-erkölcsi színvonalának a függvénye, az előadások tudományos értéke nagyon különböző. A bevezetőben említett hiányosságok miatt a reáliák, az ún. egzakt tudományok terén elvélve érték el egy kinti középiskoláét. De a humán diszciplínák már egyetemi szinten hangzottak közepes előadók szájából is. A bölcsélet, az általános szisztematika pedig egyenesen börtönspecialitás volt.

Bizony, a kinti világban soha nem hallottam olyan intellektuális élményt nyújtó előadásokat, mint a börtönben! A biológia, szociológia, pszichológia, etika, esztétika és történelem mindenféle ága jutott itt legmagasabb szintű művelésre az elemekre, alaptényekre, változásaira vonatkozó ismeretek rendszerezésével. És milyen kiváló tudományos előadók! Őket csak az elbeszélő börtönelőadók múlták felül egy-egy regény, színmű vagy útleírás, saját élmény olyan elmondásával, amely a legnagyobb színésznek is dicsőségére vált volna, és a sokszor harmadrendű művet vagy lapos élményt ragyogó, klasszikus értékűvé, tündöklő drágakővé csiszolta.

Nem tudok ellenállni a kísértésnek, hogy meg ne említsem néhánynak a nevét (durván elhallgatva sok mást, esetleg értékeesebbeket, de akiket nem ismerhettem, mert nem hozott

össze velük a rabsors, hiszen a Szekuritáté egyáltalán nem alkalmazott kontraszelekciót: a társadalom legkülönbjeit dugta rács mögé, és ezek között is a hazaárulásért elítéltek álltak első helyen): Țuțea Petre, Varga László, Zahernic Constantin, Venczel József, Balotă Nicolae, Andrásy Ernő, Mustafa Emin, Benedek Simon-Fidél, Mihai Florin, Dávid László, Iscu Alexandru a tudományos kérdésekben, vagy Iunian Nicolae, Molnár Béla, Moscu Pantelimon, Kása Géza, Enescu és Andreevici kapitányok az elbeszélések terén. Bizony mondom, örök kára a művelődéstörténetnek, hogy az emberi szellemnek ezen nagy alkotásai úgy elenyésztek elhangzásukkal, mint Orfeusz, Paganini, Liszt zenéje, Démoszthenész, Assisi Ferenc, Kossuth Lajos beszéde, Nizsunszkij tánca, Sarah Bernhard színjátéka – hogy a többi milliónyi néven ismertet vagy ismeretlent ne említsem.

Én is kapós előadó voltam a börtönben. Az a hír járta rólam, hogy nemcsak a jogtudományokban, politológiában, szociológiában, gazdaságtanban vagyok járatos filozófiai szinten, hanem a történettudományokban is a világtörténettől a művelődés- és művészettörténeten át a közép-európai nemzetek köztörténete és irodalomtörténete (és még sok más egyéb) is mind a fejemben van, és mindezeket a hallgatók igénye szerint, hat-hét nyelven, angoltól a törökig, elő is tudom adni. Hiába tiltakoztam, szabadkoztam, hogy mindennek a fele sem igaz, eme tárgyak iránt olyan nagy volt az érdeklődés és olyan kevés a nem román előadó, hogy minden új cellába érkezésem után egy órával már készen is volt néhány heti előadásprogramom. Tárgyam és hallgatóim iránti tiszteletből csak nagyon kis számú előadást vállaltam, és azokra a legnagyobb gonddal készültem. (Emiatt egyáltalán nem tudtam részt venni a tanulási programokban, és a tudományos előadásokon is csak a legfontosabbakon.) A cellabeli magyar kolóniának rendszerint külön beszéltem magyar történelemről és irodalomtörténetről, a lehető legrészletesebben. A cella nemzetközi – főként román – közönségének pedig arról, ami mindig nagyon érdekelté őket: Közép-Európa köztörténete, művelődéstörténete, magyar irodalom, világtörténet, világirodalom, történetfilozófia. Nyilvánvaló, hogy előadásaim egyéni hiányosságaim és hibáim mellett még a börtöni nehéz körülmények által okozott – a bevezetőben említett – bajokban is szenvedtek, de ki kell jelentenem, hogy sok esetben méltán arattak sikert, elsősorban újszerűségükkel. Akkor a kinti világ még semmit sem tudott (azóta sem sokat!) – például – az összehasonlító nemzeti történelemről vagy az Európa-gondolat alakulásának és fejlődésének nem politikai és nem irodalmi történetéről, amelyek akkor ott előadattak és megvitatattak.

Társadalomtörténeti saját kutatásaimról és történetbölcseleti elméleteimről csak a legszűkebb körben beszéltem, hiszen azokat a majdani kinti publikálásra szántam. Hazaengedtetésem után azonban megtudtam, hogy a Szekuritáté minden írásomat, jegyzetemet elvitte és megsemmisítette letartóztatásomkor. Tízévnnyi tudományos munkám eredménye veszett el eme dokumentáció elégetésével. Újból neki kellett volna feküdnöm a kutatásoknak, de könyvtárakba, levéltárakba – ítéletem ugyanis hatályban maradt – tilos volt bemennem, terepre nem járhattam, útlevelet nem kaptam. Mind vártam a lehetőségek

megnyílására, miközben a legkülönfélébb kényszermunkámat végeztem. Barátaim, gyermekeim, tisztelőim mind biztattak, kérleltek, fenyegetéssel kényszerítettek volna hírből is töredékesen ismert és messze túlértékelt dolgozataim újraírására, de én csak halogattam, hogy majd kellő bizonyító apparátussal rögzíthessem. Az idő telt, emlékezetemben a régi szöveg mind halványult, látásom mind gyengült. És most, amikor végre talán lehetőség nyílna a kutatásokra, megdöbbenve, végsőkéig elkeseredve észlelem, hogy már alig látok, hogy már nagyítóval baktatva sem tudok olvasni.

Józanágom persze arra int, hogy nem érdemes bánkódni a megmásihatatlan miatt, hogy több is veszett Mohácsnál, hogy az emberiség majd csak kiheveri valahogy ezt a veszteséget is. Hogy elveszett tudományos munkásságom nem ütött pótolhatatlan rést az emberiség művelődéstörténetén, mert az nem tartalmazta a Bölcsék Kövét, az Egyetlen Igazságot, hanem nagyon is hétköznapi pragmatikus rendszerbe próbálta állítani az emberi mindennapok múlt és jelen tényeit és jelenségeit, azokra közhelyszámba menő magyarázatokat akart adni – ezért engedek közelijeim unszolásának, és meszesedő memóriám megerőltetésével megkísérelem rekonstruálni az e témában tartott hajdani börtönelőadásaimat. Lehet, hogy ezt még többen és kevesebb unalommal olvassák majd, mint remeknek vélt értekezéseimet.

Új műfaj a börtönelőadás és nagyon ravasz: szerény kis ismeretterjesztésnek álcázva vitathatatlanul vélt tekintélyeket ránt le a köztisztélet pienesztájljáról és tesz a helyükbe eddig ismeretleneket. Ez az emberekre is vonatkozik, de még inkább igazságaikra, eszméikre, műveikre. De nemcsak új és ravasz műfaj a börtönelőadás, hanem megalapozatlan és felületes is: csak állít, állít, de semmit sem bizonyít. Még jó, ha egy-egy ismert közhelyet felhoz érvel. Talán ezek miatt igényel olyan magas intellektust a börtönelőadások értékeinek megítélése, hiszen ezekben nagyon el van keveredve egymással az ocsú és a tiszta búza.

Hogy pedig mennyire sikerül nekem börtönelőadást egyáltalán rekonstruálni, az a következőkben fog kiderülni. Sok jóindulatot és megértést – de nem kevés figyelmet is kérek az olvasásukhoz!

Kolozsvár, 1988. január 18.

Dobai István

GESTA HOMINUM

Tűnődések az emberiség és Európa történelméről, különös tekintettel a magyarokra.
Általános bevezetés: Az újkor elévülése

Vázlatos tartalom

A történelem az emberi cselekedetek összessége, folyását az irányítja hát, ami az ember akarati cselekvését. A világ valósága független ugyan az ember tudatától, de ahhoz az ember a maga meggyőződése szerint viszonyul. Az ember akarati cselekvése tehát két tényező eredője: a világ adottságaié és az ember hitéé.

Az akaratbefolyásolás saját tényezői

I. A test

1. Lélektani bevezetés (I. ISTEN FIA...): Az akarati cselekvés lélektani folyamata. Az akarat az indulat talajában gyökerezik.

2. Ösztönök, készségek, reflexek (II. TÉVEDÉS...)

a) Létfenntartás: Anyagi javak szerzése, termelése, a gazdálkodás, mint emberi mű. Az anyagiasság buktatói.

b) Fajfenntartás (III. HIT, REMENY, SZERETET...) Az ember fajlagos viselkedése (21), szerelem, házasság, család, szélsőségek: kultusz és aszkézis.

c) Érvényesülés (IV. DALOLVA MENT LÁNGSÍRBA...), az ÉN megvalósítása csak társak viszonylatában, társadalomban lehet, verseny és fejlődés.

d) Készségek (V. TÁVOL LEGYEN...) kialakítására szolgál a nevelés. Érzéki, értelmi, esztétikai és erkölcsi készségek.

II. A hit

A túltájékozottság tájékoztatlanságot jelent (VI. A VILÁG...) Izmusok tömege. Hajdani rendszerezési kísérletek (VII. EGYETLEN OKA...): Materialista ateizmus, materialista fideizmus, idealista ateizmus (VIII. HALLGASSUK...) és idealista fideizmus.

Csak két világnézet van (IX. A MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET...): Egocentrikus és ideocentrikus. Az eszmény. A vallás (X. 25827...).

Az ember akarata a két világnézeti vektor eredőjének megfelelő cél megvalósítására irányul (XI. A LÉLÉK FORMÁI...)

B. Az akaratbefolyásolás idegen tényezői

Az ösztönökben és készségekben keletkező hiányérzet vágyat támaszt az emberben, ha ez célra irányul, törekvés a neve. A törekvés a tudattalanból a tudat felszínére érkezve, az erkölcs mértéke alá kerül. Az erkölcsi jóváhagyás birtokában már szándékként megy tovább a világ természeti és társadalmi adottságai közé, azok akadályát és támogatását értelmével felméri, mérlegeli, akaratelhatározásra jut. Az akarat pedig cselekvéshez lát.

I. A természet

1. A tér és idő koordinátái (XII. A TERVEZÉS...)

2. A természet ismerete, törvényei.

3. A természet tisztítása és védelme.

II. A társadalom

1. A társadalom szerkezete. Közösségek.

a) Társadalomszervezési elvek (XIII. TÖMEG SŰRŰJÉBEN...). Bedevi közösségek: család, aul (XIV. RENDKÍVÜLI...), nemzetség, törzs, nemzet.

b) A medeni rendszerű közösségek (XV. POLGÁROSODÁS...): a család, papság, katonaság, munkamegosztás, szakmák, civilizáció.

2. A társadalmi energia: a hatalom.

a) A hatalom az akaratbefolyásolás képessége (XVI. A TÁRSADALOM...) A hatalom alakjai: a tekintély, a kényszer. Magánhatalom és közhatalom.

b) A közhatalom kerete a közület (XVII. NEM ÉN VAGYOK...)

- Az eredeti uralkodó hatalommal rendelkező területi közület: az állam. Az állam alkotóelemei.

- Az állam hatalma. Államformák: a monarchia, köztársaság, oligarchia, poliarchia, anarchia. Politikai rendszerek: autokrácia, arisztokrácia, demokrácia. Van-e jó politikai rendszer?

- Az alkotmány (XVIII. A KÖZHATALOM...) Politikai elvek: szabadság, egyenlőség, testvériség. A hatalmak elválasztása, alkotmánybiztosítékok.

- Az állam területe. A hatalom teljessége és kizárólagossága.

- Az állam népe. Nemzet, nemzetiség, jogegyenlőség. Az állampolgári állapot: passzív, aktív, pozitív és negatív státus: a szabadságövezet.

- Az államkapcsolatok: államszövetség és szövetséges állam.

3. A társadalmi szabály.

a) A természeti és társadalmi szabály (XIX. OLYAN A JOG...) Ösztöni indíttatás, utánzás, nevelés, szokás.

b) Megegyezés, szokás, divat

c) Az eszményi értékrend szabálya az erkölcs

d) A közvélemény szabálya az illem

e) A közhatalom szabálya a jog. Magánjog és közjog. A jog helyessége.

C. Az akarat cselekvés eredménye: Az alkotás.

1. A legnagyobb emberi alkotás az ember (XX. HALÁLT EVÉK ÁDÁM...) Az emberalkotás eszköze a nevelés, az eszmény megvalósítására való alkalmassá tétel.

2. A társadalom nevelése. A közmeggyőződés kialakítása csak ideocentrikus világnézet alapján lehetséges. A társadalom, az emberiség tanítói (XXI. TÍZ TALENTUMOT...) és nevelői.

A nevelés fokozatai egyénenként, közösségenként és kultúránként azonosak a történelem korszakaival. Válság: az eszmény elhalványulása, a korszak vége.

3. Az eszmény megvalósítása örök, állandó folyamat (XXII. GESTA HOMINUM...), amelynek állomásai vannak, de befejezni nem lehet. Meddig jutottunk a jóság, az igazság és a szépség megvalósításában?

Minden az ember döntésén múlik. Adjon Isten hitet a helyes elhatározásra és erőt a cselekedetre.

I.

ISTEN FIA

azonos lényegű az Atyával – nem azonos, hanem csak hasonló lényegű: Homousion – Homoiusion. Rengeteg embernek kellett meghalnia, és sokszorta többnek nyomorúságra jutnia az egyetlen betűkülönbség miatt hajdanán. A huszadik század embere megbotránkozva ítéli el azt a sötét bigottságot, hiszen ő már világosan látja, hogy nem egy betű miatt kell százaknak meghalnia, hanem a szórend miatt millióknak: a lét határozza meg a tudatot – a tudat határozza meg a létet!? Aki ebben a vitában nem dönt helyesen vagy nem hajlandó állást foglalni, azt a haladás nevében ki kell irtani háborúval, krematóriummal, atombombával, de legalábbis betyárosan meg kell nevelni rabsággal és rabszolgasággal, éhínséggel és kényszermunkával! Uraim, ne siessük el a mások feletti ítéletet, mert mi is csak itt, a tömlőc fenekén, annyi győtrelem árán vesszük észre, hogy az egész kérdésnek nincs semmi valóságtartalma, mert a világ valósága az ember tudatától függetlenül létezhet ugyan, de az ember hozzá aszerint viszonyul, amilyennek a világ valóságát tudja. Hogy ténylegesen milyen mély a víz egy tóban, az egyáltalán nem befolyásolja az ember cselekedetét, mert az aszerint ugrik vagy nem ugrik bele, amilyen mélynek hiszi a vizet. Mivel pedig a történelem nem egyéb, mint az emberi cselekedetek egyeteme, Gesta Hominum, ezek legfőbb befolyásolási tényezőjeként az ember hite a történelem döntő irányítója.

Látom, Uraim, olyan elégedetlenül néznek, mint akik igen hamar és igen könnyen kijutottak az epsomi labirintusból. Sajnálják a belépőjegy árát ilyen kevés bosszúságért. Nézzünk hát vissza ráadásként egy pillanatra a tudomány útvesztőjébe.

A tudat a lelki élet ősténye lévén, az öntudat az alany és a tárgy sajátos egysége, annak a tudata, hogy én én vagyok. Tehát az én a magára eszmélő emberi tudat. Ez annak a felismerése, hogy van egy létező, amely minden mástól különbözik, és az én magam vagyok. Létezésem egyszerű tényénél fogva a számomra létező világ egyik fele vagyok: minden létezőhöz mint másik létező viszonyulok. És minden viszonyulásnak anyja lévén, tőlem is függ ennek a viszonynak a milyensége, tehát változtathatok is a világhoz való viszonyulásomon.

Isten az embert embernek teremtette. Hogy ez az anyag-energia évmilliók alatti számtalan alakváltozásával vagy másként történt, az nem lényeges. A lényeges az, hogy a végtelen Tér egy pontján, a végtelen Idő egy pillanatában megjelent a tudatos, értelmes, képzelőképes élőlény, a Homo Sapiens.

A végtelen nagy anyagi világ egy egészen kicsi része különbözik a többitől azzal, hogy él. Hogy mi az élet, arról csak az anyagcsere- és szaporodási képességet tudjuk, de mindnyájan nagyon sokféleképpen észleljük, és áttekinthetetlenül sokféleképpen

magyarázzuk és fogjuk magyarázni. A töméntelenféle élőlény egyik csoportja, a főemlősöké az, amelybe az ember tartozik. Eszerint az ember testi mivoltában a végtelen mennyiségű anyaghoz tartozik, anyagcserére és szaporodásra képes, azaz élőlény, helyét tudja változtatni, tehát állat, eleven szül, tehát emlős. Az emberi test felépítése nem különbözik jobban a legközelebbi rokonától, mint más rokon állatok teste különbözik egymástól.

De ez a nagyon kevés mérhető különbség elegendő arra, hogy az embert minden más létező fölé emelje.

Nem akkor jelent meg a Homo Sapiens a Földön, amikor ez a magasrendű emlős állatfaj testi ismérvei alapján a többitől megkülönböztethetővé lett, hanem akkor, amikor ez az emlősaltat öntudatra ébredt. Mint az ájulásból ocsúdó mérte fel akkor az ember a maga és minden egyéb közötti viszonyt. Hogy létezése egyszerű tényénél fogva ő a számára létező világ egyik fele, mégpedig az a fele, amely egyedül viszonyul tudatosan az öntudat nélküli másik félhez. Értelmes létére tudta, hogy – minden viszonyulásnak alanya lévén – tőle is függ ennek a viszonynak a milyensége. Képzelőképessége viszont a meglévónél sokkal előnyösebb viszonyulási lehetőséget mutatott neki, hozzá is látott ennek a számára előnyösebb viszonyulásnak a megvalósításához. Egy hosszú folyamat indult meg ezzel, és ezt a folyamatot mondjuk mi történelemnek – Gesta Hominum.

Nem lényeges az sem, hogy a végtelen Idő melyik pillanatában vagy magának az emberállatnak melyik fejlődési pontján történt a Homo Sapiensszé létel. Néhány tízezer év éppen úgy nem számít, mint az, hogy a Föld melyik pontján történt ez a nagy esemény. Hiszen ez többfelé, minden fajta fejlődési vonalán más időszakaszban történhetett, mint ahogyan voltaképpen át kell rajta esnie minden embernek a saját kis egyéni életében. Az viszont lényeges, hogy az első Homo Sapiens éppen úgy és éppen olyan ember volt, mint korunk embere: nem volt sem kevésbé tudatos, sem kevésbé értelmes, sem kevésbé képzelőképes, mint mi, ha kevesebb ismerettel is bírt nálunknál. Viselkedésének ugyanazok voltak a lélektani rugói, a tapasztalatokra ugyanazon lélektani szabályok szerint reagált, cselekedetei éppen úgy tudatosan célszerűek voltak. Tehát egyszerűen: ember volt.

Az emberre éppen úgy érvényesek a természeti törvények, mint minden más élőlényre. A természetan, vegytan, élettan minden időben korszerű és kimerítő ismertetését és magyarázatát adja mindannak, ami az emberre vonatkozóan ezeknek a szaktudományoknak a körébe tartozik. Amikor mi a történelemalkotó emberről akarunk beszélni, nem célunk valamely szaktudomány legújabb eredményeinek szempontjából vizsgálni az ember viselt dolgait, hiszen korunk tájékozódási képtelensége éppen azért állott elő, mert a közelmúltban olyan gyorsan követték egymást a legújabb csalhatatlan, de vitatott szempontok, hogy bármelyikük alkalmazása idejét múlta, mire alkalmazásával átfogó rendszer születhetett volna. Azok a tudományos törvényszerűségek, szabályok és elvek, amelyeket mi alkalmazunk, rég ismertek és annyira elfogadottak, hogy sokak számára megmosolyogni

való, gyermekes közhelyek. De éppen ezért alkalmasak arra, hogy rendszerezés alapjául szolgáljanak. Ezért elemezzük a történelem testét alkotó emberi cselekvést is a jó öreg, klasszikus lélektan alapján.

Gyümölcscről ismerjük meg a fát, az embert pedig cselekedeteiről. A mi feladatunk tehát az, hogy megkeressük; honnan, hogyan ered az emberi cselekvés? Hol, hogyan alakul és valósul meg – ha megvalósul?

A cselekvések az emberi lélek mélyrétegében, az érzékek, érzelmek világában, az ún. *indulati* övezetben gyökereznek. Nagy részük, az *ösztön*cselekvések, innen közvetlenül felszínre jutnak és megvalósulnak. Kisebbik részük viszont az indulati övezetből a *tudat*iba kerül, ott akarattá válik, és csak azután jut ki a megvalósulás felszínére. Emaz *akarati cselekvéseknek* van elsőrendű fontosságuk a történelemben. Az a lélektani folyamat, amely a cselekvést eredményezi, a következő mozzanatokból áll:

- *Érzéklet* az eredménye az ember érzékszervei tevékenységének. Amennyiben az érzéklet tartalma az emberre bármilyen szempontból hátrányos, az emberben ösztönnek megfelelő szükségérzet támad.

- *Vágy* fogja el az embert, hogy szükségérzetét kielégítse. A vágy hatására felmerül az ember előtt az előnyös *célképzet*, s kialakul

- a *törekvés*, az az emberi magatartás, amely tudatosan irányul a szükségérzet megszüntetésére. Nagyon sok esetben az ember vágya hatására cselekszik is, és az ezen a ponton véghezvitt tevékenységet mondjuk ösztön

- *Mérlegelés*: a vágyott célképzetnek a megvalósítására szükséges áldozattal – az esetlegesen felmerülő előnytelen célképzetekkel – való egybevetése. Az ember számba veszi, mennyi és milyen előnyt vagy hátrányt jelent számára a vágyott célképzet megvalósítása, és előáll a következő mozzanat:

- *Határozat*, amely az igenleges és nemleges tényezők mérlegelése alapján születik, úgy, hogy a felmerült motívumok és indítékok közül egyet előnyben részesít, és a vágyott célképzet megvalósítását vagy az arról való lemondást tartalmazza.

- *Akarat*: a célképzet megvalósítására irányuló határozott és tudatos törekvés. Mivel az akarat mérlegelés, megfontolás alapján keletkezik, az ember akarata indítékának mindig a tiszta tudatos elhatározást érzi, holott az esetek nagy többségében az akaratot tudat alatt az érzelem szülte. Tény, hogy az ember akarati elhatározásában az érzelmi indítékok megelőzik az értelmieket.

- *Cselekvés*: a célképzet megvalósítására irányuló tevékenység.

Az emberi cselekvés bonctanához tartozó néhány fogalmat kell meghatároznunk még beszélgetéseink tervvázlatának rögzítése előtt, hogy egyrészt mi is adjuk meg a császárnak, ami a császáré – tehát a szakmának, ami a szakmáé –, másrészt magunkat is óvjuk meg lehetőleg a kifejezések felelőtlen használatától.

Az *érzet* a valóságnak érzékszerveinkkel felfogott tulajdonsága, az egy időben felfogott különböző érzetek szintetizálása pedig az *érzéket*. *Észlelés* az érzéketnek az előzetes tapasztalatokkal való egységesítése, az akart, a tudatos észlelést viszont *megfigyelésnek* mondjuk. A *képzet* valamely tárgynak és jelenségnek az az emlékképe, amely akkor jelenik meg, amikor az adottságok és jelenségek már nem hatnak érzékszerveinkre. A *képzelet* pedig az a lelki folyamat, amely az emlékezetben megőrzött ismeretek, képzetek és eszmék átalakítása révén új képeket alkot. *Gondolkodás* viszont az a lelki folyamat, amely a közvetlen tapasztalat alapján az objektív valóság lényeges és általános sajátosságait és viszonyait tükrözi, és így lehetővé teszi, hogy a valóság egyes tényeit közvetett úton ismerjük meg. A *szükséglet* az embernek a környezettel szembeni aktív igénye. A *cél* a cselekvés eredményének előrevetett eszmei képe. *Siker* a cél megvalósítása terén elért eredmény, az *érdek* pedig ennek alanyi eszköze. Az *ösztön*, „a faj intelligenciája”, nem egyéb, mint a cél tudata nélkül végrehajtott célszerű cselekvésre való készség.

Ha beszélgetésünknek az a feladata, hogy a történelem folyamatában, a tűz első megcsodálásától a távolbalátásig, milyen hullámhegyek és hullámvölgyek, milyen nekifutások és zökkenők, milyen sekélyesek, gázlók, kanyarok, öblök, síkvízek, örvények és minden, egyebek voltak, és mindezek miért voltak – akkor meg kell keresnünk azokat a tényezőket, amelyek az ember akarati cselekvését befolyásolták kezdettől máig. Így:

A. Az akaratbefolyásolás saját tényezői

- A test

- A hit

B. Az akaratbefolyásolás idegen tényezői

- A természet

- A társadalom

 - szerkezet

 - hatalom

 - szabály

Beszélgetéseinkben igyekszünk ehhez a tervhez igazodni. Az unalom elkerülésére a közismert részleteken átfutunk vagy átugrunk, az érdekesebbeket viszont részletesebben vesszük. Azon leszünk, hogy kérdésünk kifejtésében minél messzebb jussunk, de hogy ez mennyire fog sikerülni, abban rajtunk kívül álló tényezőké lesz a döntő szerep.

II.

TÉVEDÉS

volt az emberi szellem eddigi legnagyobb diadala, a *racionalizmus* és az azon alapuló, annyi szépet és nagyszerűt alkotó felvilágosodás. Azt hitték akkor, hogy ha az ember tudja, mi a helyes, azt fogja tenni, holott a tudás közvetlenül nem szolgál a cselekvés indítékául. Szükségérzet csak annak ösztön szerinti érzékelése alapján keletkezik, szükségérzet nélkül pedig meg sem indul a cselekvés lélektani folyamata. Most már tudjuk, hogy minden emberi cselekvés a lélek érzelmi rétegeből gyökerezik, onnan indul – ha indul.

Az *ösztön* az élőlényeknek az a tulajdonsága, amely képessé teszi arra, hogy az érzékelt valóság alapján fennmaradása érdekében benne szükségérzet támadjon, amely aztán annak megszüntetésére való törekvésre, vágyra indítja. Tehát az ösztön a cél tudata nélkül végrehajtott célszerű cselekedetekre való készség. Habár az ösztön állat voltánál fogva jellemző az emberre, különbség van az állat és az ember ösztöne között. Az állatot ösztöne minden esetben a fájára jellemző, ugyanolyan magatartásra indítja, amely éppen elegendő a faj fennmaradásához – nemhiába mondják az ösztönt a faj intelligenciájának. – Az állat ösztöncselekvései egy síkon, a lét síkján mozognak, és a fennmaradást biztosítva, egy önmagába visszatérő szabályos görbét, kört írnak le. Az emberi faj testi felépítésére viszont az értelem hordozása olyan súlyos terhet ró, hogy ösztönei működtetésére nem marad elegendő ereje. Ezért az ember ösztönei képtelenek a lét síkján tartani gazdájukat, az ember ösztöncselekvései a tehetetlenség következtében *leesnek* a lét síkja alá, és működésükben már nem kört, hanem egyre táguló és hanyatló csavarvonalat írnak le, amíg végül – teljes kiélésük esetén – a halálba, a megsemmisülésbe vezetnek.

Ezek szerint az emberi fajnak már rég ki kellett volna vesznie tulajdonképpen kialakulása előtt, éppen ilyenéné teremtése következtében. Mégis, a történelem tanúsága szerint, az emberiség nemhogy a lét síkja alá hanyatlott volna, hanem a fölé emelkedve – *legyőzván* a tehetetlenséget, *felemelkedett* – egyedülként az egész anyagi világban fejlődik is. Ami a Világban más és több, mint az ősalapötben volt, az az ember, a Homo Sapiens műve. Úgy látszik, az Értelme, a Tudás Fájának gyümölcse mégiscsak jó valamire: képzelet- és gondolkodásképesége hozzásegítette az embert annak a megsejtéséhez, hogy ösztönei hatóiránya alapján vágyainak megfelelő, általános és állandó célképzet alkotható. A különböző ösztönirányok, a világ adottságainak és bennük saját maga helyének különböző felfogása – világnézete – sok célt állított az ember elé, amelyeknek elvonása és általánosítása után egyetlenegy sejtett fel előtte, az *eszmény*. Esménye elérésére törekszik, vágyik, ennek megközelítését akarja ösztönei sugalmazta vágyai ellenére is. Az embernek ez az eszménye felé hajtó ellenösztöne az *erkölcs*, amely gazdáját-szolgáját nem engedi a lét síkja alá esni, ösztöneivel visszaélni, elveszni, hanem a tehetetlenséggel, a Halállal ellentétes irányba mutatva, a lét síkja fölé emeli, fejlődésképesé teszi az embert.

Felfedezi a szükségérzetek mögött álló okokat és azok közötti összefüggéseket, és azokhoz tudatosan viszonyulva nemcsak akarati cselekvésében igyekszik azokat a maga előnyére fordítani, hanem eme magatartást állandóan gyakorolva, *készséget*, mesterséges ösztönt épített be magába. Így az ember ösztönei már csak a tulajdonképpeni ösztön-cselekvéseknek szolgálnak indítékul, az akaratiak jórészt e készségekből indulnak.

Az ember értelmi képességeinek, ismereteinek, tudásának, tapasztalatainak nemzedékek hosszú során át való célszerű felhasználásával, műszaki gyakorlatával, sokirányú tudománya gyümölcsöztetésével mind könnyebben és könnyebben képes kielégíteni szükségleteit. Nem áll hát meg a mindenkor éppen jelentkező szükség kielégítésénél, hanem továbbmegy, és a szükségletek okainak ismeretében előre biztosítja magát a majdan jelentkező szükségletek kielégítése felől, és ezért – rendszerint másokkal társulva – célszerű intézményeket hoz létre, mintegy biztonsági tartalékot halmozva a szükségletkielégítés lehetőségeiből, eszközeiből. A szükségérzet kielégítése nemcsak a hátrányos érzés megszűnésével, megelégedéssel jár, hanem örömmézzel, *gyönyörrel* is. A gyönyörérzet rögzül az ember emlékezetében, és ösztönös szükségérzete kielégítése után is megmaradva, annak helyébe lépve, gyönyör-célképzetet állít az ember elé és ennek megvalósítására indítja. A természetes szintet meghaladó, sőt, az értelmi-biztonsági mértéket is felülhaladó szükségletkielégítési többletet, amely immár természetes és ésszerű cél helyett csak az ember gyönyörűségére szolgál, *szenvedélynek* nevezzük, nem feledkezvén meg arról sem, hogy a szenvedély az érzelmek maximális kibontakozása.

A lélektani hagyomány három ösztönt különböztet meg, mert három, egymással versenyre képes célra irányulnak: a létfenntartás, a fajfenntartás és az érvényesülés ösztöne.

A *létfenntartás* ösztöne az állatokat anyagcseréjükhez szükséges anyagok – táplálék, étel, ital –, valamint az ezek felhasználásához szükséges feltételek – testi épség, pihenés, természeti mostohasággal szembeni védelem – megszerzésére és megőrzésére indítja. Szinte hihetetlen, mire képes egyes fajok esetében a „fajok intelligenciája”, az ösztön: hogy a ragadozók valóságos tereptanulmányok, időjárási tényezők, lélektani elemek felhasználásával készítik el – bármelyik hadvezérnek is dicséretére szolgáló – vadászati tervüket, és azt olyan körületekintéssel hajtják végre – nem, mint a hadvezérek többsége –, hogy a nyerhetőnél mindig kevesebbet kockáztatnak. Sőt, addig is képesek elmenni, hogy – például egyes itatóhelyeken – magát az indítékul szolgáló vadászösztönt is képesek kikapcsolni. A legkörültekintőbb élelem-tartalékolási módok, a leggondosabb figyelemmel épített fészkek éppen úgy a csak a lét síkján kerengő állati ösztön folyamánai, mint a születésszabályozás utánozhatatlan mestereinek, a méheknek példamutató társas élete... Az ember létfenntartási ösztöne nem képes ilyesmire, sőt étel-italbeli szükségletei mértéktelen kielégítésével egyenesen veszélyeztetni életét és egészségét. De értelme kinyomozza a létfenntartási szükségérzetek okait, azokat elvonja és általánosítja, ismérveit azonosítja, és erre állított érzékei jelzésére képzelete a szükségérzet okainak megszüntetésére alkalmas, pozitív célképzetet állít elébe megvalósításra. Hogy pedig az észleletei alanyiságából

fakadható hibákat eleve kiküszöbölje, érzékszervei kiegészítésére mérőeszközöket talált ki, amelyek segítségével immár nemcsak tudatos, de tárgyilagos, tervszerű tevékenységgel, a *gazdálkodással* képes az ember megelőzni a szükséglet létfenntartása területén. Ezzel az áttétellel az ember létfenntartási ösztöne már nem közvetlenül a szükségérzetet megszüntető eszközök biztosítására, hanem általában *anyagi javak*, gazdasági értékek szerzésére, halmozására irányul, bizonyos lévén afelől, hogy ezek csereértékével minden szükségét kielégítheti.

Az anyagi világ egyetlen fejlődőképes része az ember. Fejlődésének meggyőző bizonyítéka az a szembeszökő változás, amelyet az ember alkotásaival, környezetének a maga előnyére változtatásával megvalósított. Az ember létfenntartási, gazdasági célú tevékenysége a *munka*, amely egyben minden alkotása kivitelezője is. A javak előállítás folyamata a *termelés*, felhasználása a *fogyasztás*, a kettő közötti út a *forgalom*. A minden gazdasági értékre átváltható eszköz a *pénz*, ennek valós vagy jelképes halmazata a *tőke*. A munka megkönnyítésére és hatékonysága emelésére az ember évezredek során rengeteg gyakorlati fogást, ügyességet, tapasztalatot, ismeretet szerzett és halmozott fel műszaki, természet- és egyéb *tudományok* formájában. Az ember gazdasági tevékenységével foglalkozó tudományok – amelyek nemcsak a legkülönbözőbb termelési ágak műszaki ismereteit foglalják magukba, hanem a termelési tényezők, a természet, a munka és a tőke működésére és szervezésére vonatkozó ismereteket és ezek általános elveit is – részleteket kiértékelő és általánosító, az egészet összegező rendszere a *közgazdaságtan*.

Tagadhatatlan, hogy gazdasági érdekei hajtották az embert az anyagi világ megismerésére, a földtan, földrajz, néprajz, élettan, természettan, vegytan, növénytan, állattan, embertan, társadalomtan, lélektan – és annyi sok más tudomány és segédtudomány –, valamint a mindezek megértésére és hasznosítására szolgáló számtan és bölcsészet tényeinek, jelenségeinek és törvényeinek felkutatására, leírására és emez ismeretei terjesztésére. A gazdaságtörténet a legkülönbözőbb gazdálkodási ágak eredetét, fejlődését, jellegzetes működési szabályait írja le: a természet kész termékeit venni el gyűjtögetéssel, vadászattal, halászattal, madarászattal; az ember számára hasznos javak előállítására készíteni a természetet növénytermeléssel és állattenyésztéssel; az őstermeléssel (bányászat, földművelés, erdészet) előállított nyersanyagot értékesebbé feldolgozó ipar; mindenféle javaknak a termelőktől a fogyasztóhoz juttatása kereskedelemmel; az összes gazdasági tevékenységek folytatását lehetővé tevő eszközök, szerszámok, gépek, épületek, utak, felszerelések feltalálása, megtervezése, kivitelezése, mindennek feltételeit biztosító társadalmi rend kifejlesztése és fenntartása (és még nagyon sok minden egyéb) – mind a gazdaságtörténet rendszerezési feladatai közé tartozik. Csoda-e, ha a gazdaságtörténetet hajlamosak vagyunk egynek venni az emberiség történetével?

A *materializmus*, amely minden emberi tevékenységet végső fokon gazdasági tevékenységnek tart, az anyagi javak utáni vágyat az emberi cselekedetek egyetlen indítékának mondja, az emberi társadalom múltját és jelenét aszerint rendszerezi,

osztályozza, hogy mikor, kik, milyen viszonyban voltak a termelőeszközökkel. Ez a materializmus éppen napjainkban jutott uralomra a Földön, és ezért éppen most derülhetett ki róla, hogy mennyire tévesen általánosítja az észlelt jelenségeket. Mi, akiket eme rendszernek rajtunk kényszerrel történt kipróbálása segített annak a meglátására, hogy a materializmus, az „anyagelvűség” egynek veszi a célt a hozzásegítő eszközzel, felfedezésünk első döbbenetében a túlzás hibájába esvén, képesek vagyunk félművelteknek nevezni Marxot és rengeteg társát. De álljunk ellen eme kísértésnek: Ne ítéljünk, hogy ne ítéltessünk!

Mindnyájunk előtt nyilvánvaló, hogy anyagi javainkkal – nagyon kevés inséges esetet kivéve – rendszerint nem anyagi céljainkat kívánjuk megvalósítani. Anyagi javak szerzésére irányuló cselekedeteinknek tehát nem az anyagi szerzésvágy a motorja, hanem egészen más – anyagiakkal sokszor ellentétes – célok megvalósítási szándéka. Nagyon mindennapi példát mondok erre. Volt nekem a Carbochimban egy Gáspár nevű esztergályos társam, a legkapzsiabb, leganyagiasabb, legkíméletlenebb keresethajhász mindnyájunk között. Rendes keresetünk háromszáz lej körül volt, erre még kaptunk havonta ötven-száz lej prémiumot. Gáspár kollégánk soha nem volt megelégedve a prémiummal, ha nem ő kapta a legtöbbet. Úgy veszekedett, úgy fenyegetőzött, hogy bár nem rokonszenveztünk vele – mindig a letartóztatásától féltünk. Nos, ez a Gáspár kolléga halálosan megharagudott arra a munkatársára – lehetett az éppen az akkor legtöbb prémiumban részesült, akit annyira támadott –, aki nem volt hajlandó a fizetés után kiinni a részét Gáspár prémiumából. Mert azt soha haza nem vitte, sem egyedül meg nem itta. Ugyanez a Gáspár minden áldott nap négy lej árú tortát vitt haza a kisfiának, „mert az azt nagyon szereti”. Persze maradék keresete nem volt elég maga (és családja) megélhetéséhez, kénytelen volt a legalább napi tízórás gyári munka után még fuszni is. Így volt anyagi az én Gáspár kollégám! – Méltóztassanak ezt egybevetni a materializmus tanításával. Ezt, és az ehhez hasonló nagyon sok mást, amit egész életük folyamán tapasztaltak!

A gazdasági, tudományos és műszaki ismeretek állandó fejlődése, az eszközök tökéletesedése az ember munkáját annyira termelékennyé tette, hogy létfenntartásához elemi és biztonsági fokon elegendő javak termelése után még bőven marad gazdasági értéke más célokat szolgáló ösztönei kielégülésének elősegítésére is. Közismert a pénz szerepe a család életében, sőt a szerelemben is. Hogy pedig a vagyon milyen szilárd alapja lehet a társadalmi tekintélynek, azt sem kell bizonyítani. De a munkaerőből még ezek kielégítése után is marad. Ezt használja az ember játékra, sportra, hobbi, szenvedélye kiélésére, amely a legtöbb esetben nem más, mint a számára már feleslegessé, haszontalanná vált ősi gazdasági tevékenység: vadászat, halászat, gombaszedés, természetjárás, kertészkedés, állattartás és ipari barkácsolás. Mindez az ember értelmi és erkölcsi színvonalától függően, hogy milyen szinten érzi kielégítettnek ösztöneit és hajlama milyen játékra, szenvedélyre indítja.

III.

HIT, REMÉNY, SZERETET

magyarázza meg a konfirmációra kapott nyakékét a leány: aranyból készült kicsi kereszt, horgony és szív. Mondanám neki, téved – azazhogy nem téved, de ... és nem tudván, hogy mondjam, elhallgatok én is, mint más. Hogy mondjam meg egy ifjú leánynak, hogy a horgony a férfi, a szív a nő stilizált nemiszerve? Hogy kerülnek ezek az Üdvösség jelképe mellé és miért? Miért és hogy lett isteni imádat tárgyává Istár-Innini, Ízisz-Astarte, Venus-Aphrodité, Szűz Mária és annyi más istenanya? Hogy lehet túlvilági tartalmat, misztériumot látni a nagyon is anyagi, durva nemiségben? Miért nem szabad és miért kell feltétlenül beszélni erről? – Mert ezen épült fel az emberi faj legszebb alkotása, a társadalom és – egyebek mellett – a művészet Willendorftól és Gilgamestől Beethovenig és Petőfiig.

A *fajfenntartás* ösztöne az állatot párzásra és ivadécai nevelésére indítja. Minden fajnál szemmel láthatóan dominál az ivadékok érdeke. A peterakás, köntés, ellés az ivadékok szempontjából a legalkalmasabb helyen és legjobb időszakban történik, ahol, amikor és ahogyan az ivadékok létfenntartása leggazdaságosabb. Ennek megfelelő időben a nőtényben feltámad a párzási ösztön, ezt hang, illat vagy egyéb útján közli a hímekkel, az ivadékok szempontjából legalkalmasabb hímmel párizk és megtermékenyül. A nemi vágya ezzel a következő időszakig kialszik, és fajtája válogatja, hogy az állatpárok meddig maradnak együtt, ha együtt maradnak – és hogyan nevelik ivadékaikat, amíg azok önállóan képesek a maguk fenntartásáról gondoskodni és idegenné válnak szüleik számára. Minden erre vonatkozó ismeretnek évezredek óta birtokában van az ember, hiszen már vadászni sem lehet enélkül, állatot tenyészteni pedig még kevésbé. Újabban aztán megtalálta az élettan a nemi ösztön hordozóanyagát, a mindenféle állatra fajlagosan jellemző *nemi hormont*.

Az ember teste is állati test, de nemi hormonja sok egyébre is ösztönzi, mint bármelyik állatfajt. Nemcsak értelmi-szellemi képességei hordozójában, agyában vagy függőleges állásában és más ilyesmiben van fajlagos különbség az állatok és az ember testi felépítése között, hanem nemi hormonjában is. Végtelenségig egyszerűsítve a kérdést, egyetlen alapvető különbséget találunk: minden állati nőténytől különbözően, az emberi nőt nemi hormonja nem természetes időszakonként, hanem állandóan ösztönzi – ezt már nem nevezhetjük párzásnak – a házassáetre. Ezért tűri állandóan maga mellett a nő a férfit még lemondások és áldozatvállalások árán is, ezért alakult ki a csak az emberi fajra jellemző páros *házasság*, majd annak alapján a sorra születő ivadékokat mind egybefoglaló közösség, a *család*, az ember életelemének, a *társadalomnak* állandóan újratermelődő, szilárd alapja.

Láttuk, hogy a létfenntartás ösztöne is többfokozatú kielégítést igényelt az evés-ivástól a telekkönyvezésig és az alpinizmusig. A nemi ösztön esetében eme fokozatok között olyan nagy a minőségi különbség, hogy sokszor már azt is durva hibának érezzük, hogy

összefoglaló névvel illetjük mindegyiket. Az őseredeti állatösztrön az embert is nemi feszültsége levezetésére, csupán párzásra indítja, mint az állatot. Ez jól látható a kamaszfiún, amikor javakorabeli, testes nő felé hajtja a vágya: állati szinten ez a legalkalmasabb anyának. Ahogy a fiú a kamaszkorból belefejlődik a társadalomba, úgy jön elő párválasztásában is a társadalmi igény: ivadékai számára már nem tartja megfelelő anyának azt a nőt, akit – külsejét nézve – társadalmilag nem tart kívánatosnak. Esztétikai szempontok szerint választja hát azt, akit szépek tartanak, immár nem párul, hanem szeretőül. Ivadékait azonban csak úgy látja biztosítottnak, ha legfelső igények szerint a nő belső, erkölcsi tulajdonságait is számba veszi, a hűséget, szorgalmat, áldozatkészséget. Képzete eszményi jó tulajdonságokkal ruházza fel választottját, szerelmesét, életének kívánt társát, akinek már a közelében lenni is megéri, hogy érte egész életében dolgozzék és mindenféle áldozatot vállaljon. Hogy születő gyermekeihez azért ragaszkodik-e a férfi, mert azokat szerelme szülte, vagy saját magukért, közvetlenül vonzódik hozzájuk, azon lehet vitatkozni. De egy tény: az apa szereti gyermekeit, olyan érzelmet táplál irántuk, amely áldozatvállalásra készíti, érdekeiknek a maga érdekei fölé helyezéseire indítja. A szeretet lévén az az érzelmi kötődés, amelyben már nincs semmi testiség, anyagiasság, önzés.

Minden állatfaj nemi életében a nőstény a főszerep, a nőstény ösztöne dönt a párzás időszaka kérdésében, ugyanúgy, mint a párul választott hím egyed tekintetében. Választ, dönt és kezdeményez! a nőstény, így kell ennek lennie az embernél is. De, ha a nő vágya állandó, mindig kész bárkivel is a párzásra, hogy biztosíttatnak az ivadékok érdekei, hogy az emberi faj el ne satnyuljon vagy ki ne vesszen? Nagyon egyszerű a felelet: a nő nemi hormonjai az emberi faj, a Homo Sapiens különleges igényeinek megfelelő, különleges ösztönöket hordoznak.

Igaz, hogy a nő nemi vágya állandó, de ez mindaddig sem tárgyra, sem cselekményre nem irányul, csak bizonytalan szükségérzet, amíg először nem közösül, tehát amíg annyira ki nem fejlődött, hogy képes párt hódítani magának. Hogy pedig a kiválasztott férfi megfeleljen az elvárásoknak, arról a nő örök nemi vágyát féken tartó társösztrön, a *szemérem* dönt. A szeméremérzet a nemi ösztönnek az emberre fajlagosan jellemző része, amely a nőt mindenféle nemi cselekménytől eltiltja és minden férfi közeledésének elutasítására készíti. Gyakran az életösztrön erősségével bír, valóságos testi, görcsös fájdalmat képes okozni a szeméremérzés, és csak a kiválasztott férfi előtt oldódik fel, csak arra alkalmas körülmények között, és engedi kezdeményezni nő-gazdáját. A szemérem mindennapi működésének az eszköze a *ruha*, egy emberi találmány, amelynek elsősorban – a forró égőv alatt élő emberek is elfedik magukat – az ember nemi életében van szerepe, sikeresen helyettesítve az állatok tiltó-csábító eszközeit.

A nő nemi ösztöne – amelyhez úgy simul a férfié, mint az öntvény a formához, hogy a kettő egymást kiegészítve, csak a partnernek is kívánatos cselekményre indítva, teljesen eggyé válik a kettő – a nőt az ivadékai, gyermekei szempontjából legalkalmasabb férfi

kiválasztására indítja, annak közeledésére oldódik fel szemérme. Emberről lévén szó, a kiválasztás nemcsak természeti, testi ismérvek alapján, hanem társadalmi, gazdasági, sőt szellemi, erkölcsi tulajdonságok szem előtt tartásával történik. Célzerű a nő ösztönéletében is megkülönböztetni a hármias fokozatot, az egyszerű közösülést, kölcsönös gyönyörszerzést és az áldozatos érzelmet – idegen kifejezésekkel: Sexus, Eros, Amor. A nőt nem elégíti ki a csak testi önzést jelentő nemi közösülés, hanem gyönyörre is vágyik, hajlandó lévén azért mindent megtenni, vállalni, hogy partnerének is gyönyört adjon cserébe. Ösztöne megsúgja neki, hogy társát e *szeretkezéssel* maga mellett tarthatja. A szeretkezések emlékei, de még gyakrabban azoknak képzeletben megalkotott és előrevetített képe a társ feltételezett eszményi tulajdonságai – áldozatkész érzelmre, *szerelemre* készíti egymás iránt a társakat, amelyben még kétségkívül ott van a testiség, de már annyira halvány, hogy a szerelmeseknek egymás társasága, sőt, a másik érzelmeinek egyszerű tudata is boldogító örömet jelent. Így keletkezik a nő különleges szerelemösztönéből a csak a Homo Sapiensre fajlagosan jellemző páros *házasság*, majd annak alapján a *család*, a szülők és gyermekek állandó közössége, az emberi társadalom természetes alapsejtje.

A tudatra ocsúdó ember értelmével felfogta azokat az összefüggéseket, amelyeket élete, születése, neveltetése, nemisége, társa, gyermekei és egész családjának léte, kinja, öröme, gondja, gyönyörűsége és gyötrelme között észlelt. Tapasztalta az őt is rabul ejtő, ellenállhatatlan természeti erőt, amely a férfiút szülei elhagyására és saját rabjának, feleségének a követésére és kiszolgálására, gyermekeinek kínos munka árán való eltartására készíti. Az erőt, amely az egyedül gond nélkül élő nőt a házasság szolgásgábjába hajtja, hogy önként vállaira vegye az anyaság örökös igáját, annak minden gondjával, bajával és gyötrelmével együtt. Nem csoda, ha ezt az ellenállhatatlan erőt az ember túlvilágának gyanította, istenségként tisztelte. Kialakult a Szerelem és az Anyaság külön-külön való és az azokat összekapcsoló misztérium vallásos tisztelete, *kultusza*.

Kultusz nincs Eszmény nélkül, hiszen ez adja a kultusz tárgyát és célját. Az eszményi szerelem és az eszményi anyaság az ember egész nemiségének eszményi céljára mutat, és a *nemi erkölcs* alapjait fekteti le. Lévéen az eszmény a tehetetlenség ellentéte, iránya tehát felfelé irányul, az erkölcs nem engedi a lét síkja alá esni a megsemmisülésbe, hanem inkább a fölé emelkedésre, fejlődésre serkenti az embert. Azonban az eszmény függvénye a mindenkori koreszmének, az általa fedezett értékrend sem örök és állandó, hanem a társadalommal együtt térben és időben változik. Azt viszont, hogy adott helyen és időben mi a helyes vagy helytelen az ember nemi élete terén, azt az erkölcs bizonyosan jelzi.

A közhatalom a nemi életet rendszerint magánügynek nyilvánítja, hiszen cselekményei nem érintenek közérdeket, ennek megfelelően nem vonja jogi szabályozás alá, ott hagyja az egyéni szabadság területén. Egyrészt a közhatalomnak ez a közömbössége, másrészt a társadalomban állandóan fellelhető túlzó irányzat, az *aszkézis* rontja az erkölcs érvényesülésének társadalmi határfokát. Abból kiindulva, hogy az ösztön kielégítése

örömmézzel, gyönyörrel jár, az erkölcs pedig az ösztön ellentéte, az aszkéta minden örömet, gyönyörűséget erkölcstelennek, bűnnek tart. Erény pedig szerinte a kín, a gyötrel, szenvedés és mindenféle ellengyönyör vállalása, és ezek szándékolt felidézése, önkínzás az igazi boldogságra vezető út.

A nemi életet szabályozó minden erkölcsi rendszer megegyezik abban, hogy a nemiség célja utódok életre hozása és nevelése, intézménye pedig, a házasság, mindent megenged, ami nincs kárára eme célnak és intézménynek. Az aszkéta nem elégszik meg azzal, hogy az erkölcs tiltja azokat a cselekményeket, amelyek a házasság intézményének és egészséges utódok világrahozatalának és nevelésének ártanak, hanem bűnnek nyilvánítja a nemiségnek még a gondolatát is. E támadás az erkölcs ösztöngátló hitelét és határfokát lerontja, anélkül, hogy az askézisnek híveket szerzett volna. Ez is hozzájárul ahhoz, hogy a nemi ösztönnel oly sok visszaélés történik, hogy ezeknek valóságos intézményei alakultak ki.

Nagyon nagy a kísértés a nemiséggel való visszaélésre, hiszen sehol másfelé nem lehet olyan könnyen kielégülést, gyönyörűséget kapni, ilyen gyorsan, közvetlenül és olcsón, mint a nemi életben. És a visszaélés egyik ösztön esetében sem okoz annyi kárt, mint itt, veszélybe sodorván nemcsak saját maga, partnere, meglévő vagy jövődő házastársa, valamint gyermekei és unokái testi-lelki épségét és egészségét, akár életét is, válságba sodorva ugyanakkor a társadalom, a nemzet, az emberiség fennmaradását biztosító erkölcsöt is. Mert az ösztönnel való visszaélés nem elégszik meg a durva testiséggel, az öncélú gyönyörűzés, a szerelmes hűtlenség „természetes” módjaival, hanem beteges, természetellenes, féktelen módszerekkel és eszközökkel rombol.

Semmiképpen sem szabad elhallgatnunk a fajfenntartási ösztönben gyökerező ékes virágot, a *művészetet*. A nemiség, anyaság, szerelem misztériumának kultusza – mint minden kultusz – áldozatot kívánt, az ember hódolatának, tiszteletének, imádatának bemutatását az istenség előtt a legszebb ajándék felajánlásával. Ez a legszebb, legkevésbé anyagi ajándék nem lehetett egyéb, mint az emberi szellemnek mindenkor kísélete az örök eszmény, a Szépség kifejezésére, a művészet. A művészet, amely egyidős a Homo Sapiensszel, amely túlélte a kultuszt, amelynek szolgálatára alkottatott.

Nem szaporítom tovább a szót, hanem Önöket kérem meg, méltóztassanak megmagyarázni egy tizenöt éves leánynak, mit jelent a kereszt mellett viselt horgony és szív!

IV.

DALOLVA MENT LÁNGSÍRBA

ötszáz welszi bárd – hogy a hit, a becsület, a szabadság annyi sok vértanúja és hőse közül csak ezeket, a legérthetlenebbeket említsem. Mert nem lehet azt józan ésszel felfogni,

hogyan lehet az életnél valami ennyire egyértelműen nagyobb érték. Értetni nem lehet ezt, de érezni annál inkább. Mindnyájan érezzük, hogy a legelső embernek a Földön való megjelenése óta ez a rendkívüli magatartás jellemző igazán az emberre, hogy ezek miatt érdemes végigélni a történelmet, mint ahogyan az esztendő szürke hétköznapijai is az ünnepektől kapnak értéket.

Az *érvényesülési ösztönnek* még sok más neve is van: társas ösztönnek mondják, mert társadalmi vonatkozásban hat, fejlődési ösztönnek, mert ez a tökéletesedés rugója, a hatalom ösztönének célja alapján, versenyösztönnek szokásos gyakorlata miatt. De legyen elég, ha a felsoroltak mellett még csak *becsületösztönnek* mondjuk, egy szóba foglalva az emberi jellem nem anyagi ismérveit.

Az állatot az érvényesülés ösztöne csak fájának megfelelő csoportjában lévő hivatala megszerzésére és betöltésére indítja; ahol pedig nincs csoport, ott játékos versenyre. De akár a farka vezérségéért, akár csak a verseny kedvéért folyik a küzdelem, a cél világos: a faj fejlődése, fejlesztése, egyedi hasznos tulajdonságainak, képességeinek növelésével és szaporításával. Az ember számára viszont törekvései főrugója ez az ösztön, mert mindazt a képességet, amelyet létfenntartása és nemisége ésszerű megszerzésével megtakarít, érvényesülésére, előhaladására, emelkedésére, tökéletesedésére, társai közül való kiválásra, tekintély, hatalom és becsület szerzésére fordítja. Úgy tűnik, gazdagodni, vagyont szerezni létfenntartása érdekében akar az ember, hogy nemi ösztöne űzi szerelmi trófeák gyűjtésére, pedig mindezt társai közül való kiválása érdekében teszi az ember. Ezért öltözik divatosabban, ezért épít szebb házat, vesz újabb kocsit, és – talán – ezért választ szebb szeretőt. De ezért tanul, ír, olvas, számol, fű, farag, rajzol, fest, művészkedik, versel, alkot és rombol, zenél, táncol, szónokol, vitatkozik, vetélkedik, sportol, oktat, edz, viselkedik és tanul – szóval teszi azt, mit minden ember, hogy híre-neve, népszerűsége, tekintélye öregbedjék, hogy embertársai elé és fölé kerüljön, hogy felettük befolyást, hatalmat szerezzen. A becsülettel szemben lapít a szerelem és kussol az anyagi érdek; a becsület mezején elhaltakat örökké élőknek érezzük.

Az embert az érvényesülés ösztöne az Én megvalósítására indítja, arra, hogy a világhoz való viszonyán a maga előnyére változtasson. Ebben a törekvésében elsődendő érdeke úgy saját magának, mint a másik félnek, a világnak az ismerete. Az a kíváncsiság, tudásvágy, amely a természet, a társadalom, az ember és az emberi szellem tényeinek, jelenségeinek, folyamatainak, szabályainak keresésére, kutatására, aztán az észlelteket emlékezetbe és írásba rögzítésére, jelenlevőkkel és eljövendőkkel való közlésére, szóval tudományos tevékenységre készíti, az ember érvényesülési ösztönében gyökerezik.

Tagadhatatlanul nagy szerepe van ezen a téren a gazdasági érdeknek, különösen a természettudományok és műszakiak tekintetében – de a fő hajtóerő mégis a becsvágy, hogy magát alkalmasabbá fejlessze, hogy társai közül kiváljon. Ismeretvágya kielégítése során jutott el az ember még az idők kezdetekor az anyagi, érzékelhető és mérhető világ határáig,

és próbált azon túlról is ismereteket szerezni, hátha ott felfedezheti az anyagi világban észlelhető változások itt hiába keresett okát. Hogy talált-e ott valamit, vagy sem, arról majd máskor fogunk beszélgetni, de túlvilági kutatásai segítették hozzá az embert magának az Eszmény fogalmának és e fogalom tartalmának a megismeréséhez. Az Eszmény, mint az emberi célok elvont és általánosított tartalma, vitathatatlan értékrend birtokába juttatta a embert. Ez a Tökélyhez viszonyító értékrend egyetemes hasznú mértéket jelent a tökéletességre törekvő ember számára, amely a világ minden létezőjének – ezek között saját magának és a maga viselkedésének is – megmértetésére szolgál, és minősít mindent vagy kívánatosnak, vagy elvetendő értéktelennek.

Mint a másik két ösztön esetében is láttuk, az ösztön az embert hiányérzete bizonyos irányú kielégítésére indítja azzal, hogy ösztönös célképzet iránti vágyat támaszt benne. Azonban az érvényesülési ösztön sem egyszerűen, közvetlenül a szükségérzetet megszüntető eszközre irányul, hanem a mögötte több rétegben feltételezeten sorakozó értékekre.

Minden ember számára az elsősorban megvalósítandó, legnagyobb érték saját maga. Ósalakjában tehát az ösztön saját maga értékének társaival való elfogadtatására hajtja az embert. Hogy a maga esélyeit minél inkább növelje, minden képességét a maga tökéletesítésére fordítja, tehát jó és hasznos tulajdonságai: erényei fejlesztésére, elfogadott eszményi értékrendje szerint. A kisfiú előtt megjelenik a maga – rendszerint szülei, nevelői hatása alatt kialakított – eljövendő, felnőttkori, képzeletbeli képe: tanító, világbajnok, feltaláló, hegedűművész, hajóskapitány, államférfi, parádéskocsi, püspök vagy villanyszerelő – de mindenképpen sikeres, hatalmas, bámult ember. Megtudja, milyen erények segíthetik hozzá a vágyott célképzet megvalósításához, és attól fogva testi, lelki, jellembeli adottságai, képességei felhasználásával emez erények megszerzésére igyekszik. Ha kell, tanul, gyakorol, edz, mindenféle áldozatot vállal, csak hogy célját megvalósíthassa – már amennyire akarateréből, kitartásából, jelleméből futja. Lehet, sőt valószínű, hogy növekedése során letesz a parádéskocsisi vagy világbajnoki vágyairól és papságra törekszik azután, de akkor már megtanult lovagolni és úszni, és az csak javára válik mindenféle foglalkozású embernek. Az érvényesülési ösztön tehát elsősorban a maga fejlesztésére hajtja az embert. Hogy ennek során mi mindenre tette alkalmassá magát az ember – azt a világtörténelem tanúsítja.

Ahhoz, hogy az ember társaival szemben érvényesülhessen, társakra van szüksége, szövetkezik hát a magához hasonlókkal vagy az azonos célt követőkkel. Azt is mondják az emberről, hogy eleve társas lény, fogalmi eleme hát a társaság, nem következik az másodfokon az érvényesülési vágyból, hanem az ösztön közvetlenül a társulásra irányul. Ha ez így is volna, akkor sem kell a tárgyalás logikai sorrendjén változtatnunk, hogy az ösztön előbb irányul az egyedre és csak azután az egyedek alkotta közösségre. Egy azonban tény: ösztöne az embert közösségbe tömörülésre készteti, és közösségéhez, valamint közössége tagjaihoz érzelmi kötelékek vállalására indítja. Igen, azt kell mondanunk, hogy

az ember szereti közösségét és annak tagjait, tehát hajlandó saját érdekeit azokénak alávetni. Ez a szeretet, érzelmi kötöttség a maga közössége érvényesülésére, előhaladására, más közösségek elé és fölé emelésére, a közösségi becsület szolgálatára készíti az embert. És ahogyan egyéni érvényesülésének célja érdekében hajlandó évtizedekig tanulni, dolgozni, kínlódni, közössége előnyeinek, hasznának, erényeinek, sikere minden eszközének megszerzéséért és gyarapításáért gyakran még egyéni vágyairól is lemond, illetve közössége iránti szeretete azonosul a saját maga irántival. A család, a baráti kör, a szülőfalu, szülőföld, felekezet, sportegylet, nemzet vagy bármi más magáénak érzett közösségnek bármilyen szempontból a más hasonlóké fölé emelése tehát természetes ösztöne az embernek.

Társas lény az ember, léte, élete, tevékenysége társadalomban történik, a nélkül el sem képzelhető. Maga a társadalom nem mondható az érvényesülési ösztön folyományának, de a társadalom fejlődése, az emberiség legimpozánsabb műve már az embernek a maga közösségére kivetített tökéletesítési ösztöne indítására jött létre, a közjóért annyi évezreden át, annyi sok ember által végzett áldozatos munka eredménye.

A becsületösztön nem tölthetné be rendeltetését az ember és az emberiség tökéletesítésében, ha csak az egyéni és közösségi erények megszerzésére és fejlesztésére sarkallna. Az egyéni és közösségi érvényesülés által támasztott hiányérzetek könnyűszerrel kielégíthetők, ha azok nem az Eszmény végtelen távlatában gyökereznek, hanem az Eszmény megvalósítása utáni sóvárgás szülöttei. Az ember érzelmi kötődése az Eszményről áterjed a megvalósítására szolgáló eszközökre és az embernek minden művére, amelyekkel az Eszményt vagy annak részeit, résztulajdonságait megvalósítani igyekezett, figyelmen kívül hagyva, hogy azok nem az eszmény, hanem saját maga alkotásai. Nyilvánvaló, hogy az ember alkotása minél anyagibb, annál tökéletlenebb, minél kevésbé anyagi, annál tökéletesebb, annál méltóbb a ragaszkodásra, így válnak az ember szemében legnagyobb értékűvé saját érzelmei, gondolatai, saját világképe, meggyőződése, mindazok az erények, amelyekkel saját magát, szeretett közösségeit, valamint saját maga és közösségei szeretett műveit saját maga képzeletében felruházta: minél anyagtalanabb, elvontabb, megfoghatatlanabb, képzeletibb – annál eszményibb, annál megbecsültebb az érték, annál inkább méltó az érvényesítésre.

Ezen a fokon az ember nem saját személye vagy közössége érvényesítésére törekszik, hanem saját maga gondolatainak, elveinek, eszméinek mindenki máséval szembeni fölsége biztosítására, és ugyanúgy ragaszkodik közössége eszmei értékeinek elismeréséhez is. Sőt, mert a közösségi tulajdonságok rendszerint elvontabbak az egyéniekénél – többnyire képzeletibbek is –, az ember képes mindenét áldozni közösségéért. Más kifejezés hiányában azt mondhatjuk, hogy az ember szerelmes gondolataiba, eszméibe, hazájába, hitébe, gyermekeibe, családi, nemzeti bálványiba, azokhoz még a testi szerelemnél is áldozatosabb érzellemmel kötődik, azok becsületéért képes életét áldozni. – Ne csodálkozzunk hát azon, hogy az emberek makacsul ragaszkodnak véleményükhöz, elveikhez,

hogy észérvekkel senkit sem lehet meggyőzni álláspontja helytelenségéről – minél távolabbi tőle a kérdés, annál kevésbé –, mert meggyőződése ösztönös, indulati fogantatású, mélyen gyökerezve az érzelmek tudatalatti rétegeibe, egyszerűen: érzi azt, ahelyett, hogy tudná.

Azt gondolhatnánk, hogy az érvényesülési ösztön fejlődésre hajtván az embert, hatása alatt a lét síkján lehet maradni, nem hanyatlik le szükségképpen a megsemmisülés felé. Az érvényesülés ösztöne nem azért versenyösztön, hogy ne legyen szétválaszthatatlan az irigységtől és annak szenvedélyes fokozatától, a féltékenységtől. Saját magunk, közösségünk, családunk, hazánk, hitünk – és ezek valós és képzelt értékeinek – szeretete társul mások megfelelő gyűlöletével. Aki hazájáért kész életét áldozni a csatamezőn, az igyekszik minél többet legyilkolni az ellenségből. Társas ösztön ez a harmadik, hatásai a társadalomban érvényesülnek, sok embert érintenek, minél feljebb van valaki a társadalomban, annál többet. Ne feledjük, az irigység és féltékenység éppen úgy érzelmek, mint a gyűlölet, ezekkel szemben tehetetlen az értelem.

Nem kell a messze történelemben keresgelnünk, mert körülöttünk is, a mi mindennapjainkban, felfedezhetünk egy-egy zsarnokot, kisebbet vagy nagyobbat, aki hatalmát, mások feletti befolyási képességét családjá, szerettei, beosztottjai, alattvalói gyöttrésére használja, megsemmisítve ezzel a maga tekintélyét, népszerűségét, hatalmát, tehát éppen azt, aminek megszerzésére ösztöne indította. És mennyire vissza lehet élni a nagy emberi erényekkel, az akarat erővel, következetes elvhűséggel, szilárd jellemmel, becsülettel! Aki az őskeresztényeket oroszlánok elé dobatta, a magyar prédikátorokat gályára küldte, aki a közelmúltban a zsidókat deportáltatta, most minket börtönbe záratott, mind szilárd meggyőződésű, jellemes ember volt. Bizony, az ember társulási ösztöne szülte a társadalmat is, de a legnagyobb társadalmi értéknek, a békének örök és állandó rombolóját, az ellenségeskedést is. Káin és Sztálin között nincs minőségi különbség, csak mennyiségi.

Hogy nem pusztította el magát az emberiség az érvényesülési ösztöne hatására? Érvényesülhet itt is az ellenösztön, az erkölcs élet felé emelő hatása, hiszen az erkölcs mögött ugyanaz az eszmény áll, amelynek megvalósítására az emberiség rombolói törekedtek? Eszmény bár, de nem ugyanaz. Az eszményét minden ember maga építi képzelete segítségével érzelmei, ismeretei, hajlamai, társadalmi és természeti környezete hatásainak elemeiből. Ezek az elemek pedig nemcsak, hogy egyénenként, csoportonként, koronként változnak, de nagymértékben változtathatók, fejleszthetők is: neveléssel, céltudatos tanítással, idomítással, gyakorlással, edzéssel.

Az erkölcs legismertebb megjelenési alakja a társadalmi szabály, amely adott helyen, adott időben tényleg érvényesül. Az erkölcs mögött álló eszmény, tehát nem lehet egyéni célképzetek elvonása, hanem az adott társadalom általános meggyőződését kell

tartalmaznia a jóról, igazról, szépről, helyesről, mindenről, ami pozitív, mégpedig a neveltség adott fejlődési fokán.

Ez az egyéninél tisztább, anyagtalanabb, magasabb rendű közösségi eszmény ad felemelő töltetet, magasabb távlati tartalmat az erkölcsi érték megvalósítását célzó erényeknek. Az ember becsülete parancsainak engedelmeskedik, de erkölcse fogalmazza meg becsülete parancsait.

Az erkölcs pedig azt mondja, hogy ne élj vissza az érvényesülés ösztönével, a társaddal való versenyben ne árts neki anélkül, hogy magadnak használnád! Alkalmazd ezt egyéni és közösségi versenytársaidra, ellenfeleidre, ellenségeidre is, hiszen hasonló elbánásra csak így számíthatsz! Versenyezz, persze hogy versenyezz! De tartsd be a verseny szabályait! Társaid feletti uralomra hajt az ösztön? Ne feledd a közmondást: az a legnagyobb úr, aki saját magán képes uralkodni. Aki első akar lenni, szolgáljon a többinek – mondja a Mester. Ugyanaz, aki felebarátaink, sőt ellenségeink szeretetére akar nevelni. – És hogy életünket se sajnáljuk odaadni, örök életet ígér követőinek.

V.

TÁVOL LEGYEN

tőlem, hogy a lélektan vagy a neveléstan vitatott kérdéseit eldönteni akarnám, de nagyszerű eredményeiket felhasználni és gyümölcsöztetni szent kötelességemnek tartom. Voltaképpen a társadalomban, különösen a közéletben az ember kezdettől fogva, tudatosan alkalmazta a lélektan adta lehetőségeket, mielőtt a lélektant egyáltalán felfedezték volna. A hatalom, a más akaratának befolyásolási képessége mindig az emberi törekvések tárgya volt, társadalmi jelenség bár, de csak belső, lelki érvényesülése után és annak folyamányaként jelenik meg a társadalomban.

Ha mi a történelmet, az ember akarati cselekvéseinek összefüggéseit vizsgáljuk, nem indulhatunk ki egyébből, mint a cselekvés fogantatásának, kialakulásának és születésének leírásából. Csak természetes, hogy ehhez felhasználjuk a lélektan korunkban felfedezett néhány szabályát, önkényesen kiragadva azokat a lélektan otthonos melegéből, hogy a társadalomtörténet szeszélyei szerint akár kaptafának alkalmazzuk elméletünk számára.

A fény, hang, hő, felület, íz és illat ingerei mellett az emberi idegrendszer még nagyon sok egyebet is képes érzékelni, anélkül, hogy ezek valamelyik érzékszervünkre összpontosíthatók volnának. A fáradtság, éhség, szomjúság, gerjedelem, fázás, fájdalom természetes ösztöneink működése folytán támasztanak hiányérzetet az emberbe, hogy célszerű viselkedésre indítsák. De a sebesség-, az egyensúly-, mozdulat-, az ügyesség-érzékünk működését bizonyító sport, akrobatika, tánc, játék mellett a színérzék, műszaki

érzék, nyelvérzék, zeneérzéken át az arányérzék, ütemérzék, összhangérzék, szeméremérzék, illemérzék fokozataival eljutunk az igazság, szépség, jóság, erkölcsiség megérzéséig, sőt az emberek egy része képes az anyagon túli, a szent világ érzékelésére is.

Az esetek túlnyomó többségében az érzékelt inger hatására a szervezet közvetlenül, lélektani folyamat közbejötté nélkül *reflexmozgással* cselekszik. Amikor az inger hiányérzetet, majd vágyat támaszt és emez váltja ki a tevékenységet, *ösztöncselekvésről* beszélünk. *Akarati cselekvés* esetén az érzéki indulatú vágy megvalósulásra törekedvén, az értelem gátjába ütközik, és annak szűrője után valósul meg – ha megvalósul egyáltalán a gyakorlati élet csekély százalékában.

Ezek mind az *egyszerű cselekvés* esetei, szemben a mindezek felhasználásával, egy távlati cél megvalósítására irányuló tervszerű tevékenységgel, az *összetett cselekvéssel* szemben, amely egyedül méltó a tulajdonképpeni akarati cselekvés elnevezésre. Ebben a vetületben a reflexek és ösztönök a tudatos akarat alatt *készséggé* alakulnak, eszközzé válnak a távlati cél megvalósítására. Közvetve tehát ezek is az akarat szülöttei lévén, összesített eredményeik akarati cselekvésnek számítanak, a történelem elemének.

Az örökölt, ösztönös hajlamok *készséggé* fejlesztése gyakorlás, művelés, idomítás által, mesterséges ösztönöknek az élet szolgálatába állítása minden állatfajra jellemző. A fiókák és kölykök futó, ugró, úszó, repülő, menekülő, vadászó, rejtező, leső, verekedő játékaik nem egyebek, mint örökölt hajlamaik célszerű fejlesztése – rendszerint önként, de nemritkán némi szülői kényszer alatt – úgy, hogy azok idegrendszerükbe vésődve egyszerű reflexként működjenek majd a kellő pillanatban, a megfelelő inger hatására. Jól idomított ösztönös hajlamai teszik alkalmassá az állatot az olyan bonyolult tevékenység kivitelezésére, mint egy csoportos vadászat vagy az ellene való védekezés – hogy a vándormadarak teljesítményeiről ne is beszéljék.

Hogy az idomítással fejlesztett készségek erősebb hajlam alakjában öröklődnek, azt minden háziállatunk példája igazolja (akkor is, ha az örökléstan netalán még nem tudná megmagyarázni). Több állatnemzedék után pedig olyan eredmények állnak előttünk, mint a regénybeli Bogács, a pásztoreletben egyáltalán nem rendkívüli terelőpuli.

Az embert az emeli ki az állatok közül, az teszi a Teremtés koronájává, hogy a hajlamfejlesztés lehetőségét felismerte és azt magára és ivadékaire tudatosan alkalmazta, valósággal kinevelte magát az állat természetiségéből előbb társadalmi lénnyé, majd életfeletti értékeket megvalósítani képes erkölcsi lénnyé.

Igen, Uram, méltóztassanak engedni érzelmeiknek és elfogadni azt, hogy a *nevelés* az emberség legértékesebb fogalmi eleme! Idomítás, szoktatás, gyakorlás, tanítás, oktatás és érzéki, érzelmi, értelmi ráhatás által átadni öröklött és szerzett tapasztalatainkat, ismereteinket, fogásainkat a következő nemzedéknek, hogy utódaink nemzedékről

nemzedékre gazdagabb készségeszköztárral rendelkezzenek elődeiknél így fejlődik az ember, haladván – ha végtelen apró lépésekkel is – a Tökéletesség felé.

A nevelés tudatos értelmi és érzelmi tevékenység, amely a tudattalan, érzéki rétegére hat a léleknek. Akkor sikeres a nevelés, akkor mondunk valakit jólnevelt embernek, ha benne hiányérzet támad az elvárásnak nem megfelelő helyzet érzékelésekor. Erre nagyon sok példát tanultunk az iskolában: az óvoda már csak az illemhelyen tudja elvégezni szükségét, az iskolásnak már csak terített asztalon, késsel-villával esik jól az étel, a felnőtt férfi nem tud ülni álló nő mellett. Nemcsak a gyenge bántalmazásának láttán kitörő közfelháborodásból következtethetünk az általános erkölcsi jólneveltségre, de magából a mindennapi életünkből még inkább, hiszen nem esünk egyéni ellenségünk torkának, nem lopunk, általában nem is jut eszünkbe bűncselekmény útján előnyre tenni szert akkor sem, amikor erre veszély nélküli alkalom nyílna, mert egyszerűen jólesik a helyes viselkedés.

Igen, kérem, nem az ösztön szerinti viselkedés esik jól az embernek, hanem az erkölcs szerinti. A tehetetlenséggel, halállal, megsemmisüléssel, sötétséggel, bűnnel, szennnyel ellentétes irányba, az eszmény, az élet, az emelkedés, a fejlődés, a fény és a tisztaság irányába mutató erkölcs két úton érvényesül az emberben. Az első érvényesülési mód közismert: az ösztönben fogant, vágyott célképzet tudati rétegbe érkezve értelmi megfontolásra kerül, elsőnek az erkölcsi szabály minősítése alá, hogy a törekvés csak az erkölcsi helyeslés után válhasson akarattá. A másik módja az erkölcs érvényesülésének az, amely közvetve, az erkölcs hatása alatt szerzett készségekben, eme mesterséges ösztönökben fogant célképzet iránti vágyra indítja az embert, tehát nem is indul erkölcsnek meg nem felelő törekvés. Íme, így maradhat meg az ember a lét síkján, így emelkedhet valamennyire a fölé, az aláhúzó természetes ösztönei ellenére.

A készségek nem egyebek, mint az ember tudattalan rétege tudatos művelésének a termései. Birtoklásuk tehát azonos a *műveltséggel*. Elvben annyi készséget szerezhethet az ember, ahány érzéke, hajlama, ún. tehetsége, szimata van vagy lehetséges. Számuk tehát olyan nagy lehet, hogy felsorolásukra nem lehet, de nem is érdemes vállalkozni. Osztályozásuk viszont szükséges feladatunk megoldásához. Nem szorul bizonyításra a lélektannak az a tétele, hogy a készségek csak érzelmi indíttatásúak lehetnek, osztályozásunk alapjául tehát az érzelmeket kell vennünk.

Az *érzelem* az ember alanyi értékjelzője, amellyel minden létezőt alanyilagosan bár, de csalhatatlanul – háromféleképpen minősít: kellemes, kellemetlen vagy közömbös (= kíváncsatos-utálatos, gyönyörűsége-s-fájdalmas, kell-nem kell, szeretem-utálok, illetve közömbös). Lelki tartalmuknak megfelelően az érzelmek lehetnek érzékiek, értelmiek, szépsézetiek és erkölcsiek. Így csoportosítjuk a készségeket is.

Az *érzéki készségek* testiségre hajló természetes ösztönök rokonai, az érzékszervek képességeinek rendkívüli gyarapítása érzékelésben és emlékezésben egyaránt, valamint az idegrendszer és az egész test működőképességének célszerű idomítását jelentik. Közismert,

hogy a juhász könnyűszerrel meglátja és emlékezetben tartja akár ötszáz birka megkülönböztető jegyeit, és hogy a gyermek Mozart meghallotta és utólag lekottázta egy zenekari hangverseny minden szólamát. Általában a mozgással, kézügyességgel, mesterségi fogással, műszaki érzékkel összefüggő készségeket soroljuk ide. Nemcsak az artista elképesztő egyensúly- és tornagyakorlatai, a céllövész találatai, az atléta eredményei, de a szabász ollókezelése, a borbély, a kertész, a szerelő és minden mesterember „magától mozgó keze”, valamint a hangszeres zenész testi teljesítménye is mind az érzéki készségek körébe tartoznak. A hangverseny közönsége csak a művész zseniális tehetségét, játéka könnyedségét, kifejezései finomságát érzékeli és emlegeti. De a zongoraművész lakótársa a megmondhatója, hány ezer órai gyakorlat, fárasztó, idegtépő, kínos gyakorlat kellett a művész kezének és ujjainak ahhoz, hogy természetes ellenállása és görcei feloldódjanak, és a zeneszerző előírásai szerint maguktól mozogjanak a klaviatúrán.

Az *értelmi készségek* azoknak a logikai érzelmeknek a vonalán keletkeznek, amelyek a sikeres gondolkodás esetén töltik el meglepéssel az embert. Legjobb példáját egy könyvelő kollégámon láttam, aki a legérdekfeszítőbb pletykákat mesélte, miközben villámgyorsan és tévedhetetlenül óriási számoszlopokat adott össze. Ebben talán még több az ügyesség, mint a logika, de a nyelvkészség, emlékezőkészség, tanulási készség, számtani készség már része annak, ami a felfogás, a megértés, a belátás, a következtetés, a döntés gyorsaságában, minőségében, határozottságában és biztonságában mutatkozik meg, és amit „csiszolt elme”, „jó koponya”, „kiművelt emberfő” jelzőkkel illetünk.

Bizony, rengeteg tanítás, szoktatás, gyakorlás, ismétlés és sok évtizedes tudatos tanulás eredményeként művelődött meg a legtekintélyesebb tudós agya is, hogy televényként ne dudvát – minél termékenyebb, annál többet – teremjen. Mennyire kell szeretnie annak az Igazságot, aki ennek megismerés általi megszerzéséért odaáldozza gyermeki gondtalan játékait, ifjúkori szórakozásait, felnőttkori kényelmét, legyőzi ösztönös kísértéseit, a világ csábításait és rettentéseit, csak hogy választott mesterére, eszményére hasonlítson. Vagy szerelmesként ragaszkodik a szeretett gondolathoz, eszméhez, tudományos elmélethez – esetleg csak az ezekhez vezető úthoz, a tudáshoz. A Legnagyobb Magyar a kiművelt emberfőt mondta a legértékesebb nemzeti kincsnek – higgyük el neki, hogy igaza volt.

A *szépsészeti készségek* (ugye nem szép tőlem, hogy nem *esztétikait* mondom?) az embert a Szépség keresésében, felismerésében, felfogásában és megalkotásában mozdtítják elő. A színérzék, formaérzék, arányérzék, összhangérzék és rokon érzéktársaik készséggé fejlesztése mellett, az esztétikai készségnek még van egy eleme, amely mindezeket összesíti és magába foglalja, amely – talán az ízlés készségének mondhatnánk – képessé tesz annak a logikailag meg nem magyarázható értéknek, a Szépségnek a megérzésére, amely a dolgok tartalmi értékére anyagfeletti ráadásként jelenik meg.

Általában az Igaz és a Szép is erkölcsi értéként tartatnak számon, szorosabb értelemben mégis egyedül a Jóság számít annak. Az *erkölcsi készség* a Jóság

követelményének megfelelő, a helyes viselkedés készsége. Ha azt mondjuk, hogy a szeméremérzék, az illemérzék, az alkalmazkodási érzék, a társulási-barátsági érzék és ezek rokon érzékei vonalán szerzett készségekről van szó, nem fejezünk ki vele annyit, mint ha azt mondjuk: „jó modorú”, „született úriember”, „megnyerő”, „nagyon kedves, szeretetreméltó”, arról, akiről látszik, hogy szeret úgy viselkedni, ahogyan kell.

Az ember által megszerezhető és birtokolható legértékesebb tulajdonságok meglétét feltételezik az erkölcsi készségek, hiszen hatásuk alatt az emberi lélek indulati rétegében az erkölcsileg helyesnek megfelelő célképzet és vágy támad, amely, ha nem ütközik külső akadályokba, az ösztönselekvésekhez hasonlóan egyenesen viselkedésbe megy át, a leghelyesebb viselkedésbe. Külső akadályozás esetén pedig ebben az esetben az erkölcs nem megfontolásként gyengíti, hanem indulatként erősíti az akaratot. Ezért képes a jólnevelt, jellemes, becsületes ember erkölcsi készsége egészséges irányba terelni versenyösztönét, és küzd meg az egyénre és társadalomra annyira veszélyes hatalmi ösztönnel.

Különös fontosságot ad a készségeknek az a tény, hogy a tudására, bölcsességére olyan büszke Homo Sapiens akaratí cselekvésének az értelem csak közvetve, a készségek kialakításával szolgálhat indítékul. Az értelem közvetlen hatására nem keletkezik vágy, abból pedig akarat, mert az ember érzi és nem tudja a vágyát; nem azt kívánja, amit tud, hanem amit érez. Csak érzelmi készségei képesek – ha képesek – tudása cselekedetekben való gyümölcsösztetésére indítani az embert. – Ennyivel tudunk mi többet a racionalizmus nagy tanítójánál.

A készségek a tudat alatti tudatos művelésének, a nevelésnek eredményei lévén, a velük való foglalkozás átvezet kérdéskörünk új területére, a tudat övezetébe, mégpedig két irányba. A készségek eszközével megvalósítandó értékek, az Igaz, a Szép és a Jó erkölcsi értékek irányába, amelyek az Eszmény viszonylatában léteznek. Az eszmény pedig az ember világnézetének, hitének a függvénye. A másik irány, a nevelésé, társadalmi jelenség lévén, kivisz a lélekből az ember külső életelemébe, a társadalomba.

VI.

A VILÁG

a létező valóságok összessége. Az atomoktól a galaktikáig, a moszattól az őserdőig, a sejttől az élőlényig, az egyedtől és egyéntől a társadalomig, a kicsiktől a nagyokig, a mozdulatlanságtól a száguldásig, a tétlenségtől az alkotásig, a ponttól a végtelenig, a gondolatától a képzeletig, a haláltól az életig, a büntől a törvényig, a Semmitől a Mindenig, ami létezik és lehet, mindezek összessége a világ. A világ van. Tény, hogy van a világ,

egészében, részeiben, jelenségeiben, mert ténynek hisszük. Ténynek hisszük a világ létezését, akár tudunk érzéséről, részéről, jelenségeiről, akár nem.

Az akarat felé törekvő emberi vágy az indulati rétegből a tudatiba jut, és ott elsőnek a világ adottságaiba ütközik. Hogy az értelem működésbe léphessen, felmérhesse a lehetőségeket a vágy teljesülésének útján, elháríthassa az esetleges akadályokat vagy felhagyjon törekvésével, ahhoz ismernie kell a világot, az Énen kívüli Mindenséget. Érzékszervei és műszerei segítségével tapasztalatokat gyűjt nemzedékek hosszú során végig, ismereteit rendszerezi, csoportosítja: így születik a tudomány – pontosabban a szaktudomány. A természettan, vegytan, élettan, csillagászat, földtan, kőzettan, ásványtan, víztan, talajtan, növénytan, állattan, embertan, lélektan, nyelvtan, számtan, hittan, erkölcsstan, társadalomtan, jogtan, gazdaságtan – hogy csak néhányat említek és ne soroljam tovább a sokféle -tant, -észetet, -lógiát, -gráfiát és -ikát vagy a történettudomány rengetegféle ágazatát, hogy ne soroljam a neveket sok ezerig, mert olyan nagy számú és nagy mennyiségű immár a szaktudományos anyag, hogy annak már a katalógusa sem fogható át egy emberi aggyal. Nemhogy az eddigi szaktudományi mennyiségnek nem fogható át még a katalógusa sem, hanem az egyre növekvő gyarapodásé sem.

A proempirikus tudományosság percről percre annyi célt és feladatot állít az *empirizmus* elé, hogy emez nem szűnhet meg mindenféle eszközzel és módszerrel, teljes szellemi és természeti erőbedobással állandóan kutatni, észlelni, mérni, kísérletezni, leírni és szakcsoport szerint rendszerezni az ismeretek áttekinthetetlen mennyiségét.

A posztempirizmus szaktudományon belül rendszerezi az ismeretek tömegét, és így annyi filozófia született, ahány szaktudomány van vagy ahány elképzelhető. – Az egyes emberek akaratalkotására a szaktudományok tömege így már semmiféle közvetlen befolyással nem bírhat, mert magukban véve távlattalanok.

A *pozitivizmus* 19. századi diadala előtti, ún. klasszikus tudományelmélet szerint az általános tudományosság, a *gnosztika* végezheti el csak a rendszerezés feladatát. (Bocsánatot kérek, Uraim, hogy szokásom, sőt fogadalmam ellenére idegen kifejezéseket használok. Jól tudom, hogy az idegen szó a fogalom homályos ismeretét leplezi. Nos, itt nem kell lepleznie semmit, mert ezek a fogalmak tényleg homályos tartalmúak, feltételesen viszonylagosak. Elnevezésükkel éppen ezért dolgozhatunk úgy, mint az algebra használja a betűjeleket.) Ha a tulajdonképpeni tudományosságot mondjuk *gnosztikának*, az az ismeret- és gondolatrendszer, amelyet *ideológiának*, világnézetnek, világképnek neveznek, kétféle lehet: *protognosztikus* és *metagnosztikus*.

Protognosztikus, ismeret előtti ideológia a teológia, *metagnosztikus*, ismeret utáni a filozófia. A teológia azt mondja, milyen legyen a világ, a filozófia, hogy milyen (van), illetve inkább, hogy milyen volt a világ. A teológia a célt, a filozófia az eredményt rendszerezi. Az értékrendszer – ti., hogy mi a jó, igaz és szép – azonossága esetén is megmarad ez a kétféle megközelítés. A teológia azt fogalmazza meg, hogy mi kell jó, igaz

és szép legyen, a filozófia pedig, hogy valójában mi volt az. Nyilvánvaló, hogy protognosztikusan kitűnően meg lehet fogalmazni a „jót”, hogy milyen legyen az ember viselkedése – ezért vitathatatlan a teológiai etika –, amíg a „szép” és még inkább az „igaz” előre fogalmazását nemigen igazolja a gyakorlat.

Viszont a metagnosztika biztosan áll a lábán az „igaz” megfogalmazásában, bizonytalan a „szép” vonalán, és éppen csak tudomásul vesz a „jó” vonatkozásában. A bölcséleti etika megállapítja, hogy az ember hogyan viselkedett a gyakorlatban, rögzítvén és rendszerezvén a szabályokat, amelyek valójában érvényesültek. Mindezekből nyilvánvaló, hogy az emberek viselkedésére csak a protognosztikus ideológiák gyakorolhatnak hatást. Fából vaskarika tehát korunknak az a divatja, hogy a társadalmi mozgalmakat valamely filozófiai rendszer okozatainak tekintik.

Persze ez csak a racionalista fogantatású, elvont elméleti rendszerben van így, mert a gyakorlatban nincs teológiai rendszer gnosztikus és metagnosztikus elemek nélkül. Hiszen a hittant (= elő-értéktan) elő sem lehet adni ismeret nélkül, és ez már szükségképpen maga után vonja az ismeretek általános, bölcséleti rendszerezését is, tehát a metagnosztikus tevékenységet. Ugyanígy nincs filozófia protognosztikus és gnosztikus elemek nélkül, hiszen az ismeretek rendszerezése lehetetlen az ismeretek leírása (= gnosztika) nélkül, és nem lehet az ismert tények között rendszert felállítani, ha előzőleg nem feltételeztük, hogy összefüggés van közöttük (= protognosztika).

Hogy ez mennyire így van, arra legjobb példa a korunkban leggyakrabban emlegetett ideológia, a marxizmus-leninizmus. Először előadódik egy képzeleti, boldog világ, a kommunizmus (= protognosztikus, teológiai rend). Ennek megfelelően megfogalmaznak egy kommunista értékrendet, tehát azt, hogy mi a helyes, jó, igaz és szép a megvalósítandó – remélten: eljövendő – kommunizmus szempontjából (= protognosztikus etika). Leírja (= gnosztika) és rendszerbe foglalja (= metagnosztika), hogy milyen volt a világ (különösen a társadalom) a kommunizmus előtt. – Csak éppen megjegyzem: a keresztyén hittudomány is csak a Megváltás előttit rendszerezi, az azutánit, az Isten Országát nem.

Csak néhányat említettem a töméntelen izmus közül: empirizmus, pozitivizmus, gnoszticizmus, kommunizmus, marxizmus, leninizmus, racionalizmus, klasszicizmus. Hol van még a miszticizmus, humanizmus, liberalizmus, nacionalizmus, szocializmus, platonizmus, tomizmus, kálvinizmus, pragmatizmus, fordizmus, buddhizmus, naturalizmus, galvanizmus, romanticizmus, nihilizmus, metabolizmus, egzisztencializmus, terrorizmus, antiszemitizmus, sovinizmus, bolsevizmus, pánszlávizmus, freudizmus, szinkretizmus, cionizmus, merkantilizmus és a sok ezer másik izmus, amely mind csalhatatlan iránymutatóként jelentkezik? Alkalmas-e mindez arra, hogy akaratlan cselekvésemet befolyásolja?

Vegyük egy közönséges halandó ismert példáját. Természetes ösztöneim, erkölcsi és logikai készségeim indíttatására vágy támadt bennem, hogy az erdélyi kérdést a

gyulafehérvári püspökkel megbeszéljem. (Ez van ugyanis a bírósági ítéletemben megírva.) Törekvésem a tudatomba jut, és értelmem felméri a világ adottságait: meg kell szöknöm egy napra a munkahelyemről, vonat, utazás oda-vissza, lehetőleg senki se tudjon semmiről, a hatósági felfedeztetés veszélyei itthon, az úton, a püspökségen. A püspök személye: más vallású, enyhén kriptojezsuita, konzervatív nacionalista, neobarokk hajlamú, közepes intelligenciájú, erősen becsvágyó, de jóindulatú, becsületes, jellemes ember. Mit, hogyan mondjak, tegyek a megnyerésére, illetve, hogy ne veszítsem el nehezen megszerzett rokonszenvét? Rengeteg nehéz feladat, kockázat, fáradság, költség, fejtörés és veszély.

Miért döntöttem mégis úgy, hogy elmegyek? Sorra vettem-e az izmusokat döntésem hozatala előtt, vagy nem? Értékrendemben olyan magas árfolyamon szerepelt a magyarromán megbékélés, amelynek érdekében utazásom oly szükségesnek látszott, hogy vele szemben a hozandó áldozatok, a veszélykockázat mind eltörpült, még kétes eredmény esetén is. Honnan ez a szilárd értékrend, hiszen az csak egy ideológiára építve lehet szilárd, többre építve nem?! A többfelé mutató útjelző tábla nem irányít semerre!

Emlékezzünk vissza, Uraim, mit mondtunk beszélgetéseink bevezetőjében: ez a tájékoztatóstőmeg már a világban való eligazítás helyett rákos tájékozódásburjánzást okoz az emberben, és a legegyszerűbb úton vezet korunk egyetemes válságába. – Menjünk hát vissza a kezdetek kezdetéhez, és próbáljunk más úton elindulni!

A tudatra ocsúdó első ember az érzékszerveivel befogható világ szemlélete közben csodálkozva észlelte, hogy minden változik körülötte, az égitestek, a táj, a folyóvíz, az erdő növényei és állatai, de változik felesége, gyermeke, sőt, saját maga is. És mintha minden növekedne, fejlődne – igaz, csak a nemzedékek egymásutáni során. Gondolkodott az észlelt jelenség felett, és keresni kezdte a változások okát. Érzékeit, ismereteit, képességeit, képzeletét és emlékezetét felhasználva kutatott a változások okai után, tapasztalatait megbeszélte társaival, azok eredményeit is felhasználva. Nem éppen önzetlen tudásszomj vezette ebben az embert, hanem nagyon fontos érdek: ha megtalálja a változás okát, befolyásolni tudja majd azt.

Nemzedékek során át kutatva, rengeteg változás okát meg is találta, és hasznosította is a maga érdekében. Hogy az elvetett mag kicsírázik, búza és kenyér lesz belőle. Hogy a koca párosodik, fiadzik, sok malacból sok hízó és rengeteg kolbász lesz. Hogy a lefelé törekvő víz malmot hajthat – és még tömértelen hasznosabbnál hasznosabb, érdekesebbnél érdekesebb felfedezés. De vajon mi célja van a változásoknak úgy együttvéve? Ha van célja, okának is lennie kell? Van vagy nincs?

Bocsássanak meg, mélyen tisztelt Uraim, egyik súlyos gyengeségemről kell vallomást tennem: én nem tudtam sohasem vizsgázni, mert képtelen voltam a más véleményét előadni. Most itt ismertetnem kellene, milyen különböző meggyőződésre jutott az ember a változások okait illetően. Én a magam nevében képtelen vagyok a különböző vélemények előadására. Engedtessek meg nekem, hogy rég elhalt, képzelt személyek szájába adjam

mondandóimat. Mivel pedig – a metagnosztikus módszernek hála én már ismerem mondanivalóm végét, miszerint négy, ügyesen kiválasztott világszemléleti rendszeren át (lehetőleg) minden áttekinthetővé válik, kiválasztom ezeknek egy-egy ókori (jelképes) képviselőjét, és az ő szájukba adom mondanivalómat.

A legközelebbi beszélgetéseinkben, kérem, méltóztassanak meghallgatni *Imhotep* óegyiptomi csillagászt, *Manu* óind biológust, *Konfuce* kínai szociológust és *Énoh* akkád pszichológust.

VII.

EGYETLEN OKA

van-e a Világ változásainak? – ez az a kérdés, amelynek alapján legegyszerűbb a világnézetek megkülönböztetése. Voltaképpen a Homo Sapiens első nemzedékét kellene megkérdeznünk, de ottani ismerős híján meg kell elégednünk a messzi ókor négy tudósának meghallgatásával. Reméljük, nem fognak tiltakozni sem gondolataik kisajátítása, sem azok elferdítése miatt!

Imhotep, Ptah fia, a tudomány istene Egyiptomban, csillagász:

- Hogy a feltett kérdésre válaszolhassunk, először azt kell tisztáznunk: mi az a Világ, amelyről beszélünk? A Világ minden létező összessége. Évezredes tanulmányaink és kutatásaink azt igazolják, hogy a Mindenség térben és időben abszolút végtelen. Mindenütt volt, van és lesz végtelen kiterjedésben. Hogy az értelem a végtelenséget felfoghassa, észlelésre és mérésre van szüksége. Az észlelés közvetlenül érzékszerveinkkel és az azokat kiegészítő mindenféle műszerrel, mérőeszközzel történik. A méréshez viszont az időnek és a térnek mindenféle egységére volt szükség, tehát ezeket teremtette meg az értelem. Ezek segítségével minden észlelet a minden létező közös, elvont tulajdonságával, a mennyiséggel és ennek jelével, a számmal fejezhető ki.

Természetesen az észleleteink köre a Mindenségnek csak egy kicsi töredékére terjed ki, de ez állandóan bővül. Így nyugodtan mondhatjuk, hogy a végtelen fejlődésben lévő értelem a végtelen idő teljességében ismerni fogja a végtelen Mindenséget, tehát mindazt, ami a végtelen térben és a végtelen időben létezik és létezhet. Mivel mindaz, amit az értelem az észlelt létezőhöz hozzáad, csak járulékos, amely az észlelt létező nélkül nincs, vizsgálódásaink mindenkori alapja a Mindenség egyedüli létezője, a Világ örök teste, az Anyag.

Mindnyájan tudjuk, hogy az anyag – legyen az valamilyen tárgy, élőlény a mi parányi Földünkön, vagy a Tejút naprendszerei, vagy bármelyiknek legcsekélyebb atomja, tehát

bármí mérhető – nem egyéb, mint az energia valamilyen formája. Tehát a Világnak egyetlen önálló létezője van, az anyaggal azonos energia.

Az energiának egyetlen állandó jellemzője van, az egyensúly. Nemcsak a mennyisége változhatatlan és örök az energiának, de egésze is egymást lekötő egyensúlyban áll. Ez nem jelent mozdulatlanságot – hiszen az energia lényegében a mozgás oka –, mert a végtelen energia adott időben és térben, más adott időhöz és térhez viszonyítva, változást mutat. És ezek a változások is – természetesen – szintén végtelenek minden szempontból. Viszont a Változás csak a tér és idő induláspontján jelent elhajlást az egyensúlytól. Ez is csak látszólagos, mert magának az egyensúlynak a törvénye ingaként kényszeríti vissza kiindulási állapotába és az ellentétes irányba való kilendülésre. Azonban, ha a létezőknek minél nagyobb mennyiségét nézzük, az ingaváltozás is mind ritkább, mind lassúbb és viszonylagosan mind kisebb méretű, úgyhogy a végtelen Egészben semmi változás nincs. Szigorú elvszerűséggel tehát csak egyetlen feleletet adhatok a feltett kérdésre: nincs a változásnak semmiféle egyetlen oka, hiszen a *nincsnek* nincs oka.

Viszont, ha valaki a részletben észlelhető egyes változásokra vagy változássorozatokra fordítja figyelmét, beszélhetünk okról, okokról és egész okozatok összefüggéseiről. De a legtöbb, amit a vizsgálódás eredményezhet, az, hogy az energia eddig nem ismert, de létező változatát, alakját ismertük meg. Lévéen a tudomány feladata ezeknek a részleteknek a kutatása, az előbb mondott elvi álláspont igazsága nem csorbul azzal, ha a kutatás során és annak érdekében az ingaváltozást az előzőtől és a következőtől elkülönítve vizsgáljuk és így állapítjuk meg a részletre vonatkozó, viszonylagos törvényszerűségeket.

Mint mondtam, a fejlődő értelem tevékenységének végtelen a távlata, de csak a kicsi részletek megismerésének lépcsőfokain juthatunk hozzá. Ésszerű, hogy a végtelen csak a mértékegységekben kifejezhető részletekben fogható fel, és ebben a tekintetben az Egyetlen Anyag-Energia annyi különböző alakban vizsgálható, ahány megkülönböztethető tulajdonsággal dolgozik a tudomány. Ezért beszélünk a tudomány gyakorlatában úgy, mintha sokféle anyag és sokféle energia volna. A szakszerű és ésszerű tudományos rendszerezés megköveteli, hogy minden megismert jelenséget nemcsak pontos elméleti leírással, de a csak arra a jelenségre érvényes jellel is ellássuk, tehát mindennek nevet adjunk.

A Világban érvényesülő különböző energiaalakok neve kikerült az avatatlanok közé, ahol is ezeket a neveket természetén kívüli létező nevével istennek veszik. Máskülönbön is, ez egyáltalán nem árt nekünk, inkább használ. Az sem árt, hogy minket, az erők és energiák ismerőit, az általunk ismert és néha alkalmazott erők forrásaként szintén istennek tartanak. Annak pedig nincs fontossága, hogy azután a félígavatottak, a költők, az egymással összefüggő erők-energiák létezéséről hallva, azokat egymással családi összefüggésben lévő istenekként éneklük meg a nép számára. Így például, én a boldog emlékezetű Ptahnak nem szerény tanítványaként szerepelek, hanem – mindketten istenek lévén – az ő fiaként. De

ugyanígy vannak vele a tudósok mind, mert mindnyájunkat kifejeztek a költők szóban, írásban, zenében, színben, képből, szoborban és mindenképpen.

A Világban tehát nincsenek abszolút értelemben vett változások. A látszátváltozásoknak tehát nincsenek olyan okai, amelyeket egyetlen Okra, a köznyelv szerint Egyetlen Istenre vezethetnénk vissza. A mindig csak részletre terjedő és viszonylagos változások okait – az energia különböző alakját – keresi a tudomány, és ahogy sorra megismeri és azonosítja azokat, hogy matematikai képletekbe illeszthetők legyenek, jellel látja el őket. Ezeket a jeleket tartják isteneknek az avatatlanok.

Manu, Brahma fia, a hindu papság ősatyja, biológus:

- Az előttem szóló Imhotep Őfényessége megállapította, hogy a Világegyetem egésze térben és időben örök változatlan bár, de részletei változást mutatnak. Ezek a változások kétfélek. Az egyik csoportba azokat a változásokat tesszük, amelyek az élettelen anyag részében vagy egészében folynak le, és az a jellemzőjük, hogy valójában visszavezetnek a kiindulási állapotba. A változások másik csoportja viszont olyan differenciálódást eredményez, amely nem kerül vissza az eredeti állapothoz. Ez azoknak az anyagoknak a jellemzője, amelyek egy különleges tulajdonsággal, az Élettel rendelkeznek. Ha tehát a feltett kérdésre válaszolni kívánunk, az élet jelenségeit kell vizsgálnunk.

Ki kell jelentenem, hogy az Élet maga meghatározhatatlan és mérhetetlen létező valóság bár, de megnyilvánulása mindenki számára észlelhető, tapasztalható, evidens. Hivatásunknak megfelelően, mi ennek a mindenki számára észlelhető Élet megnyilvánulási alakjainak kutatásával, rendszerezésével foglalkozunk. Nagyon nagy az élőlények száma, és nagyon sok fajra, csoportra, családra osztályozható. Viszont a legkülönbébb élőlények vizsgálata azt eredményezi, hogy az Élet megnyilvánulásai hasonlóak, bármilyen élőlényről legyen szó. Ez arra enged következtetni, hogy az Élet maga Egyetlenegy létező, amelynek a mindenféle élő egyedben olyan része van jelen, amely az egész tulajdonságával rendelkezik.

A legkülönbébb feltevések, elméletek vannak az Élet lényegének meghatározására, fogalmának tisztázására. Mostanság éppen az Életnek Világszellemként való felfogása a divatos – amely szerint az élet a cél nélküli, holt anyagot cél felé mozdtítja –, de ez is éppen úgy nélkülözi a bizonyító alapot, mint minden más elmélettársa.

Amit mi, szerény kutatók, az Életről bizonyossággal állíthatunk, az annyi, hogy az Élet megmaradásra, szaporodásra és fejlődésre törekszik. Az élőlényeket e felé a három cél felé hajtó létezőt mi megfelelő nevekkal láttuk el, de úgy jártunk ezekkel a nevekkal, mint Imhotep Őfényessége mondta, hogy a profánok természetfeletti létezőknek, isteneknek fogták fel őket. Ugyanígy, a három főosztón működésében megkülönböztethető, részletcélokra indító létezők nevei is istennevekké váltak. És hogy az isteni hierarchikus rend teljes legyen, mi is, az élet kutatói és szerény mértékű ismerői, istennekké váltunk.

Reménytelen kísérlet volna a tömegnek erről való lebeszélése, hiszen minden gyógyításunk a tömeg számára a mi természetfeletti voltunkat bizonyítja. Ráadásul – az Élet megnyilvánulásai mindenki számára észlelhetők lévén – minden avatatlan foglalkozhat velük. Ez egyrészt arra az abszurd következtetésre vezetett, hogy ha az élőlényekben van élet, minden létezőben lennie kell. És ha ezeket minél kevésbé észleljük – mert nincsenek – annál titokzatosabbak, tehát félelmetesebbek: imádjuk hát őket istenként. Bizony megdöbbentő megnyilvánulásai vannak a butaságnak!

A tudomány valós irányának másik fattyúhajtása eredményezte a köznyelv rendszerében a nemek megkülönböztetését, mintha a nemiség volna a dolgok egyetlen vagy legfontosabb jellemzője. Ezek és az ezekhez hasonlók olyannyira összezavarták az emberek világképét, hogy – szerintem – reménytelen vállalkozás volna akármilyen felvilágosító tevékenység, mert az – különösen, ha a művészek kezére kerül – csak egy újabb mitológiát eredményezne a tömeg számára.

Visszatérve a kérdésünkre, említettem az Élet három fő megnyilvánulási irányát. Ezek közül a megmaradásra irányuló könnyen érthető, hiszen az anyag-energia megmaradásához hasonlatos. A szaporodásra irányulás már vitatható, hiszen az Élet egy és végtelen, tehát nem szaporítható, bármennyi volna is az élőlények száma. Ugyanúgy, miként a Nap energiája sem több akkor, ha a Földön több anyagra hat. Vannak viszont egyesek, akik, ha nem is mennyiségi növekedését, de minőségi gyarapodását tételezik fel az Életnek. Hogy ez hova és mire vezethet, arra csak az avatatlanok lélekvándorláshitére hivatkozom, amely az emberek millióinak viselkedését befolyásolja.

A harmadik ösztönrel, a fejlődésre, tökéletesedésre indítóval viszont már izgalmasabb kérdések merülnek fel. Mi az a fejlődés? Mi az a tökéletesség, amelyre indít? És ha ez megismerhetetlen és megérthetetlen, mi a fejlődés ellentéte? Mi az a cél, amelyhez közeledni fejlődést jelent? Ezekre a kérdésekre nem tudunk feleletet adni az eddigi néhány évezrednyi tudományos tevékenységünk eredményei alapján. De nem tudok egyértelmű választ adni az eleve feltett kérdésre sem: ha van fejlődés, ennek oka az Élet, de hogy az mi, azt nem tudjuk. Anyagfelettinek tűnik, de valójában csak anyaghoz kötve észlelhetjük.

Konfuce és Énoh úrék interjúja a következő alkalomra marad.

VIII.

HALLGASSUK

meg tehát, Uraim, a következőket is.

Konfuce, Laoce tanítványa, kínai tanító, szociológus:

- Elkápráztattak Imhotep Őfényessége beláthatatlan magasságú eszmefuttatása és Manu Őfényessége beláthatatlan mélységű közlései. Hiába avattattam be a csillagászat és az élettan titkaiba, az ő tudásuk elérhetetlen számomra. Szerény képességeim csak azt engedték meg nekem, hogy az emberi társadalom jelenségeit vizsgálgassam, és ezen a téren bátorkodjam összefüggéseket és törvényszerűségeket megállapítani. Feladatomban nem volt nehéz, hiszen tanítómesterem, Laoce Őfényessége olyan mindenre kiterjedő rendszert és útmutatást adott, hogy nekem csak egyes részletek hozzáadása maradt.

Az első, ami az emberi társadalom vizsgálatakor megállapítható, az, hogy a társadalom működésében a természeti törvényszerűségekhez hasonló szabályok érvényesülnek. A második pedig az, hogy az egyének életmegnyilvánulása egyenesen természeti törvényszerűségek szerint folyik. Habár ezeket egyelőre nagyon kevésbé ismerjük, annyit például már tudunk, hogy az egész Mindenségre jellemző lüktető változás – amelyet Imhotep Őfényessége ingamozgásnak nevezett – az emberek összességének, kisebb-nagyobb csoportjának, valamint egyéneinek életében kitűnően észlelhető, és „apály-dagály“, „ború-derű“ névvel illelhető. Úgyszintén, a minden élőlényre jellemző háromirányú törekvés: a megmaradásra, a szaporodásra és a fejlődésre irányuló, megvan nemcsak az emberi egyedekben, de – észlelhető mértékben – a társadalomban is.

Ha az emberek egyéni és csoportos viselkedésének okát vizsgáljuk és az így felismert hatóerőket grafikusán ábrázoljuk, azt vesszük észre, hogy ezek a kauzalitás vonalán visszafelé haladva közelednek egymáshoz, tehát valahol egyetlen pontban találkoznak. Nemcsak ezek egymással, hanem az előttem szóló Fényes Kiválóságok által olyan kitűnően vázolt, az élettelen és élő létezők változásait előidéző vektorokkal is. Ez a pont messze kívül van a társadalomtudomány kutatási területén, tehát a vele való foglalkozás meghaladja feladatomban és képességeimben. Csak annyit jelenthetek ki, hogy van a Világegyetemnek egy ilyen, mérhetőn kívüli távoli pontja, ahonnan szemlélve minden jelenség megmagyarázható. A feltett kérdésre tehát legyen szabad azt válaszolnom, hogy létezik az Egyetlen Ok, de az egyelőre nem mérhető, nem vonható tudományos vizsgálat alá. Viszont nincsen is fontossága kutatásának, mert a Világ minden vizsgálatra érdemes jelenségének mérhető pontosságú okai már ismeretesek előttünk, vagy belátható időn belül ismeretesek lesznek.

Nekünk kutatóknak az a feladatunk, hogy a Nagy Örök Rend, a nagy törvényszerűségek alapján megállapítsuk az ember egyéni és csoportos helyét és haladási irányát, és ezen mind magunk elhelyezkedjünk, mind tanítással és neveléssel mindenkit erre vezessünk. Így nem kerülünk abba a visszás helyzetbe, hogy bárki is természetfeletti lénynek tartson bennünket. Igaz, hogy ez társadalmi tekintélyünket olyannyira viszonylagossá teszi, hogy neveletlen barbárok – akik nem ismerik valóságos helyüket a társadalomban és a Mindenségben, tehát nem is tudják azt elfoglalni és elfogadni – meglepően leleményes kényszereszközökkel gyakran felforgatják társadalmunk addig megvalósított rendjét, és messzire visszavetik nevelési munkánkat.

Máskülönben nevelési munkánk eredményesnek mondható, hiszen a Kínai Birodalom jogrendjének immár alapjául szolgál a *Tao*-ra, az Örök Rendre vonatkozó tan, amelynek szerény kertészei mi vagyunk, a tudomány szolgálói. Megkezdődött az egész társadalom egy olyan mindenkit magába foglaló hierarchiájának kikristályosodása, amelynek legmagasabb fokozatán a *Tao*-t, az Egyetemes Rendet legjobban ismerők és magukat annak leginkább alávetők állnak, és az utánuk következők sorrendje megfelel mindenki bizonyított ismerete és ellenőrzött viselkedése színvonalának.

Éppen ennek a Rendnek az érdekében voltunk és vagyunk kénytelenek kiküszöbölni soraink közül azokat, akik ragyogó szellemi színvonaluk ellenére, nem képesek magukat a Rend alá fegyelmezni. Az a tétel például, hogy ha az Egyetlen Ok megismerhetetlen, nem lehet rá valós világképet építeni – lehet tudományosan igaz, de társadalmilag feltétlenül káros. Ezt mi a gyakorlatban bebizonyítottuk. Az Egyetemes Rend alapjául szolgáló, ésszerű világképnek vannak tehát olyan bizonytalan részei, amelyek a feltétlen érvényesítést nagyon megnehezítik. Magam sem vagyok képes ennek az éppen középben elhelyezkedő homályos foltnak a megvalósítására.

Énoh, Járed fia, Ur-Anu tanítványa, sumér-akkád főpap, pszichológus:

- Nem tudok a bölcsesség legmagasabb kérdéséhez tudományos biztonsággal hozzászólni. Inkább érzékeimre – a most elhangzottak feletti benyomásaimra –, az általános ésszerűsége támaszkodom, és ezeket kísérelem meg valamelyes rendszerbe foglalni. Először is legyen szabad a közismert Gilgames-féle képletet idéznem:

$$\frac{AE \cdot T}{AE \cdot T} = 1 \qquad K \frac{AE \cdot T}{AE \cdot T} > 1$$

melyben az *AE* egyenlő az összes létező – ismert és még ismeretlen alakú – anyag-energiával, és *T* egyenlő az összes ismert és még ismeretlen természeti törvénnyel.

Eszerint, ha a Mindenség minden ismert – és eddig még ismeretlen – valóságát az összes ismert és eddig még ismeretlen természeti törvényszerűség szerint minden valóság és minden törvényszerűség – tehát önmaga – függvényébe állítjuk, az eredmény nem lehet egyéb, csak egy (=1). Ez azt jelentené, hogy nincs fejlődés. De fejlődés van – a végtelenség viszonylatában mindegy, hogy mennyi –, tehát az eredmény több mint egy (=1+x). Hogy pedig az eredmény több legyen egynél, törtünk elé oda kell tennünk egy ismeretlen értékű állandót (*K*), amely a fejlődés állandó, végső okának az értékét jelenti. Mivel pedig törtünk számlálójában és nevezőjében már a Mindenség összes ismert és ismeretlen valósága, összes ismert és ismeretlen törvényszerűsége szerepel, a Mindenségben észlelhető változásoknak – ha az fejlődés, tehát értékszaporulat – az oka, az Egyetlen Oka kívül van az anyagi Világon.

Különösen hangzik ez, hogy éppen a fizikus tételez fel anyag-energián kívüli létezőt, de a matematika, íme, ezt mutatja. Persze ez a Létező nem vonható tudományos vizsgálódás

alá, hiszen mértékegységeink mind csak az anyag-energia különböző tulajdonságainak az észlelésére szolgálnak, a fejlődés Egyetlen Oka tehát nem ismerhető meg. Csak annyit tudhatunk Róla, hogy pozitív értékű, hiszen *van* fejlődés. Azt a feltevést, hogy a fejlődés nem állandó, egyirányú, pozitív hatás eredménye, hanem a véletlené, azt a matematika nem fogadhatja el, mert – mint Imhotep Őfényessége mondta – a véletlen csak ingamozgást eredményezne, és ebből sohasem lenne fejlődés.

A lélektan annyira fiatal tudomány, hogy arra alapított fejtegetéseimet csak az alázatosan kereső tanítvány kérdéseiként terjeszthetem elő, és nem az elfogadás igényével. Imhotep Őfényessége minden kétséget kizáróan megállapította, hogy tudományos vizsgálatok csak az érzékszerveinkkel észlelhető – és ezek kiegészítésére szolgáló eszközökkel mérhető – létezőkről folytathatók. De ki állíthatja tudományos biztonsággal, hogy csak azok és olyan érzékszervek léteznek és létezhetnek, amelyeket a tudomány eddig ilyenekként elfogadott?

Tény, hogy az emberiség jó része észlel természetfeletti létezőt. Magam is ezek közé tartozom. Olyan bizonyossággal észlelem ezt, mint ahogyan a Napot látom. Hogy milyen érzékszervemmel, azt nem tudom. Tudományosan megfigyelnem sem sikerült, mert a rám gyakorolt hatás nem állandó és nem egyenlő erősségű. Állatkísérletekkel nem próbálkozhatunk itt, mert az állatoknak hiányzik ez a képességük, éppen mert nem emberek. Mondjuk azt, hogy mert az állatoknál hiányzik, az embernél sem lehet ez egyéb, csak egy idegrendszeri megbetegedés tünete? Vagy hogy az ismert érzékszervek hibáiból eredő érzéki csalódáshoz hasonló jelenség? Nem hiszem, hogy a merev tagadás célravezető módszer volna a tudományos igazság kiderítésének útján.

Imhotep Őfényessége a tiszta tudomány fényével világította meg számunkra az anyagi Világot, úgy, ahogyan van. A rendszer tökéletes, és tükrözi a térben és időben végtelen kiterjedésű Mindenséget. De a fizikai végtelenen túl, annak előtte és utána mi volt, van és lesz? A magyarázatot az az Egyetlen Létező adja, amely után, mint a Világ Változásainak Oka után kérdez a tudomány.

Konfuce Őfényessége egy anyagi világon kívüli pontba helyezi a világ változásait előidéző vektorok találkozáspontját, és az ember legfontosabb feladatának mondja azt, hogy ennek útjára, a Tao-ra álljon. Úgy állítja elének ezt a Tao-t, mint az ábráinkban alkalmazott távlatot: valójában nem létezik, de el kell képelnünk, mert nélküle érthetetlené válik minden.

Vajon ez a képzeletbeli létező távlati pont – amelynek megértése jókora bölcséleti tanulságot igényel – indítja az emberek millióit évezredek óta arra, hogy ne az ösztönei, ne a pillanatnyi érdeke szerint viselkedjék? Nem valószínű. Az a Természetfeletti, amelyet érzékel, az sarkallja az embert a különbre, a többre, a magasabbra, mindenre, ami a tehetlenség ellentéte. Ugyanaz, ami vagy Aki az egész anyagi világot is fejlődés felé hajtja –

nem a józan megfontolás, nem az ésszerűség. Az pedig képzelt nem lehet, hiszen hatása van. Mert a fizikában nincs hatás hatóerő nélkül.

Manu Őfényessége meggyőzőtt arról, hogy az Élet örök, végtelen egész, amely túlterjed a mérhető világ határain. Az életnek az anyagi világban való megnyilvánulási irányaira hajtó erőt személyesíti meg az avatatlan, és istenként imádja. Mint ahogyan istenként tiszteli az avatatlan az emberi szellem avatatlanok számára érthetetlenül magas képviselőit is, sőt – szélsőséges esetben – minden érthetetlen erőt. Konfuce Őfényessége rendszere szerint végső fokon a Tao megszemélyesítéséről van szó, amelynek – mint előbb láttuk és Manu Őfényessége is kifejtette – valóságos hatása van, tehát csak valóság lehet.

A tudomány mostani állása mellett nem tudunk válaszolni a kérdésre, mert a jelenség nem mérhető és kísérleti úton nem igazolható. De miért nem fogadhatjuk el azt, amit az emberiség nagy része érzékel és észlel? Annál is inkább, mert a szintén nem mérhető életet elfogadjuk az érzékelés alapján valóságnak. Ha elfogadjuk, hogy létezik az anyagi világhoz nem kötött, mindenek felett álló és ható, végső fokon egyetlen olyan Valóság, amelynek létezési feltétele a mindenhatóság, tehát hogy minden erővel és erénnyel abszolút fokon rendelkezik, úgy, mintha Abszolút Személy volna – minden kérdésünkre megkapjuk a választ. Nem hiszem, hogy valaki tudósi önértetét sérthetné ez.

IX.

A MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

rengeteg világszemléleti rendszert, világnézeti módot, ideológiát, izmust, átfogó vagy részletes világgépet különböztet meg, és ezekből éppen számtalan következtetést vont le már az ember. Az előzőekben sikerült az összeszt négy rendszerre visszavezetnünk: az egyiptomi materialista ateizmus, az indiai materialista fideizmus, a kínai idealista ateizmus és a sineári idealista fideizmus. A materializmus-idealizmus és az ateizmus-fideizmus ellentétpárjai szerint. Nem kerülhetem el, hogy az elnevezéseket meg ne határozzam, de eleve is bocsánatot kérek pontatlanságomért, mert ezeket a kifejezéseket is minél többen és többet használják, annál többféle értelmet magyaráznak beléjük. A *materializmus* = anyagelvűség szerint semmi sem létezik az anyag-energián kívül. Az *idealizmus* = eszmeelvűség szerint létezik a megfoghatatlan (és meghatározhatatlan) Eszme, amely a legszerűsebb felfogás szerint mindennek a rendezési elve és tartalma, legtágabb értelemben egyetlen létező, az anyag is csak az ideában létezik és létezhet. A *fideizmus* = célhívóság szerint van fejlődés a világban, annak oka ténylegesen ható erő. Az *ateizmus* = hitetlenség tagadja a fejlődést; a részletváltozások a *véletlen* okozta differenciálódások.

Mint mondtam, nagyon sokféle értelmet lehet adni ezeknek a kifejezéseknek. Bevezető beszélgetésünkben megállapítottuk, hogy milyen iszonyú károkat okozott az emberiségnek a történelem folyamán a bigott fanatizmus, amely mindennek a saját értelmezése szerinti fogalmát mindenki másra is kötelezővé akarja tenni. Pedig hát egy kis logikai tevékenység árán esetleg törpévé zsugorodnak az előbb óriásnak tartott különbségek. Hogy korunkban mit műveltek a materialisták (nem a materializmus!), azt szomorúan tapasztaltuk és tapasztaljuk. Pedig jó volna meggondolniuk, hogy – például – az *idololátria*, a bálványimádás a materializmus tipikus megnyilvánulása, és nincs elvi különbség közte és az atomkutatás között. A materializmus mondja, hogy az anyagi világ változásainak oka belül van az anyagi világon, tehát része annak. Ha az ember a világhoz való viszonyát a maga előnyére kívánja alakítani, meg kell keresnie azt a részt, anyagot, amely a kívánt változást előidézni képes erőt tartalmazza, azt megfelelő módszer alkalmazásával a maga tetszése szerinti hatásra kényszerítheti.

Hogy egyesek ezt egy cylinderkalap körüli tánccal, mások egy megtűzített bronzszobor karjaiba élő csecsemők dobálásával vagy milliók verejtékes munkája eredményeit elpocsékoló laboratóriumi kísérletezéssel, esetleg a Faj bálványának oltárán sok millió ember elgázosításával remélik elérni – a különbség nem lényegi, csak minőségi és mennyiségi. És a 20. században, amikor mindenki olyan megvetéssel beszél a Római Birodalom császárkultuszáról vagy a Buddha-szobor előtti köldöknézésről, ugyanazok hogy tolonganak szertartásra a Sztálin-szobor köré, vagy mások – hiszen a neobarokk korában vagyunk – milyen áhítattal várják a Nemzet, az Egyház minden bajának megoldását egy-egy embertől, aki szintén nem más, mint az anyagi világ egy része! Könnyű azt mondani, hogy a dugóhúzó-fétis vagy Kaszap István ereklyéje nem képes változás előidézésére, de az uránium igen. Hány millió tudományos kísérlet bizonyult tévesnek az évezredek során? Vajon a szénészvízivás után nem gyógyultak meg annyian, mint a sugárkezelés következtében? Lehet, hogy az egyik véletlen, a másik pedig nem. De melyik? Biztos? – Lehet-e ilyen kétes bizonyosságra emberi egyének és közösségek életét építeni?

Ha a materializmus fogalma ilyen bizarr változatokat mutat, az ateizmusnak is tudunk érdekes értelmezéséről. A császári Rómában a keresztyéneket bélyegezték ateistának. Logikájuk hibátlan volt, hiszen az indoeurópai politeista felfogásban „deus” fogható, mérhető természeti erő – vagy efféle –, és hivatalból több van belőle. Ezt tagadják a keresztyének, tehát világos, hogy ateisták.

Nyilvánvaló, hogy a fenti ismérvek alapján nem találhatjuk meg, miért és hogyan befolyásolja akarati cselekvésünket a világról alkotott meggyőződésünk. Ahhoz, hogy a világban tájékozódhassunk, felmérhetővé kell azt tennünk, ahhoz pedig viszonyító pontokra van szükségünk. Egy pontot adott a természet, ez az Én, amely ösztönösen és örökké önmaga megvalósítására törekszik. Egy pontnak azonban nincs távlata, nem lehet rá általánosan alkalmazható, tárgyilagos értékrendet építeni. Az ember célképzeteti absztrakciójával és ennek általánosításával távlati célt, Esményt kap, a második távlati

pontot. A két pont közötti távolság szakaszolásával már akár mértékegységet is kaphatunk értékrendünkhöz. Így jutunk el a valójában két létezhető világnézeti rendszerhez, az egocentrikus és az ideocentrikus világszemlélethez.

Az *egocentrikus* világszemléletet a szemérmes rendszerezők szívesen mondják antropocentrikusnak, emberközpontúnak, de mi ezt logikai bizonytalanságnak érezzük. Idézzük csak emlékezetünkbe a hajdani leckét: a tudat a lelki élet ősténye lévén, az öntudat... annak a felismerése, hogy van egy létező, amely minden mástól különbözik, és az én magam vagyok, tehát... a számomra létező világ egyik fele vagyok... minden létezőhöz mint másik fél viszonyulok. Evidens, hogy énrajtam kívül minden ember a világ másik feléhez tartozik, akikhez Énem, önmagam, magammal való azonosságom megvalósítása – emberi boldogságom feltétele, törekvéseim örök célja – során, mint másik fél viszonyulok. A világ minden létezője hozzám viszonyul, tőlem kapja értékét, aszerint lesz értékes vagy értéktelen, kíváncsós vagy utálatos, hasznos vagy haszontalan, hogy nekem mennyiben az, hogy Énem, identitásom megvalósításában mennyit ér, mennyire szolgálja érdekeimet.

Az *ideocentrikus* világszemléletnek is sok más elnevezése van, leggyakrabban a teocentrikus névvel illetik. Ezt nemcsak azért szeretném mellőzni, mert Istennek még a köznyelvi nevét sem szívesen használom egyebekkel keverve, hanem mert egyszerűen pontatlan: eszmény, értékrend alapjául tehető, elvont és általánosított emberi cél nemcsak maga az Abszolútum lehet, hanem sokkal közelebbi, viszonylagos célok elvonásával és általánosításával keletkezett eszmény is, amelynek értéke vagy függvénye az Abszolútuménak, vagy nem. Ha a viszonylagos eszmény másnak a függvénye, politeizmusról, ha nem, ateizmusról beszélünk, lévén a monoteizmus, az Egyetlen Isten eszméjére alapított világnézet és értékrend mindkettő ellentéte. Ezek miatt nem használhatjuk a teocentrikus jelzőt. A heterocentrikus meghatározást, mint a homocentrikus ellentétét, már inkább lehetne használni, ha ezt nem foglalták volna le már a szaktudományok.

Az ideocentrikus világnézet legjellegzetesebb alakja a *vallás*. Olyannyira, hogy sokan csak egyszerűen valláspótléknak nevezik a többit. Ezt mi nemcsak azért nem fogadhatjuk el, mert ragaszkodnunk kell a tiszta logikai szemlélethez, hanem mert az emberiség történetében a valláshoz hasonló súllyal estek latba, mint akaratbefolyásoló tényezők. Voltaképpen nem egyebek ezek, mint az egocentrikus Én köré, mint középpont köré rajzolt koncentrikus gömbök felülete mentén elhelyezhető társadalmi egységek, csoportok (= közösségek), amelyek identitását az egyén magáénak érzi, azonosul velük sokszor az önfeladás mértékéig. Így válik eszménnyé a család, a felekezet, a szülőföld, a nemzet vagy egyéb társadalmi képlet, és szolgál sokszor nagyon is aktív alapjául az ember értékrendjének.

Ezeknek a vallással való szembeállítására jobbra csak elvi szigor eredménye lehet, mert a gyakorlatban az Abszolútumra épülő értékrendben is ott szerepel mindenütt eme közösségek érdekeinek a szolgálata, hiszen a szülő-gyermek-házastárs szeretete, a koncentrikus körökben elhelyezkedő egész emberi társadalom szolgálata vagy a hazaszeretet – nem is említve a vallási közösségeket – mind vallási kötelességek.

A viszonylagos eszmények másik csoportját azok képezik, amelyeket töküreszményeknek nevezhetnénk, lévén ezek az Abszolútum részértékeinek elvont önállósulásai, az erkölcsi értékek. Elsősorban a Jóság, Igazság, Szépség, de lehet a Becsület, a Szeretet, a Barátság, valamint a Szabadság, a Szerelem, Dicsőség, Békesség, sőt, szélső esetben valamely tárgy, mint a Nemzeti Zászló, a Kereszt vagy más jelkép – hogy ne feledkezzünk meg Hazánk Nagy Férfiáról, Hitünk Apostoláról, esetleg igénytelenebb embertársaink Világ bajnokáról, Nagy Költőjéről, Filmsztárjáról vagy Milliomosáról. Hogy ezek jó része már az ateizmus körébe tartozik, vagy a politeizmus nyílt vagy rejtett megnyilvánulásai közé, az nem teszi érvénytelenné azt a tényt, hogy mindnyájunk viselkedését – mint látni fogjuk – viszonylagos eszmények befolyásolják.

Ha az egocentrikus és az ideocentrikus szemlélet ilyen sarkított ellentétei egymásnak, miért nem használjuk inkább az egopoláris-ideopoláris jelzőket? Ezt nem tehetjük azon egyszerű oknál fogva, mert a kettő nem zárja ki egymást, mindig és mindenütt együtt van. Igen, Méltóságos Uraim, az egocentrikus és ideocentrikus szemléletbe belefoglalható a világ minden világnézeti rendszere, ideológiája, izmusa, és ez a kettő, mindig, minden emberben, minden társadalomban dualisztikusan jelen van, együtt van és együtt hat. Az ember viselkedését mindkettő befolyásolja mindig; a különbség csak annyi, hogy egyénenként és esetenként *inkább* érvényesül az egyik, mint a másik. Vajon ez az „inkább” mennyiben igazolja az emberiség világnézeti harcait, a máglyákat és a „szent” háborúkat?

Éppen azért, mert mindkét világszemlélet minden emberre minden esetben együtt hat, nem mindegy, hogy milyen az ember két világnézeti távlati pontja (= „pólusa”)! Képzeljünk el egy koordináta-rendszert, origójában az Énnel. A vízszintes a lét síkján fekszik, a függőleges az alsó végtelentől, a Haláltól a felső végtelen abszolút Eszménye között húzott egyenes. Az origó körül egyegységnyi sugárral helyezkedik el az egyén köre, kétegységnyiivel a családé, hárommal – mondjuk – a nemzeté, és így tovább az ember „altruista” eszményei. Ha a család körén szükségérzetet jelez az ösztön (vagy a készség), ideális esetben ez a vízszintes koordinátán lesz, a kettes egységnél. Ez az egocentrikus akaratbefolyásolási tényező. Ha az egyén (ideocentrikus) eszménye – viszonylagos lévén – szintén csak a család kettes értékénél helyezkedik el, a két vektor eredője 45°-os lesz,

$$2 \sin 45^\circ = 2 \frac{\sqrt{2}}{2} = 1,414$$

tehát értéke nem éri el a kettőt, a család életszintjét. Hogy legalább kettes értékű legyen az eredő, legalább hármast értékének kell lennie a függőleges vektornak, tehát legalább

nemzetszintűnek kell lennie a viszonylagos eszménynek. Mondanom sem kell, hogy a családszintű eredő is a világ adottságainak a gátjába ütközik, azokkal mérközve ismét csak veszít hatóerejéből, tehát így sem képes a család létét biztosító akarati cselekvésre. Világos tehát, hogy magas értékű eredőt csak még magasabb értékű eszmény elfogadása esetén remélhetünk. Olyant tehát, amely vallott viszonylagos eszményünk – mondjuk: nemzetünk – létsíkján való cselekvési akaratunkat biztosíthatná, már nem is találhatunk az anyagi világban, ahhoz már vallási eszmény kell.

Azonban az Én csak ideális esetben van a lét origójában, tehetetlenségénél fogva az alatt helyezkedik el, úgy, hogy csak jó esetben érinti egyéni köre a lét síkját, tehát ösztönei az alatt hatnak. De, mélyen tisztelt Uraim, korunk általános válsága nem éppen abban áll, hogy a szibarita embernek már a saját élete sem célja, a család, nemzet pedig már rég megtagadott döreség? Egy ilyen mélyen a lét síkja alatt működő ösztönnel csak a lét síkjára kerülő eredőhöz bizony nem elegendő semmiféle viszonylagos eszmény vektora, sem a tudományos igazságé, sem a szépségé, sem a humanizmusé!

Bocsássanak meg nekem, Uraim, amiért beszélgetésünket ennyire az alanyiség mezejére térítettem!

X.

25 827,

azaz huszonötezer-nyolcszázhuszonhét földi esztendő egy napév. Ennyi idő alatt járja körül a Nap az Állatkör csillagképeit, lép ismét a Halak jegyébe, lesz ismét napujév. A legutóbbi alkalommal egy fényes csillag gyúlt ki a júdeai Betlehem felett, ahol akkor egy újszülött kisiút pólyált édesanyja egy istálló jászlabán. Az azelőtti napujévben még nem volt a Földön történelem. Hogy a következőben lesz-e egyáltalán Föld, azt nem tudhatjuk. A földi ember számára tehát ez a betlehemi csillaggal jelzett napujév volt és maradt a Mindenség történetének legfontosabb eseménye.

Az öntudatra ocsúdó ember, a Homo Sapiens – akiről nem győzzük eleget hangsúlyozni, hogy éppen olyan ember volt, mint a mai – először természetesen egocentrikus volt. Mindent magához mért, hasonlított: embert, állatot, növényt, folyót, követ, hegyet, természeti jelenséget. Mindenbe olyan mozgó lelket képzelt, mint amilyent magában észlelt. Mindent önmaga szempontjából értékelt, aszerint, hogy hasznos volt-e számára vagy káros. Ami gyengébb volt, mint ő, azt a maga szolgálatába állította, ami erősebbnek bizonyult, attól függetlenedni törekedett, vagy szövetségesül megnyerni. Egyvalami töltötte el rettegő félelemmel, amit nem tudott besorolni sehová: az Ismeretlen. Ha egy viharos, égzengéses éjszaka nagy robajjal mellé zuhant egy hatalmas szálfá, szűkölt

félelmében. Reggeli fényben, vihar múltán aztán szégyenkezve állapította meg, hogy rettegése alaptalan volt, hiszen a zivatar esővize mosta ki a nagy fa gyökerét, és a szélvihar éppen akkor, éppen őfelé dőltötte. Véletlen volt. Többé tehát nem félt a Fa, a Vízmóság, a Szikla szellemétől – talán nincs is nekik –, de tovább rettegett a Vihar, a Villám, a Tenger és minden olyan jelenségtől, amelyeket nem értvén, természetfelettieknek képzelt. Néhány nemzedék alatt azonban ezek szabályosságát is felfedezte, kitapasztalta a velük szembeni védekezés módszereit, és minden félelme megszűnt: hiszen semmi természetfeletti nem létezik, a természeti törvények alól csak véletlen kivételek vannak. – Persze ezeket az értelmesedési fokozatokat minden újszülöttnak előről kellett kezdeni, és csak kevesen jutottak el minden megértéséig, a többség megállt a félelem valamelyik fokozatán. És az ismeretlentől most is fél mindenki.

A mindent tudó ember azonban boldogtalan, hiszen, ha a Minden azonos a természettel, az Anyaggal, akkor minden értelmetlenné és céltalanná válik, elsősorban éppen az ember és az ember élete. De ahogyan mindennek rajta kívüli okának kell lennie, úgy mindennek célja is van. Valami a Világot az Októl a Cél felé, a Tehetetlenségtől a Megvalósulás felé, a Megsemmisüléstől a Lét felé hajtja, viszi.

Ugyanaz indítja az embert a születése előtti októl a halála utáni cél felé törekedésre, érthetetlenül, de érezhetően. Ez az anyagi érzékelést meghaladó képesség, amellyel az összes élőlények közül egyedül az ember rendelkezik – azt mondják, az állat a halált sem „tudja” –, alkalmassá teszi az embert olyan megmagyarázhatatlan, megérthetetlen Létező észlelésére, amely saját magán kívül minden egyebet érhetővé és megmagyarázhatóvá tesz. Isten, kit a bölcs lángesze föl nem ér, csak titkon érző lelke óhajtva sejt, érthetetlen, tehát félelmetes maradt az ember számára azután is, ahogyan a természeti erőket sorra megismerte és velük szembeni félelme elenyészett.

A természetfeletti létezők, az istenek hite kettős tevékenységre indította az embert. Egyrészt igyekezett ezeket mindinkább kiismerni, megfigyelni, működésük szabályosságait megállapítani, egyszóval: tudományosan leírni őket. Kutatta az ember, hogy ezek az erők számára hasznosak vagy károsak-e, jók-e vagy gonoszak, és ártalmaikat hogyan lehet kivédeni, jóindulatukat hogyan lehet biztosítani. Nagy eredmény volt az ember számára, ha valamelyik istenség működési szabályait, törvényeit sikerült megtudnia, mert azután már nem maradt egyéb feladata emez istenséggel szemben, mint szigorúan alkalmazkodni törvényeihez.

Azonban mire egy-egy istenséget annyira megismertek, hogy működési szabályait vitathatatlanul megállapíthatták, arra is rájöttek, hogy nem istenség, nem természetfeletti, hanem közönséges természeti tüneménnyel állnak szemben, meg kell tehát szüntetni az eddig ezeknek is kijáró kultikus tiszteletet, az ismeretlen, titokzatos, érthetetlen, félelmetes létezőinek kijáró imádatot.

Az imádatnak, az isteni tiszteletnek két eleme van: az alázat és az ajándék, amelyek olyannyira egymás feltételei, hogy akár egynek is vehetők. Az alázat a magam kicsi semmissége és az istenség minden létező és képzelt tulajdonságainak magasztalása. Mivel az isteni tulajdonságok az ember számára nemigen felfoghatók, nevekkal bajosan illetheti azokat, megfelelő jeleket, jelképeket használ megmutatásukra szóban, dallamban, képben, színben, alakban, mozdulatban, viselkedésben, kifejezni igyekeztével ekképpen az istenség értékeinek minden értelem feletti mértékét és minőségét. Így szülte az istenség megismerésére irányuló törekvés a tudományokat, és az isteni tulajdonságok méltatására való igyekezet művészeteket.

A kezdetben természetfelettinak képzelt létezőkről sorra kiderül, hogy nem istenségek, hanem az anyag szabályai alá rekesztett jelenségek, a felületes emberek ebből arra a következtetésre jutottak, hogy nincs is istenség, nincs természetén túli, anyagvilág feletti létező, hanem csak eddig még nem ismert és azonosított természeti erők vannak. Ez a babona eredete. A hitüket vesztett istenek babonaként élnek tovább.

Azt mondják, csak minden harmadik ember képes az anyagon túli világ, az isteni érzékelésre, azok is csak ritkán és bizonytalan erősséggel. A többi ember csak ezek tanúsága alapján fogadja el, hogy egyáltalán létezik „túlvilág”, létezik emberi értelmet meghaladó istenség, és éppen ez a rendkívüli meggyőződés lett az emberség sajátos ismérve. Istenről az ember kezdetben csak annyit sejtett, hogy *létezik*, de tudni semmit sem tudott Róla. Nem értette, hanem érezte, hogy van egy Kifejezhetetlen, Aki akarta a Mindenséget, és akarja őt. Előbb többen hitték, de évezredek alatt sorra megismerte Egyetlen kivételével. Ez az Egyetlen, megismerhetetlen, titokzatos, félelmetes, amelynek ennél fogva nevet sem adhatott, csak Egyetlen, Mindenható, Teremtő, Örök, Hatalmas Úr és más hasonló jelzőkkel illetett, aszerint, hogy Az mit engedett Magából érzékelni. – Kutatta hát az ember a Világot, és sóvárogva, félelemmel leste az Egyetlent.

A csillagos eget figyelve, az ember először a napok, hónapok, évszakok, évek egymásutánját ismerte ki. Tudomásul vette, hogy valahányszor a Föld a Halak jegyéből a Kosba lép, jön a kikelet, az egész természet megújul. Azután fedezte fel, hogy a Nap is ugyanazt az utat járja, csak visszafelé. Találgatta: vajon mi újul meg a Mindenségben, amikor majd a Kosból a Halakba lép a Nap? És megkezdődött a nagy visszaszámlálás. Persze nem úgy húszezer körül, hanem amikor már kezdett érdekessé válni. A sumérok, akik az Egyetlent felfedezték, az Esemény előtt 5730 évvel kezdték a visszaszámlálást. Ugyanott, Sineárban, az akkádok 3756 évvel a napújév előtt győződtek meg az Egyetlen Teremtő voltáról.

Már kétezer év sem volt hátra a napújévig, amikor az Egyetlen Istenként ismertette meg magát egy Ábrahámnak nevezett úriemberrel, áldást ígért ivadékaira és rajtuk keresztül a világ minden népére – valamikor a távoli jövőben. Addig is Kánaán ajánlja nekik letelepedésül, hogy legyen hol kivárniuk az Időt. Vagy hatszáz évvel később, úgy ezerkétszáz

évvel a napójév előtt, Ábrahám Istene Mózesnek már jobban megmutatkozott, kijelentvén, hogy Ő voltaképpen Ige: a *lenni* nyelvtenban nem létező, örök jelen ideje, vagy emberi logikán túli jelen idejű igeneve: *Vagyok, aki vagyok. A Leszek vagyok, a Megvalósulás vagyok.* Hogy a választott ábrahái nép rettegése félelemmé csökkenjen, Isten Törvényt és Tanítást is adott, hogy megfelelően készülhessenek az Eseményre. A visszaszámlálás ezredik esztendeje körül Dáviddal már kijelöltetett az Eljövendő családja és születési helye. Azután évszázadokon át követték egymást a próféták, mindegyikkel üzent Isten valamit Magáról, ígérve, hogy majd a Fiú, a Messiás minden szükséges felvilágosítást megad. Dániel fő visszaszámláló már a születés évét is megírta. Bizony, még hosszú évszázadoknak kellett eltelnie az Eseményig. Végül három napkeleti mágus elindult, hogy idejében Betlehembe érkezhessenek a csillag kigyulására, az Újszülött köszöntésére, akinek érkezését immár 25827 esztendeje várta a Mindenség.

Az idők teljességében tehát testté lett az Ige a Názáreti Jézusban, minden érzékszervünkkel mindig észlelhető, megismerhető, követhető emberré, ő a megígért Messiás, aki népét a rabságból felszabadítja, Ő a Próféta, a Főpap és a Király, akinek minden hatalom adatott mennyen és földön. Jelentette Isten országának érkezését. Istenről meghirdette, hogy Atya, és mi az ő gyermekei vagyunk. Nincs hát miért rettegni és félni Istentől, de szeretnünk kell őt és szeretnünk kell embertársainkat, hiszen testvérek vagyunk. Különbön a mózesi törvények és prófétai tanítások érvényben maradnak az idők végezetéig, a Fiú értelmezése szerint, aki az Út, az Igazság és az Élet, az egyedüli Üdvözítő. Őt kell követnie annak, aki Isten országába, az üdvösségre akar jutni. Minden földi, anyagi, testi, társadalmi célt és értéket el kell hagyni, fel kell áldozni, saját magunkat és ösztöneinket, gondolatainkat le kell győznünk, hogy követhessük őt, aki miértünk isteni voltát nem nézte, emberi életét feláldozta, hogy minket bűneink rabságából, saját tehetetlenségünkől, halálra vezető ösztöneink kötelékéből megszabadulni segítsen. Hiszen Isten országa mibennünk van.

A kezdetben őt lelkesen fogadó és hallgató zsidók nem zárkóztak el semmi lemondástól, áldozathozataltól Isten Országa kedvéért, ha ez a zsidók világuralmát jelenti majd, amelyben minden népen megbosszulhatják az elszenvedett szolgaságot, nemzeti megaláztatást – hogy minden ösztönük gyönyörteljesen kitombolhatja magát, szakadatlanul, a Világ végezetéig, arról ne is beszéljünk –, hallván azonban Jézus tanítását, látván példáját, csalódottan, felháborodottan ellene fordultak. Tiltakoztak az ellen, hogy Jézus a megígért Messiás volna, hiszen nemcsak ő, de még – sok más ezer között – Heródes király is a napójévben született, hogy nem Dávid ivadéka, hanem egy templomi szajha fattya, hogy tanítása egyenesen a választott nép szolgaságát fokozza – bizonyosan az ellenség érdekében, akiknek nyilvánvalóan beépített emberük, szóval sürgősen likvidálni kell. Kiválasztott tanítványai segítségével törvényesen halálra ítéltették, és a Golgota hegyén keresztre feszítéssel kivégeztették. (És várták tovább az igazi Messiást.)

A gyáván bujkáló tanítványoknak megjelent a Krisztus Jézus. Kijelentette, hogy feltámadott, az Atyához megy, hogy híveinek helyet készítsen az Örök Életben. Tanítványainak, követőinek, minden hívének elküldi Szent Lelkét, hogy bátorítsa, erősítse, irányítsa őket a rájuk váró nagy feladatukban: el kell menniük a világ minden népéhez, és Krisztus követésére kell tanítaniuk mindenkit, aki üdvösségre vágyik. A Szentlélek birtokában a tudatlan és gyáva apostolok megvilágosodtak, földi halált semmibe vevő bátorságot nyertek, és elindultak Krisztus vigasztaló evangéliumának hirdetésére: a golgotai kereszthalál a Messiás főpapi áldozata volt, amellyel Isten törvénye szerint eleget tett minden Benne bízó ember bűnéért, híveit a Bűn és a Halál rabságából kiváltotta, a Maga tulajdonává tette. A krisztushívó ember tehát nem önmagáé, hanem Krisztusé. Minden erejével arra kell törekednie, hogy ne testi vágyai szerint, hanem az Üdvözítő tanításainak megfelelően, Isten és embertársai szeretetében éljen.

Krisztus evangéliuma az egész Földön elterjedt. A szeretet, az alázat, az engedelmesség, a szolgálat erősebbnek bizonyult a gyűlöletnél, kevélységnél, parancsolásnál, uralkodásnál. Habár a Tanítás értelmezése és még inkább gyakorlati alkalmazása minden kor emberének szellemi, erkölcsi és társadalmi fejlettsége színvonalán történt, a világtörténelem igazolja az Ígéret híveit: egy naphónap telt el Betlehem óta – az 1990-es években lép a Nap a Halakból a Vízöntőbe –, és íme, a világ minden népe megáldott Krisztus választottai által, még azok is, akik nem az Ő vallását követik. Mert a rabszolgaság, a jobbagság, embernek ember általi kizsákmányolása megszűnt vagy szűnőben van, éhség, nélkülözés, elnyomás mindinkább múltnak számít, és talán-talán a háborúk kiküszöbölésére is megtevődtek az első lépések.

Elnézést kérek merészségemért, hogy a vallást, mint társadalomlélektani tényezőt a magam helvét hitvallású keresztyénységemen kíséreltem meg bemutatni, de másként nem lehettem volna őszinte. Bocsságát hát meg nekem ezt más vallású hallgatóim. Hittudós hallgatóim pedig ne háborodjanak fel – bár erre minden alapjuk megvolna –, amiért ilyen durva barbársággal egyszerűsítve vontam össze ismertetésemet. Egyetlen célt követtem: indokolnom kellett, miért állítottam azt, hogy olyan abszolút Eszményt, amelyre vitathatatlan értékrend felső pólusa helyezhető, csak a vallás adhat, mert annak messze kívül, felül kell lennie az anyagi világon, a testi életen. Csak egy ilyen eszmény képes úgy versenyezni az ember egyéni és közösségi tehetetlenségével, hogy az eredmény ne a hanyatlás és a halál, hanem a fejlődés és az élet legyen.

Jó példája ennek a keresztyén erkölcs.

XI.

A LÉLEK FORMÁI

– így szokták nevezni a műalkotásokat, érezhetően a képzőművészetekből indulva ki. Az elnevezés annyira találó, hogy ki kell azt terjesztenünk az ember minden alkotást eredményező tevékenységére, nemcsak a művészet minden ágára és mindenféle szellemi megnyilvánulásra, hanem az ember viselkedésére, minden cselekményére, egyszóval az egész Gesta Hominumra. Mert mindezekben az emberi lélek ölt alakot, válik láthatóvá, érzékelhetővé. Mint a spektrum színe tükrözi a különböző anyagok közötti parányi különbségeket, úgy mutatkozik meg minden ember egyénisége „lelkének formáiban” a leheletfinom árnyalatoktól a nagyhangú, önző összeférhetetlenségig. De a kisebb-nagyobb emberi csoportok, társadalmak, korszakok is csak alkotásaikon keresztül ismerhetők meg, legyenek azok akár szellemiek, akár társadalmiak, akár tárgyiak.

Az ember mindenféle megnyilvánulásának, tevékenységének döntő tényezője a *hit*, mert még a világ adottságaihoz, a természet tényeihez is aszerint viszonyul, amilyennek hiszi, tudja azokat. Azt is láttuk az előzőkben, hogy az ember eszménye, életének tartalmat adó célja, mindenben eligazító erkölcsi értékrendje mennyire mind a hite és meggyőződése függvénye.

Ezek alapján erős kísértésbe esünk, hogy a „lélek formái” helyett a „hit formáiról” beszéljünk. Erről azonban le kell tennünk, mert alkotásaiban az emberi lélek nyilvánul meg, amelynek a hit csak egyik – bár legerősebb és legfontosabb – tényezője. Ez a tényező azonban egyedül versenyez az összes többivel: természeti, társadalmi, lélektani adottságokkal, a tehetetlenség felé ható helyzeti (energia) tényezőkkel, és képes az emberi cselekvés irányát pozitívvá tenni.

A hit, az embernek a világ egészéről, benne saját magáról és a maga életéről, mindennek az okáról és céljáról alkotott meggyőződése azonban annyi mindenre kiterjedő, tág fogalom, hogy meg kell keresnünk azt a részét, amely pozitív tényezőként befolyásolja az ember akarati cselekvését, egyértelműen az eszmény megvalósítására adván indítást. A hitnek ezt az alkotórészét – inkább a kifejezés elterjedtségének, mint szabatoságának kedvére – *eszmének* nevezzük, az emberi célképzetek elvont és általánosított rendszerének. (Az eszme tárgyasulása lévén az eszmény.) A köznyelv szerint az eszme egy távlati eszménykép megvalósítását célzó minden ismeret, minden szellemi, értelmi, érzelmi és erkölcsi tényező összefoglaló rendszerét jelenti, tehát nagyon közel áll a mi meghatározásunkhoz.

Egyedül az eszme, a hitnek eme dinamikus összetevője, képes sikerrel versenyezni az ember akaratát befolyásoló összes többi tényezővel, a természeti, társadalmi, lélektani adottságokkal, azoknak a tehetetlenség felé ható helyzeti erejével, és képes az emberi

cselekvés irányát pozitívvá tenni. Az eszmény felé ható eszme tehetetlenség felé ható adottságokkal vívott versenyének eredménye tükröződik a „lélek formáinak” nevezett alkotásokban.

Az ember akaratának befolyásolásáért folytatott versenyben minden tényező részt vesz, úgy az eszme, mint az adottságok oldalán. A verseny előtt, mielőtt a tényezők hatnának, értelmetlenség az osztályozás. Nincs jó vagy rossz ember, szent vagy gonosz, hívő vagy hitetlen, értékes vagy értéktelen. Mert minden ember jó és rossz, szent és gonosz, hívő és hitetlen, értékes és értéktelen, aszerint, hogy akkor és ott, abban a kérdésben az egocentrikus és ideocentrikus, kettős távlatú hite milyen döntés hozatalára indítja. Tehát igazán azt mondhatjuk, hogy *inkább* jó vagy *inkább* rossz, *inkább* hívő vagy *inkább* hitetlen valaki akkor és ott, abban az esetben. Mert a két szemlélet, az önző és az eszményi értékrend mindig jelen van és állandóan hat minden emberben, minden embercsoportban, minden társadalomban és minden korszakban.

Az adott esetben való emberi állásfoglalásban, a két szemlélet vektorai eredőjében ott van az egymással versengő szemléleteket adó számtalan összetevő elem, mindaz, amit az ember őseitől génjeiben örökölt, mindaz, amit csecsemőkora óta érzékszerveivel észlelt, minden, amit tanult, olvasott, látott, hallott mindenről az életben és bárhol, templomban, piacon és napisajtóban – és a mindezekről alkotott véleménye is. Minden ott van az emberi lélekben, tehát a lélek megnyilvánulási formájában, az alkotásban, legyen az gondolat, viselkedés vagy tárgy, egyéni vagy csoportos tevékenység eredménye. Ezért lehet minden emberi alkotásból visszakövetkeztetni az azt alkotó lélekre és annak minden összetevőjére.

Az ösztönöktől fogant, érzékekben gyökerező vágycsíra, a kíváncsú célképzet felé törekedvén, az indulat talajából a tudat felszínére jut, és ott először is az erkölcs mércéje alá kerül: az Én és az Eszmény között feszülő értékrend szerint helyesnek, igaznak, jónak, szépnek minősül, vagy elvettetik. Ha a törekvés megkapja az erkölcsi jóváhagyást, *szándékká* erősödve megy tovább, és az értelmi megfontolás próbái közé kerül. Csak ha az összes adottságok, természeti és társadalmi akadályok és nehézségek figyelembevételére is érdemesnek minősül a szándék megvalósítása, születhet meg az elhatározó *akarat*, amely a továbbiakban már közvetlenül a *cselekvésre* irányul.

Előző beszélgetéseinkben megállapítottuk, hogy az ember kettős fókuszú világnézetének eredője, a hit miként befolyásolja az ember akaratát: először, mint az erkölcsi értékrend alapja állít eszményi célt az ember nevelése és önnevelése elé, hogy az ember értékes erkölcsi készségeket szerezhesen, kíváncsússá tévén az ember előtt a hite szerinti helyes magatartást, a jóra, igazra és szépre való törekvést. Másodszor, mint erkölcsi *szabály* hat a tudatba kerülő törekvésre, és vagy eltiltja azt, mint helytelent, vagy igenlésével szándékká emeli. Végül, harmadszor, a tudatos mérlegelésben is döntő szerepet játszik az ember hite és meggyőződése, hiszen a világ valóságához, a természet és

társadalom minden adottságához, tényéhez is aszerint viszonyul, hogy milyennek tudja, hiszi azokat. Hite ellenére semmit sem akar az ember.

Koordináta-rendszerre próbáltuk rátenni az ember erkölcsmeghatározó hite alakulásának képét, a rendszer origójába helyezve az egocentrikus Ént, fölé, a függőleges koordináta megfelelő pontjára az Eszményt, amíg a vízszintesen az ösztönök vektora helyezkedik el. Megállapítottuk azt is, hogy ideális esetben az eredő 45° -os lesz, amely esetben a cselekvésre ható erő kisebb lesz egynél ($\sin 45^\circ = \sqrt{2}/2 = 0,71$), tehát nem elengedő a kívánt cél megvalósítására a megfelelő társadalmi körben. Minden anyagi világbeli cél megvalósítására csak azon túli, vallási eszmény adhat indítást.

Ez volna a kép, ha az ember mozdulatlan volna, ha nem élne. (Akkor pedig mire ez az egész?!) De az ember él, mozgásban van állandóan maga is és a környezetében minden. E pillanatban is éppen azt keressük, milyen és mennyi oka van mozgásának, milyen erők, tényezők hatnak cselekvésére. Képzeliük el tehát, hogy a leírt koordináta-rendszer nem áll, hanem forog a függőleges tengely körül, és ugyanakkor halad az Eszmény irányába, „felfelé”, és az anyagi világ különböző körülményei között haladván át, a külső hatásokra az egocentrum kimozdul az origóból, le és fel mozog (inkább le, mint fel) az ipszilon-tengelyen. Az ember hitének erősségingadozásai viszont az eszményt tartják állandó helyzet-(helyzet-)változtatásban, hogy az a tehetetlenségnek mindig a világ adott körülményeinek megfelelő ellenérőt adhasson az embernek – ha tud. Minden percben, minden pillanatban más és más körülmények között tudja magát az ember, számtalan új ingerrel, érzéklettel, ismerettel. Csak parányi hányaduk jut el a tudatig, de a tudatalattiak is mind-mind hatnak. Az ember meggyőződése ezek között a pillanatonként változó hatások és a szintén mozgásban lévő két szemléleti fókusz értékrendje között leng vibrálási sebességgel. De ahogyan az elektromos váltóáramnak éppen gyors váltakozása miatt van feszültsége és ereje, az ember hit-ingadozása is rögzül a kilengések középvonalán, és erről mindig biztonsággal megállapítható az ember tényleges viszonyulása a világ adott lényeihez.

Az emberre ható, változó, külső ingerek különböző szükségérzetet keltenek az emberben, amelyek különböző célképzetek iránti vágyra indítanak, ezek pedig különböző magasságban helyezkednek el az értékrenden, az ember hit-ingadozásának eredő középvonala sem egyenes, hanem hullámos. E hullámmozgás során az ember hite hol az egocentrikus, hol az ideocentrikus szemlélethez kerül közelebb, így lesz az idők folyamán minden embernek emelkedő és hanyatló időszaka. És eme hullámmozgás – természetesen – egyénenként különböző, és ennél fogva alakja és minősége jellemző az egyénre.

Az ember azonban társas lény. Ahogyan lehetetlen önmaga megszülése, felnevelése, úgy sem mindennapi életfeladatait, még kevésbé távlati céljait nem képes egyedül, egyénileg megoldani. Úgy szokták mondani, hogy az ember természetes közege a társadalom. Amikor a vágyott célképzet megvalósítására irányuló törekvés az indulat talajából a tudat felszínére jut, a *társadalomba* kerül. Az első tevékenység, a törekvés

erkölcsi elbírálása még egészen egyéni ugyan, de az alkalmazott szabály már társadalmi. Így válik a megszülető szándék alkalmassá a társadalomban való érvényesítésre. Az egyéni szándékok találkoznak egymással azon a legszűkebb közösségen belül – ez rendszerint a család –, amelyhez az egyén tartozik, és együttesen közösségi (családi) törekvéssé lesznek, a most már együttesen kitűzött cél megvalósítására, egy fokozattal lejjebb szállván az akaratalakítás lépcsőjén, ha a közösség egyáltalán el nem utasítja tagja szándékát. Ha a kitűzött és általánosan elfogadott cél a család keretében megoldható, megy tovább a tevékenység a megvalósítás felé (rendszerint a kezdeményező családtag „kap mandátumot” a kivitelezésre, a többiek pedig támogatják). Ha a cél nem valósítható meg a legszűkebb közösségen belül, egy tágabb csoport, közösség (rokonság, munkaközösség, baráti társaság, utca- vagy faluközösség) elé kerül a családi törekvés, ott a többi törekvéssel vetődik egybe, alakul ki közös célképzet, ami iránt vágya támad a tágabb közösségnek. És így tovább, egyre táguló körökben, amíg az eredeti egyéni akarat hatóereje a fizikai törvények szabályai szerint el nem fogy.

Nyilvánvaló, hogy sem az egyének, sem a közösségek hozzáállása nem egyforma súllyal érvényesül a közösségi elhatározásban, hiszen az akaratbefolyásolás képességének, a „társadalmi energiának”, a *hatalomnak* saját megélési szabályai vannak. A kialakuló társadalmi szükségérzet, vágy, törekvés és szándék különböző erővel ható egyéni megnyilvánulásuk eredője (és nem összege!) lévén, hű tükrö az illető csoport és társadalom hitének és meggyőződésének. És ahogyan az egyéni meggyőződés a sok befolyásoló tényező közötti ingadozások középvezetén elhelyezkedő hullámos eredő, úgy a közösségi meggyőződés is – a társadalom és a természet felé nagyobb felülettel is rendelkezvén – végtelen számú, különböző intenzitással ható és az időben egymással is váltakozó vektorelem eredője szintén hullámzást mutat, aszerint, hogy különböző időszakokban az illető társadalomban az egocentrum vagy az ideocentrum dominál. Természetesen a meggyőződés-hullámvonal alakja társadalmanként (csoportonként) és időszakonként (koronként) különböző, és jellemző a társadalomra és korra.

Gyümölcseről ismerjük meg a fát, cselekedeteiről az embert, alkotásaiból az azokat indító hitet, legyenek azok tárgyak, viselkedések, kifejezett gondolatok vagy érzelmek, mindenképpen lélekformák, amelyekben a *Gesta Hominum* válik érzékelhetővé, társadalmi, térbeli és időbeli változásaival együtt mérhetővé, kutathatóvá, rendszerezhetővé.

Az a képzeletbeli hullámvonal, amely az egyén, az emberi közösségek, a társadalom mindenkor meggyőződésének változatait és változásait jelzi, láthatóvá lesz a kor és a társadalom lélekformáján, alkotásain.

XII.

A TERVEZÉS

az első értelmi tevékenység az ember akarati cselekvése útján. Az erkölcsi jóváhagyást elnyert szándék az értelem elemző és összesítő vizsgálata elé kerül. Elkészül a cselekvés terve. Mennyi anyag, mennyi energia, mennyi munka, mennyi pénzráfordítás kell hozzá? A kivitelezés ellen milyen természeti és társadalmi, gazdasági és jogi tényezőkkel kell számolni, és milyenekkel a kivitelezés mellett? Ha józan megfontolás után úgy döntünk, hogy a cél megéri a megvalósításhoz szükséges ráfordítást, veszélyiséget, kockázatot, elhatározásunk a cél megvalósítására irányuló akaratunk megszületését jelenti, és cselekvéshez látunk.

Ez a lélektani folyamat a gyakorlatban előforduló esetekben gondolatban, pillanat alatt történik meg, úgy, hogy sokszor észre sem vesszük. Munkába kell mennem. Képzetelemben megjelenik a kinti hideg, a sáros út, a zsúfolt autóbusz, a jelenléti ív aláírása. Már veszem is a kabátomat, megnézem, van-e autóbuszjegyem, és indulok. Vagy: ismerősöm jön szembe, köszönnöm kell, de meg sem állok, csak megfelelő helyre érkezve megemelem a kalapom. Más esetben viszont hosszas előtanulmányt kell folytatnom, sok ezer előkészítő és részletcselekvést terveznem és kiviteleznem, szakembert kell bevonnom már a tervezésbe is, esetleg csak a kivitelezésbe, több évre szóló gondot kell nyakamba vennem. Nemcsak egy építkezéssel, kerti veteményezéssel vagy gyermekeink tanulmányaival van mit számolgatni, tervezni, veszélyni, de még a pihenőszabadságra való utazásunkkal is. És döntünk úgy, hogy érdemes vagy nem érdemes.

Tevékenységi tervezésünkben először az adottságokkal kell számolnunk. Ezeket két csoportra osztjuk, természetiekre és társadalmiakra.

Beszélgetésünkben még vázlatosan sem foglalkozhatunk a *természet* ismertetésével, hiszen az emberiség eddig felhalmozott ismerettömegének túlnyomó többségét jelenti. Úgy vélem, a feladat érdemi részét úgy is logikai rendszerünkbe építhetjük, ha a kérdést az első Homo Sapiensek, legrégebb értelmes őseink ezirányú elképzelt élményeként tárgyaljuk. Ez azért is célszerűnek tűnik, mert minden ember azóta is efféleképpen ismerkedik meg környezete természeti tényeivel. Megfigyel, észlel, mér, tapasztal, ismereteket gyűjt, rendszerez, leír és másokkal is közöl. Mások ismereteit, tudását hallomás és tanulás útján magáévá teszi, és azt is gyümölcsözteti, majd továbbadja.

A fény, a meleg, a víz, a táplálék, mozgás, pihenés, védelem, embertárs – ezek az elsőrendű szükségletek. Ezek biztosítása kedvéért meg kell ismerkednie az időjárás jelenségeivel, hogy „ha esik az eső, ne álljon a csepegő alá”, hanem keressen fedeleket, barlangot, építsen hajlékot, öltözzék ruhába. Az élőlények, növények és állatok adják a táplálékát. Gyűjteni kell hát, és vadászni, madarászni, halászni, később növényt

termeszteni, állatot tenyészteni. Védekezni a versenytárs állatoktól, ragadozóktól. Mindehhez szerszám, eszköz kellett, ezekhez meg anyag. Fa, kő, föld, fű, nád, csont, állatbél, szőr, prém, bőr, rostonövény és persze tűz. Azután fémek, ásványok, vegyszerek. Már az első fadarab dorongként használatához is leleményesség kellett, de főként képzelet. Képzelet – amellyel az élőlények közül egyedül az ember rendelkezik –, a soha nem érzékelt dolgok ismerete nélkül az embernek soha semmiféle szerszáma nem lett volna, és ismereteit, tudását sem gyarapíthatta volna mások tapasztalataival. Képtelen lett volna a jelenségek közötti összefüggéseket következtetés útján megismerni. Családtagjainak megfigyelése alapján észleltekről következtetett a többi emberre, a társadalomra, majd mindebből saját magára. Felfedezte, hogy él, hogy az életnek csoda jelenségei vannak. És elgondolkozott mindenben: mindennek nevet adott.

Megindult az anyagi világ, a *tér és idő* felfedezése. Vízszintesen haladva megismerte a Föld felszínét, domborzati formáit, növény- és állatvilágát. Megismerte a folyóvizet, tavakat, tengereket és mindent, ami azokban van. Felásta a talajt, majd az altalaj anyagait tette fizikai és kémiai vizsgálatai tárgyává. Felfedezte, hogy a levegő nem semmi, hanem gáz és nagyon érdekes. Az időjárás tünetényei, az égboltozat látszatai mögött mérhető valóságokat észlelt. És ma is folyik a tér felfedezése, és folyni fog talán mindvégiglen.

Felfedezte az ember a változást, a mozgást, és annak közegét, az időt. Hatásaiból visszakövetkeztetett a mozgás okára, az energiára, és beleszerelmesedett. Eltöprengett a helyzeti energia rejtélyén: hogy lehet a tehetetlenség mozgás indítéka? És mint a gyermek kergeti a meglátott pillangót, úgy fut az emberiség energiát fogni, abban a hiszemben, hogy annak birtoklása majd boldogságát biztosítja.

Mert, persze, minden természettudományi felfedezését, a vackor ehetőségétől a periódusos rendszerig, találmányként hasznosítja. Feltalálta a kőbaltát, azután a lándzsát-nyilat-csapdát, ígát-ekét-szekeret, hajót-malmot-vitorlát, szövőszéket-esztergát-nyomdát, vasutat-gépkocsit-atombombát, rádiót-komputert-fittyfenét. Csakhogy az őseMBER jobban tudta mire használni kőbaltáját, mint a maiak a számítógépüket. Akkor még nem volt cél az eszköz. Most pedig a Természetet legyőző, diadalmas ember ott kapkodja fejét egyik csodatalálmányról a másikra, ott forog gépei között céltalanul, amíg elszédül.

Évezredekben át az ember istenséget látott a természeti erőiben, és ennek megfelelően, kellő alázattal kutatta titkaikat. Akkor ez volt minden szellemi tevékenység természetes viszonyulása tárgyához. Abban a meggyőződésben éltek, hogy ami nem közvetlenül az ember testisége – mert egyedül ennek szolgálata egyéni feladat –, az a kultuszra tartozik, és a beavatottság különböző fokozatain álló klerikusokra.

A kutatások módszerei olyanok voltak, amilyenek. A felfedezett földrészeknek, elemeknek, törvényeknek mitológiai nevet adtak, hosszsmértékül könyököket használták, időmérésre pedig atomóra helyett imamormolást. De bemérték nemcsak a Föld és a Nap, hanem a Szíriusz pályáját is. Lassan, nagyon lassan haladtak, mert a kutató papok nem

voltak közvetlenül érdekeltek benne. Felfedezéseiket istenük dicsőségére végezték, gazdasági hasznosításuk eszükbe sem jutott. Hogy a szántás-vetés, öntözés és egyéb munkálatok idejét kijelölték, hogy gyógyítottak, tanítottak, hogy államokat szerveztek, csatorna-, gúla- és városterveket készítették, szigorúan hittudományi ismereteik alapján, azt úgy nem tartották fontosnak, mint ahogy a mostani naptárkészítés is kultuscélokat szolgál ugyan, bár a nagyközönség névnapi mulatságok rendezésére használja.

Azokban a buta korokban Isten országát is az általános béke honának képzelték, ahol a ragadozók együtt napoznak azelőtti zsákmányaikkal, egy kisgyermek felügyelete alatt, nem ölik, nem eszik meg egymást. Az anyanyelvűség felülkerekedésével azután megokosította az emberiséget. Kiderült, hogy az ember boldogulásának egyetlen feltétele van, a Természet legyőzése. Neki hát az ellenségnek, minden eszközzel, minden fortélyal. Minden rejtett zugát, titkos erejét kikémlelték, és azonnal hasznosították. Újabb és újabb eszközökkel, gépekkel támadták a természetet és egymást, és mindent, aminek elpusztítása hasznosnak ígérkezett.

Kezdetben mindenki lelkesedett. Kinek nem örült volna a lelke a rettegett dúvadak kiirtásán? A miazmás mocsarak kiszáritásán, félelmetes rengetegeket letárolásán, hiszen a helyükre vetett gabona az éhínségnek vetett véget. Az új gyógyszerek, szerszámok, gépek, energiaforrások, a civilizáció ezernyi vívmánya mind az ember életét óvta, könnyítette, talán még szépítette is.

Teljes volt az ember diadala a természet felett, minden fronton győzött. Közben a gondolkodástan sem volt tétlen, és a természet elvi alapjaira, magára a térre és időre irányította a hadvezetés figyelmét: a teret a helyváltoztatás eszközeivel, az időt sebességgel lehet legyőzni, a kettőt együtt tehát gyors járművel. Így lett a kocsi korunk szimbóluma – nem is csak szimbóluma, hanem eszménye, bálványa, boldogságának egyetlen feltétele. Van ugyan a természeti kötöttség legyőzésének más remek eszköze is, például az elektronikus távközlési találmányok, de ezek nem veszélyeztetik a kocsi egyeduralmát. És örülhetünk, és örülünk is, mert századunk végére minden embernek kocsija lesz.

De, amikor a legvitézebb katonát teríti le (messziről) az újfajta puska, amikor a városi gyermekek csak az állatkertben láthatják őseik leghűségesebb munkatársait, amikor kétszáz ember oxigénjét fogyasztó gépkocsijába vágja magát annak boldog tulajdonosa, hogy valahová a zöldbe juthasson néhány óra alatt – hogy ott a városinál nagyobb zsúfoltságot találjon –, akkor mintha némi ürmöm vegyülne örömébe.

Közhelyek ezek, mélyen tisztelt Uraim, amit már a verebek is csiripelnek. Azazhogy csiripelnének, ha volnának. Mert a kertekből kipermetezték a hernyót és a pondrót, a gépkocsik után nem marad citrom, szegény veréb nincs mivel felnevelje ivadékait. Hogy a földet elborítja a szemét, a folyókat a gyári mérge, a tengereket a kiömlött olaj, arról hallgassunk, mert mindez a mi kényelmünk, szórakozásunk, fejlettségünk eredménye. Hogy a tömegpusztító fegyverek mennyiben szolgálják az emberiség boldogulását, ahhoz

mi laikusok nem szólhatunk hozzá, hiszen legnagyobb tudósaink, korunk hősei csinálták őket. De engedessék meg az ideológiai hadviselés, az osztályharc, a faji és nemzeti gyűlölet, a zsarnokság töméntelen áldozatának, nekünk, politikai foglyoknak, hogy megkérdőjelezzük az elektronikus távközlés hasznos voltát! Vajon az ezek nyújtotta szórakozás megéri-e az annyi szenvedést okozó lelki szenny, embertelen gyűlölet terjesztését?

Előálltak immár a természetvédők is. Szervezkednek, harcolnak a környezet tisztaságáért, a pusztítás, mérgezés meggátlásáért, a természeti állag megőrzéséért, egy-egy ritka állatfajta megmentéséért. Tevékenységükben a legnagyobb (anyagi) áldozattól sem riadnak vissza: mondják, hogy száz vágóállatot fogyasztott el a tíz sarki rókát megmentő expedíció. Meg hogy százezer gépkocsi vonul fel egy-egy légszennyezés elleni tüntetésen. Számomra érthetetlen, miért nem lehet legalább a légszennyező járművek gyártását betiltani, hiszen már van elektromos és hidrogén-meghajtású motor is? Ha a kapitalistákat nem engedi a profit, mi nem engedi a kommunistákat?

A megoldás szégyentelenül egyszerű. A természet sem barátja, sem ellensége az embernek, hanem – a társadalom is ideértendően – életközege. Adottságai az ember cselekvési szándékát súlyosan korlátozó tényezők. Tudjuk, hogy a szándék már az erkölcsi jóváhagyást is tartalmazza, tehát az embernek a helyesről, jóról, igazról és szépről alkotott meggyőződését. Ha majd egy társadalomnak olyan erkölcsi értékrendje lesz, amely nem a szibarita hedonizmus nihilista eszménytelenségén épül fel, nem tartja majd a világ és az élet egyedüli céljának a maga gyönyörűségét, akkor majd egészségesen fog viszonyulni a természethez is, amely nem az ő korlátlan tulajdona, hanem mindenkié és senkié, illetve azé, aki Ura az egész Mindenségnek.

Különben az ember cselekvési tervét készítve sem mint tudatától független létezőkhöz viszonyul a természeti adottságokhoz, hanem amilyeneknek ő tudja ezeket. Persze mindent megtesz az ember a természeti tényezők tárgyilagos megismeréséért. De hogy gyakori a különbség a valóság és aközött, amilyennek az ember a valóságot hiszi, azt sok lekészt vonat, elvesztett mérkőzés, összedőlt épület mutatja.

Mert a tér és idő, az anyagi világnak teljes állaga és működésének minden szabálya megmásíthatatlan tények számunkra. Vajon megismerhetjük-e valaha ezeket?

Ignoramus et ignorabimus.

XIII.

TÖMEG SŰRŰJÉBEN

nyomasztó igazán az egyedüllét. Mert az ember nemcsak úgy egyszerűen társas lény, hogy más emberek társaságában érzi jól magát, inkább közösségi lény, aki szeretné, ha szeretnék és lenne valakié, akinek életfeltétele, hogy *hozzátartozói* legyenek. Nem igaz hát, hogy a *társadalom* ember-atomok összessége, mert az emberi társadalmat sok, egymástól méretben, tartalomban és célban különböző, egymást részben vagy egészben magába foglaló embercsoport, *közösség alkotja*. Az ismert anyagok közül leginkább a beton szerkezete hasonlít a társadaloméhoz, a maga mindenféle, kisebb-nagyobb szemcséjével, homokjával, kavicsával, békasójával, itt-ott egy-egy vashuzallal, véletlenül belekerült gőrrönggyel, fadarabbal.

A lélektan újabb eredményeit felhasználó társadalomtudományi kutatások jórészt a közösségekkel foglalkoznak. Ez a sok látványos eredményt felmutató tevékenység szabadította ki a szociológiát a jogtudomány ősi gyámsága alól, és tette régi gyámja vezetőjévé. Magam is a közösségek vizsgálatára szenteltem egy évtizedet, úgyszólván ez a kedvenc témám, erősen kell hát most fékeznem magamat, hogy kedves Hallgatóim türelmét unalmas részletezéssel próbára ne tegyem. Annyit azonban meg kell jegyezni, hogy a marxí dogmák a társadalom atomisztikus szemléletén alapulnak, szöges ellentétben a tudomány korszerű eredményeivel, és ezért az ún. szocialista államokban egyszerűen tilos a társadalomtudományi kutatás.

A társadalomban két szervezési elv érvényesül: a vérségi és a tevékenységi elv. Ezek tisztá vagy kevert alkalmazásával épül fel minden közösség és az egész társadalom.

A vérségi, szabatosabban *bedevi elv* (bedevi = nomád, arabul) a *leszármazás* természetes rendje szerint szervezi társadalomba az embereket. Korunkban már csak a legszűkebb közösségben, a családban érvényesül, tágabbak vonatkozásában a belőle hajtott területi elv kerül alkalmazásra.

A tevékenységi, polgári, *medeni elv* (medeni = városi, arabul) *hivatásrendi, munkamegosztási* alapon csoportosítja az embereket. Újkori elnevezése: személyi elv. A bedevi elv jellemzője a természetes, megmásíthatatlanul kijelölt társadalmi helyzet, függőleges, alá-fölérendeléses tagozódással. Benne helyzeti energia jellegű hatalom uralkodik. A medeni elvű társadalom mellérendelő tagoltsága, helyét mindenki kötetlenül biztosíthatja magának, képességei szerint (ha tudja). Benne a hatalom mozgási energia jellegű.

Mindkét szervezési elvnek megfelel az emberi társadalom alapsejtje, a *család*. Felépülése nyilván vérségi, természetes alapú, de a munkamegosztás elve is ebben érvényesül a legtökéletesebben. Ezért mondjuk a családot az élet egész területére kiterjedő,

totális közösségnek. Az apa-anya-gyermek alkotta család (pontosabban: kiscsalád) nélkül nem születik és felnőni sem képes az ember, ezért egyszerűen az ember létfeltétele a család. A fajfenntartásról szóló beszélgetésünkben láttuk, hogy az emberre, mint állatfajra jellemző a páros házasság, az egy férfinak egy nővel való állandó közössége, gyermekeik közös felnevelése, tehát a család. Hogy ez immár az ember természetes készségének-ösztönének is tekinthető, hiszen a nő állandó nemi igényén alapul. A többnejű, többférjű, csoportos „házasság” ennél fogva ellentétes az emberi természettel. Lehet, hogy a Homo Sapiens megjelölése előtt divatos letetett annál az állatfajnál, amelyből azután az ember lett, de amióta emberi történelem van, ezek a képletek – mint az ösztönök tárgyalásakor megállapítottuk –, bármilyen gyakoriak lehetnek, mégsem általánosak, még kevésbé jellemzőek az emberre, mert mindig rendkívüliek maradnak. (Éppen rendkívüliségük csábítja az ösztönében gyenge embert.)

Egyes kutatók feltételezik, hogy az emberiség nőuralmi (matriarchális) rendszerben élt volna a történelem kezdeti szakaszában. Én ezt kizártnak tartom. Uralkodni, más felett kényszerítő hatalmat gyakorolni csak fizikailag erősebb, anyasága és nemisége kötöttségeitől mentes nő volna képes – ha ennek külső feltételei is megvolnának –, ennek pedig, különösen a történelem kezdeti szakaszaiban, reménye sem lehetett.

Más kérdés az anyajogúság, az tehát, hogy apai helyett anyai vonalon haladjon a családi jogfolytonosság. Lehet, hogy a történelem kezdetén ez általános volt, lehet, hogy csak gyakori, de idő teltével mindenképpen ki kellett küszöbölnődnie eme rendszernek az emberi társadalomból, mert nem volt képes nagycsaládnál magasabb szervezetet fenntartani, az pedig nem bírhatta a versenyt az apajogú, nagyhatalmú közösségekkel szemben. Csőkevényeiben azonban – éppen természetes volta miatt – ma is érvényesül: csak a feleség gyermeke a törvényes szülött.

A család elsősorban természetes közösség, lévén természetadta a család tagjai közötti háromféle viszony: a házastársi, a szülő-gyermek és a gyermekek közötti kapcsolat. Nyilvánvaló, hogy a család alapjául a *házasság* szolgál, ez a nemi ösztön indította, férfi és nő közötti, örök, totális kapcsolat. A házastársak maguk is közösek egymás számára, nem lehet hát egyik félnek sem úgy valamije, hogy az a másikat ne érintené. Nemcsak a leszármazottaik közösek, hanem feladataik, jogaik és kötelességeik, hitük és meggyőződésük, erkölcsük és céljuk, vagyonuk, jövedelmük és terheik, hogy munkájukat, pihenésüket, szórakozásukat ne is említsem.

Tartozom az igazságnak annak a megállapításával, hogy a házasság – ismétlem – a Homo Sapiensre fajlagosan jellemző, egy idős az emberiséggel, minden egészséges emberfajtánál megvolt és megvan, nem a keresztyénség találmánya tehát. De tény, hogy a keresztyénség tette jogintézménnyé a házasságot.

A család annyira jogközösség, hogy a világ minden jogrendszere, de facto egy jogalanynak veszi. Azazhogy: rendszerint minden családtagnak van jogképessége, de

cselekvőképessége (mindenki képviselőjében) csak a családfőnek van (a szemérmes fogalmazás szerint: a teljeskorúaknak). Éppen napjaink jogszociológiai iskolája fedezte fel ezt a jelenséget, és állapította meg az elvi rokonságot a magánjog és nemzetközi jog között, lévén a magánjog voltaképpen családközi (szerződéses, mellérendelő) jog.

Viszont indokolt nemzeti büszkeséggel jelenthetem ki, hogy a nők jogait a világon egyedülálló lovagiassággal rendezte mindig is a magyar jog. Erre csak egy példa: a feleség osztozik férje nevében, címében, rangjában, jövedelmében, de a sajátját is megőrzi mindezekben. Csak álmélnodni tudunk korunknak azon a visszasságán, hogy most a magyar jogalkotók rontják le a nők jogait a nemzetközi szintig, ahelyett, hogy mások vennék át tőlünk például az asszonyok kettős névjogát (amely – a sok női vállalkozó miatt – sok fejfájást megszüntetne!).

A család azonban nemcsak magánjogi közösség, hanem közjogi is, tehát *közület*. Ez azt jelenti, hogy a családtagokkal szemben családon belüli kényszerhatalom érvényesül. A külső, állami jogrend ezt ímmel-ámmal elismeri ugyan az „atyai hatalomban”, de kötelességének tartja azt állandóan csorbítani. – Ez is egyik válságtünete korunknak!

Gazdasági közösség, mégpedig nagyon sokoldalú gazdasági közösség a család. A termelés, fogyasztás, forgalom, természet, munka, tőke közössége, a munkamegosztás, hivatásrendiség és az autarkia legszebb példája a család. Mindezen nem kell csodálkoznunk, mert a világ egyetlen teljesen altruista gazdasági közösségéről van szó, amelyben nem az egyéni érdek a tevékenység motorja. A nők családon kívüli termelőmunkájával megbomlott a családnak ez a szép egysége. Kérdés, hogy megéri-e a többlettereset a nem anyagi veszteséget?

Vallási közösség a család. (Ez nem feltétlenül jelent felekezeti közösséget!) Közös hit, meggyőződés, világnézet, erkölcs, értékrend nélkül nem lehet közös célja a családnak. Közös cél nélkül pedig nincs közösség: addig tagja valaki egy közösségnek, amíg közös vele a célja. *Nevelési és művelődési* – feltétlenül külön veendő a kettő – közösség a család, valamint gyógyászati, szórakozási, pihenési, sport- és játékközösség is – hiszen totális közösség.

A család nemcsak alapja és állandóan megújuló, élő közössége a társadalomnak, hanem ősközössége is. A család tágult a vérségi és a hivatási elv rendje szerint nagyobb közösségekké, de a család feladatainak megoldási igénye szülte intézményeinket is. Amíg nem volt felette más hatalom, addig a család uralkodó hatalommal felruházott közület, tehát állam volt. A közhatalom legfőbb *intézményei*, a jogalkotás, kormányzás-igazgatás, bíraskodás a mai családban is gyakorolt közfunkciók, bár a család állami szuverenitásának már emlékei is elenyésztek. A gazdálkodás szervezett intézményei nem egyebek, mint a család megfelelő irányú tevékenységének előmozdítására létesült szervezetek. A nevelést pedig ma is családi hatáskörűnek érezzük, tehát nyilvánvaló, hogy az egész iskolarendszer nem egyéb, mint a családok által létrehozott szolgáltató intézmény. Hasonló a helyzet a

művelődési, egészségügyi, sportügyi feladatokkal is, úgy annyira, hogy nyugodtan elfogadhatjuk az intézménynek azt a meghatározását, hogy az a család egyes funkciói ellátására létesült szervezet.

Nem fejezhetjük be a családról folytatott beszélgetésünket anélkül, hogy meg ne emlékezzünk a legerősebb közösségalkító tényezőről, a *szeretetről*. A család ugyanis nemcsak az emberi társadalom élettani forrása és szervezetének mintája, hanem a szeretet termőtalaja is. A szeretet pedig az ember boldogságának alapfeltétele. Isten nem hiába jelentette ki magát szerető Atyaként, Isten Fia azért lehet örök Eszmény, mert benne a szeretet testesült meg, a Nagy Parancsolat azért nagy, mert szeretetet rendel. Nem lehet boldog életében sem az ember, ha szeretetlen volt a gyermekkor, hiába sóvárog, hiába szeretné, ha szeretnék és lenne valakié.

Igen, Uraim, bármily büszkék legyünk is elmealkotásainkra, meg kell mondanunk: ha van boldogság a földi életben, az csak a családban lehet.

XIV.

RENDKÍVÜLI,

szokatlan, szenzációs dolgokat szokás lejegyezni, a megszokottat, a hétköznapi nem. Az újságok hallgatnak arról, hogy a város százezer becsületes embere mivel tölti az idejét, de egyetlen rablógyilkos minden percét kinyomozzák, részletesen leírják, másnap cáfolják, azután tisztázzák, amíg újabb rendkívüliség nem történik. Méltóztassanak meggondolni, hogyan fő majd ezer esztendő múlva a történész feje, ha korunk életéről kell írnia a napisajtó alapján. A törvények szövege fennmarad, azokból lehet következtetni a megfelelő állapotokra is, de csak közvetve, mert leírni feleslegesnek tartották. Így esett, hogy ma sehol nem lehet olvasni a vérségi társadalom ismertetését, éppen mert az hajdanán általános volt.

A *bedevi* rendszer alapegysége, amelyről az egész vérségi társadalmi rendet elnevezték, az *aul*, a nagycsalád. (Az aul török szó. Ebből lett a magyar „falu” és az „ól”). Az élő apa és felnőtt fiai, valamint szolgálk családjai alkotják az ault. Hierarchikus rendje szigorúan kötött: feje az *atya* (törökül: ata), utána következnek születési sorrendben a felnőtt (= nős) fiúk, azután a nős szolgálk, akik után az atya kiskorú fiai születési rendben, ezután az első felnőtt fiú fiai, azután a többieké és a szolgálkéi, a felnőttek rendje szerint. A férfiak rangsorával párhuzamos a nők hierarchiája az atya feleségének, az *asszonyanyának* fősége alatt, úgy, hogy a nő mindig a megfelelő férfi után következik.

Bár az aul tagjainak jogi helyzetét meghatározó rangsor ez, az atyától az utolsó szolgálk legkisebb lányáig, a rendelkezési jog, a parancsolás joga a szintén kötött hatáskörük szerint illeti meg a tagokat. Az atya irányítása, ellenőrzése alatt működő férfiak a külső feladatokat

látják el: vadászat, halászat, madarászat, pásztorkodás, földművelés, termelő ipar, kereskedelem, katonai és jogi védelem. A nők elsősorban a maguk családját látják el, majd az asszonyanya parancsnoksága alatt az aul közös munkáját: udvar és házikert, baromfi, fonás-szövés, háziipar, betakarítási munkákban segítség, erdei-mezei gyűjtögetés. A gyermekek anyjuk fennhatósága alatt élnek. A suhancokorú fiúk apjuk vagy bátyjuk mellett bojtárkodnak, ostoroskodnak, inaskodnak – annak foglalkozásától függően. Bár a közhatalom vitathatatlanul az atya kezéből van, gazdasági kérdésekben az asszonyanyának döntő a szava, mert az aul pénzügyeinek ő a legfőbb főnöke. (Dobrudzsai török sorstársaink mondják, hogy náluk egészen természetes most is, hogy a családos orvos fiú elszámol keresetével az édesanyjának.) A menyecskék élete bizony még anyagi anyós állandó ellenőrzése és parancsnoksága alatt sem irigylésre méltó, de egy beteges, ideges, irigy, rosszindulatú asszonyanya nemcsak a nők, hanem az egész aul életét elviselhetetlenül terheli. (Ilyen esetben – mint mondják – a férfiak nem bírván már az asszonyok siránkozását, ráveszik öreg apjukat, hogy feleségét helyezze betegnyugdíjba és vegyen el más asszonyanyának valót.)

Nálunk az aul-rendszer úgy ezer esztendővel ezelőtt volt általános. Az akkori állapotok alapján kell tehát róla beszélnünk. Vagyonjoga hű tükre volt a társadalmi szerkezetnek: saját ruhája, fegyvere, kéziszerszáma, ékszere, lova csak a felnőtteknek volt. A gyermekek személyes holmijai, a kiscsalád használati (fogyasztási) cikkei, háza, sátra a kiscsalád tulajdonát képezte. Az aul tulajdonában voltak a termelőeszközök, nyájuk, az aul közös gazdálkodásának eredményei. A föld mindenestül a tágabb közösségé, a nemzetségé volt, úgy, hogy az aul udvara, házikertje annak állandó birtokában volt, a szántóföldek, halászhelyek váltakozva használtattak, a legelők, nádasok, mocsarak közösen használtattak a nemzetség más auljaival.

Ha az atya meghalt, az aul felbomlott annyi új aulra, ahány fia volt az elhunyt atyának. (A kiskorú fiúk házasságukig legidősebb bátyjuk gyámsága alá kerültek örökségükkel együtt, és asszony anyjuk további irányítása alatt.) Az aul közös vagyonát – ideértve a szolgákat is – felosztották az újak között.

Amint az első fiú felnőtt, az aul minden áldozatot meghozott azért, hogy neki rangbéli (tehát drága) feleséget vegyenek, nyilvánvalóan más nemzetségből. Még a második fiúnak is sikerülhetett megfelelő feleséget szerezni. De a kisebb fiúk és a szolgák örvendhetek, ha az aul felnövekedett szolgáléányát megkapták vagy ilyent vásároltak számukra. Ha egy férfi meghalt, özvegye az aulé maradt (voltaképpen gyermekei jogainak megóvására), és az atya adta feleségül. Felajánlották rangsor szerint a nőtlen fiúknak, azután (rendszerint) a szolgáléányeknek, ha nőtlen nem volt vagy elutasították, a nők férfiak következtek rangsor szerint, akik – jobb megoldásig – másodfeleségül kapták, az első feleség szolgálatára. De nem kényszerítették, maradhatott özvegyen, amíg más aulból önként ideálló vőlegény nem került. Ugyanis azok a legények, akiknek nem tudott az aul feleséget adni, elmentek vőnek más aulba, és ott feleségük szerinti rangot kaptak. Másrészt egy-egy férfitisztító háború

után előfordult, hogy egy suhancfiú három odaveszett bátyjának is előörökölte a feleségét, gyermekestük kutyástul-macskástul.

Ha az aulból úgy kiapadtak a férfiak – szolgálók pedig nem voltak –, hogy nem voltak képesek fenntartani magukat, önként csatlakoztak mindenestül valamelyik rokon aulhoz, ahol a saját fiuk után, a szolgálók előtt kerültek rangsorba. Ha pedig soknyájás, sokszolgás, gazdag aul maradt férfi nélkül, egyetlen fiúgyermek névleges atyasága és annak asszonyanyja tényleges parancsnoksága alatt vígan élt tovább az aul.

A testvér, unokatestvér és rokon aulok alkották a tágabb vérségi közösséget, a *nemzetséget* (keltául: klán, törökül: uruk, görögül: polisz, latinul: citus). Feje az *úr* volt (törököknél: bég, bej; araboknál: sejk), a legelső aul atyja, utána rangban következett a második, és tovább az utolsónak csatlakozott aul feje, aztán az első aul legidősebb fián kezdve a legutolsó aul legkisebb szolgáléányáig minden ember.

Mivel a föld a nemzetségé volt, annak művelési célra való időnkénti kiosztása az aulok között, a legelők közös használati rendjének a megállapítása és általában az aulok közötti békesség és rend fenntartása a nemzetség hatáskörébe tartozott. Azt mondhatjuk, hogy abban a korban a nemzetség volt a közigazgatás egysége, az első állandó közület. Az sem véletlen, hogy a történelem első „állam” jelentésű szavai rendszerint „nemzetséget” jelentenek (uruk, polisz, citus).

A rokon nemzetségek *törzset* (magyarul: had, latinul: tribus, törökül: ogur) alkotnak a *hadnagy* (török: kapgán, bej, germán: herceg, szláv: vajda) főnöksége alatt. A törzs már politikai szervezet volt, főfeladata a közös védelem, katonaság közös kiképzése és parancsnoksága volt. Ténykedésük hadjáratok vezetése volt, vagy ezek híján, a hadgyakorlatnak számító óriási, közös vadászatok rendezése.

A törzs volt a legtágabb vérségi állandó közösség, amely (csaknem) minden népnél megvolt. Az ennél tágabb vérségi közösség, a *nemzet* (nép, törzsszövetség, törökül: ulus) már csak a szerencsésebb népfajok, germánok, törökök történetében volt ismeretes. (Nem tévesztendő össze a nem vérségi, hanem állampolgári nemzettel. A vérségi nemzet törzsekből, nemzetségekből állt, a másik pedig területi egységekből.) A nemzet feje a fejedelem, a *király* (törökül: kagán, kán, németül: König) volt. Kezdetben az úr (nemzetségfő) hivatalból az első aul atyja volt, sőt a hadnagy is az első nemzetség ura. Később azonban a nemzetségfői tisztség egy családon belül öröklődött, ugyanígy a törzs esetében is, sőt később a törzs fejét a nemzet fejedelme nevezte ki saját családjából. A fejedelem, kagán, király pedig kezdetől öröklődött ugyanabban a családban, dinasztiaiban, annál is inkább, mert a törzsszövetséget, nemzetet éppen a dinasztia hozta és tartotta egybe, illetve, az egységteremtés sikerével született az új uralkodóház.

A bedevi rendszer olyan tökéletes, mint minden a természetben: amint a Naprendszer bolygói, holdjai és mindene járják a maguk körét az örök törvények szerint, úgy

kapcsolódik a vérségi társadalomban minden teljes következetességgel egymáshoz, él és mozog a maga zárt körében. Mivel pedig ez a zárt kör az élet síkján fekszik, az ember meggyengült természetes ösztöneit nem engedi a tehetetlenség hatására a halál felé hajolni.

Azt mondhatjuk, hogy a vérségi társadalom rendje a természetes, állati szintre erősíti vissza az ösztönöket. A társadalmi kényszerhatalom itt egybeesik a jogalkotói akarattal, az erkölcsi értékrendet fenntartó eszménnyel és magával az erkölccsel, hiszen a származási rendszer tökélye nem tűr maga feletti eszményt. Jellemző, hogy Istent ösatyaként írja az izraeliták családfája. Igazi eszmény hiányában nincs erkölcs, amely a lét síkjáról az emberi akarat eredőjét a fölé emelje, tehát a vérségi rend kizárja a fejlődést.

Ha egy szervezet tagjai szerkezeti pontossággal kapcsolódnak egybe, egyetlen fogaskerék meglazulása megbéníthatja az egész működését. A vérségi rendszer természetes és tökéletes egységbe kötötte a három ösztönt: a létfenntartást, a szerelmet és az érvényesülést egyformán ugyanaz az intézmény, a házasság biztosítja. Ez pedig – mondjuk – hatvan százalék arányban sikeres, harminc százalékban elmegegy, de tíz százalék rossz, illetve felbomlik vagy megoldhatatlan.

Már érintettük a nemek közötti egyensúly végzetes következményeit az egész aul életére nézve. Most képzeljük el egy fiatal özvegy lehetetlen kiszolgáltatott helyzetét, amelyből csak a bármilyen úton-módon való férjfogással, házassággal szabadulhat. De a kisebb fiúk – különösen, ha indokolt becsvágy érvényesülésre hajtja őket gyenge apa és semmirekellő bátyák esetében – nem tehernek egyebet, mint „világgá mennek”. (A népmesék nemhiába mondják, hogy a „harmadik” fiú hogyan indul el szolgálatot keresni!) Addig mennek ezek a fiúk, amíg egy férfiszűkében sínylődő aul vőnek be nem fogadja – szolgálata fejében. Vagy más hasonlókkal portyára szövetezik, és rabol magának vagyont is, asszonyt is, becsületet is. Ha pedig istenkedvelte, kiváló („karizmatikus”) a vezér, a portyázók (a meghódítottakkal is megszorodva) nem oszlanak haza a sikeres vállalkozás után, hanem együtt maradnak, új nemzet, új állam, új dinasztia születik.

A vérségi rendszer nemcsak „tökéletessége” miatt volt fejlődésképtelen, hanem szerkezeti hiányossága miatt is – talán elsősorban emiatt. Tökéletes volt a munkamegosztás, de csak az aulon belül. Ez nemcsak a műszaki haladás lehetőségét zárta ki, hanem mindenféle szellemi tevékenységét is, hiszen nem fér minden emberi tevékenység az aulba. Ez pedig a természetes úton – elméleti tanulás, szakmai gyakorlat, egyáltalán a szakosodás útján – való kiválasztódás. Sőt, a szellemi, értelmi tevékenység terén kontraszelektációt kényszerített a vérségi társadalomra. (A kivétel erősíti a szabályt: a bedevi rendszerben egyetlen közügy a katonai védelem lévén, nemcsak kiváló katonák – mint Dávid és Temudsin – válhattak ki, hanem a hadtudomány is az akkori világban mások számára elérhetetlen magasságra emelkedett.)

Papság, klérus, beavatottság, tudományos szervezet vagy intézmény nem alakulhatott ki a vérségi társadalomban. A táltosok, próféták, látók, sámánok a társadalom kitaszítottjai,

bolondjai voltak (igen: tekintélyük alapja éppen őrültségük volt!), de azt sem szabad elfelejtenünk, hogy Kánaán kiosztásakor a lévíták még nem kaptak örökséget. Az aulok tagjainak könyöradományyaiból tengődő táltosok képtelenek voltak például a korszerű orvosi ismeretek elsajátítására, de még kevésbé tudtak megfogalmazni olyan világnézeti rendszert, „dogmatikát”, amely magasrendű eszmény és ennek megfelelő értékrend alapjául szolgálhatott volna. Anélkül pedig, hogy a helyesnek, jónak, igaznak, szépnek mércéje volna, nem lehet sem erkölcs, sem tudomány, sem művészet. Tehát fejlődés, tökéletesedés sem.

A tökéletesedés igénye szüntette meg a vérségi társadalmi rendszert.

XV.

POLGÁROSODÁS!

– fogalmazta meg a magyar nemesség programját egy arisztokrata a 19. század elején. A nemesség pedig szépen, törvényhozási úton – ahogyan ez jogásznemzethez illik – lebontotta, megszüntette a maga előjogait, kiváltságait, és megteremtette a polgári jogegyenlőség feltételeit. Hogy a magyar kiváltságos rendek búcsúzóul még éltek egyszer a Nemesi Felkelés előjogával, és életüket és vérüket áldozták saját jobbágyaik felszabadításáért – azt ugyan mindnyájan tudjuk, de az anyagelvűség észérveivel senki sem tudja megmagyarázni. Különbön egyszerű az eset: a Történelem parancsolt, és a magyar nemesség engedelmeskedett – hiszen a parancs indokolás nélkül is érvényes!

A köznyelvben egyszerűen polgárinak mondott, *medeni* társadalomszervezési elv – a vérségi, természetes elvvel szemben – az emberek hivatási tevékenységén, a munkamegosztáson alapuló közösségek rendszere. Amíg a bedevi rendszer függőleges hierarchiájú, szigorú kötöttségű, amelyben a hatalom helyzeti energia jellegű, addig a medeni rendszer vízszintes tagoltságú, laza kötöttségű, mozgékony, változékony, amelyben mozgási energia jellege van a hatalomnak. A vérségi rendszer merevsége nem ad lehetőséget a fejlődésre. Haladásra a polgári rendszer enged minden lehetőséget – és lehetetlenséget. A származási rendszer célja egyedül az élet, a tevékenységi rendszeré az élet felhasználása.

A két legelső polgári rendű közösség a papság és a katonaság volt. (Tehát éppen a mostani „nem civilek” voltak az első cívisek.) Ennek a két hivatásrendnek a szövetsége – talán helyesebben ezek ötvözte – hozta létre az első „polgári” közhatalmat, nyilván a papság vallási értékrendje és szellemi irányítása alatt, de a katonaság parancsnokságának és tényleges erejének érvényesülésével.

Egybehangzóan állítják a történészek, hogy az első *civilizációk*, „polgári” társadalmak magja egy-egy kultusz szentélye volt. Ennek papsága köré jöttek a lézengő harcosok, az aulokból világgá ment kisebb fiúk, majd egy városnyi különböző foglalkozású polgár (immár idézőjel nélkül), esetleg önként, esetleg kényszerítve. A mostani ember számára meghökkentő az, hogy az első városok nem ipari jellegűek voltak, hanem elsősorban földművelők. De ezt természetesnek találjuk, ha meggondoljuk, hogy éppen a földművelés követeli meg az állandó helybenlakást, a letelepedést. Az akkori szintű ipart nomadizálva is lehetett folytatni, de sem kertészetet, sem öntöző gazdálkodást nem. Márpedig éppen ezek voltak az első civilizációk jellemzői.

A városok kialakulásának könnyen felismerhetők a tényezői: az igényes mezőgazdaság állandó, nagyszámú, jól képzett és jól szervezett munkásság nélkül nem lehetséges, ez pedig meghaladja az aul kereteit. Származására tekintet nélkül egy földművelő „ipartestületbe” – immár a harmadik medeni rendszerű közösség – tömörítette a polgárokat. Kertgazdaság ki sem alakulhat biztos védelem nélkül, tehát kerítés, falak és katonai őrség nélkül. Mindezeket pedig szaktudásával szervezi, irányítja a kor egyetlen értelmiségije, a pap. Hogy a munkamegosztást szabályozó kemény (vallási) törvényeknek istenhittük következtében engedelmeskedtek az őspolgárok, vagy a törvények hasznos voltáról meggyőződvn hittek istenükben – az csak a mai ember számára kérdés. Akkor úgy állt a hit az ember egész élete középpontjában, mint a templom a városban.

A nomád társadalom portyázó csapatai – voltaképpen ezek is hivatásrendűek – elsősorban a városokat támadták, hiszen innen volt mit (és kit) vinni, és – ha elég erősek voltak – el is foglalták, bele is telepedtek. Ők lettek a város urai, az új karhatalom. Ha volt istenük és papjuk, hozták magukkal (pl. Dán, majd Dávid), ha nem, megtartották a régít (Babilon). Ha nem sikerült egyik sem, importáltak kultuszt (Samária), de „ideológiai” alapok nélkül nem hagyhatták magukat.

Hasonló volt a helyzet akkor is, ha egész bedevi rendszerű nép támadt egy-egy országra és hódította meg magának: kicserélődtek a város urai azokkal a hódítókkal, akiknek – rendszerint sorshúzással – a város osztályrészül jutott; a polgárok megszaporodtak a hódítók szolgáltaival, és a helyükön maradtak.

A hódítók elsősorban fogyasztók voltak, nemcsak élelmiszert, hanem fogyasztási cikkeket, fegyvert (elsősorban kényelmes lakást) és minden egyebet igényeltek. A kereslet hajtotta a termelést, és csakhamar megszületett az áru, a már eleve eladásra előállított termék és termék. Árubőség, cserebere, forgalom, kereskedelem, újabb szakmai szervezkedés, újabb szaktudásigény, nagyobb védelemszükséglet, rendfenntartás-, béke- és biztonság-, jogrendigény együttvéve és külön-külön szakosította a szellemi tevékenységeket. A papságból kiváltak az intézők, a bírák, a tudósok, a művészek, a műszakiak, a tanítók, az orvosok, az ügyvédek, az írnokok. A jólét, a biztonság és a szakosodás együtt megeremtetten a tehetségek egészséges kiválását, ez pedig a tudományok

és művészetek fejlődését. És persze mindez jótékonyan hatott vissza a város egész életére, még csábítóbbá és kíváncsabbá téve azt a kívülállók számára.

(Zárójelben azt is meg kell mondanunk, hogy a polgárosodás nemcsak a vérségi átstrukturizálásával terjedt és terjed, hanem *gyarmatosítással* is. Sőt, az igazi, bedevi hagyományoktól sem fertőzött, polgári társadalom csak ezúton keletkezik. Jó példái ennek az ókori városállamok gyarmatai, de még jobbak az Óvilág polgári társadalmának elégedetlenei által létrehozott újvilági civilizációk, amelyek – mint hajdan volt Róma a Közel-Keletnek – most a polgárosodás mintául szolgálnak Európá számára.)

Bár a vérségi rendszerű társadalmat könnyű azonosnak venni a nomáddal – a „bedevi” elnevezés is effélére utal –, valójában nomádok csak a rideg pásztorok voltak, azok pedig még az olyan igazán nomád társadalomban is, mint az Aranyhorda, csak a lakosság tizenöt százalékára terjedtek ki. A többi letelepedett földműves, iparos, kereskedő, katona és egyéb. Az állandó letelepedés, az ésszerű gazdálkodás feltétele, követelő közérdek volt hát. A földek a nemzetség tulajdonát képezték, ezek vették hát át a városok szerepét (nem véletlen, hogy az első városállamok nemzetségneveket viselnek), ha sikerült kultuszközponttá lenniük (például később keresztyén püspökség), igazi munkamegosztásos, hivatásrendű, polgári közösséggé, várossá lenniük, akár autonóm államként, akár immár megtelepedett, állandó területtel bíró nemzetállam alávett egységeként. A vérségi elv a letelepedéssel területi elvként élt tovább és él ma is az egészében polgári rendű társadalom keretében.

Hosszú átmeneti korszak alatt vált a vérségi rendű társadalom polgárivá. Ezt az átmenetet, a két szervezési elv ötvözetét nevezi feudalizmusnak a társadalomtörténet. Magyarul talán a „jobbágyságrendszer” volna a legtalálóbb, hiszen a falvakba telepedett, földműves hivatásrendbe tömörített jobbágyság képezte az alapját.

Különben a polgári társadalmi rendszer annyira mellérendelő tagozódású, annyira egyenlőnek veszi a nép minden tagját, hogy azok, akik mégsem egyenlők, nem lehetnek emberek, csak vagy istenek, vagy barmok. Bizony: az istenkirály, a császárkultusz (napjainkban is!) és a rabszolgaság éppen a polgári egyenlőség merev alkalmazásának a következménye. A közhatalom kivételével – amely szükségképpen hierarchikus – a polgári társadalom tényleg csak közösségen belüli, szakmai rangsort ismer, amely a szakmabeliek szabad versenyének eredményeként alakul és változik.

Hogy legyen mihez kapcsoljuk gondolatainkat, említsünk meg néhány polgári rendű közösséget: falusi közbirtokosság, munkásszakszervezet, ipartestület, kereskedelmi társaság, társas vállalat, iparoskör, sportegylet, énekkar, társaskör, kaszinó, diákszövetség, iskolai osztály, mozikközönség, futbalcsapat, autóbusz-útítársak, meccsszurkolók, Tudományos Akadémia, politikai párt, bélyegyűjtő klub, közművelődési egyesület, tüntető tömeg, Földrajzi Társaság, Nemzetközi Vöröskereszt, Kelet-Indiai Társaság, Pál utcai Gittegylet. És van eklézsia, egyházmegye, szektás gyülekezet, katonaszakasz, ezred, hajólegénység, gyár, üzem, műhely, vállalat, általában: alkalmazotti közösség. Továbbá:

község, város, vármegye, tartomány, ország, Nemzetek Szövetsége, és mindenekelőtt és után a család. Csoportosítva: vannak alkalmi és állandó, szervezett és szervezetten, önkéntes és kényszerközösségek, céljaik szerint pedig gazdasági, művelődési, vallási, szórakozási, sport, politikai, bűnözési és játékonysági és egyéb közösségek.

Minket a társadalom szerkezete, mint az ember akarati cselekvését befolyásoló adottság érdek. Ebből a szempontból három csoportba osztályozhatjuk a közösségeket.

Az első csoportba a *közületek* kerülnek, azok a közösségek, amelyekben *közhatalom*, nem önként vállalt főhatalom érvényesül a közösség tagjaival szemben. Ilyen elsősorban az állam, annak helyhatóságai, az európai rendszerű egyházak, a kommunista állami vállalatok és intézmények.

A közösségek második csoportjába azokat soroljuk, amelyekben a tagokkal szemben önként vállalt (de kényszerítő) hatalom érvényesül. Ilyenek elsősorban a munkahelyek alkalmazotti közösségei, a szabad államok intézményei, minden oktatási intézmény, a kommunista uralom alatti egyházak és talán – békeidőben – a hivatásos katonaság.

A közösségek harmadik csoportjához tartozó közösségekben nem érvényesül kényszerhatalom a tagokkal szemben, csak önként vállalt szabályok és szokások követelményei. Ilyenek a tudományos, művelődési, játékonysági, időtöltési és sportegyesületek, amerikai rendszerű egyházak, kaszinók, társaskörök, gittegyletek és mindenféle alkalmilag összekerült embercsoport.

És a közösségek mindhárom csoportjában ott van a totális közösség, a *család*, az emberi társadalom alapsejtje.

A történelem kezdetén az egész emberiség vérségi közösségekben élt, napjainkban pedig általános a polgári rend. Az értékes emberi tulajdonságok tényleges érvényesülését, az ember képességeinek jobb hasznosítását biztosító munkamegosztás nyilvánvaló előnyei indították az emberiséget a polgári rend elfogadására. Mint tudjuk, a vérségi rendszerben potenciális társadalmi energia halmozódik fel, ezért nem mindegy, hogy a fejlődés melyik fokán tér át valamely társadalom a vérségi elvről a munkamegosztásra. Hiszen minél magasabb fokú a vérségi szervezet, annál nagyobb energia szabadul fel a lebontásával.

Mint láttuk, nemzetszintig csak kevés hódító nép jutott (éppen ezért tudták a többi meghódítani), általában törzsszinten hódítottak a népek, felosztottak nemzetségekre, és ezeket bontották fel hivatásrendekre. Más népek aulszinten hódítottak meg és bontottak le kiscsaládokra. De voltak a szolga-utódok, akik egyénenként – tulajdonképpen: kiscsaládonként – kerültek a hódítók uralma alá (vagy maradtak véletlenül uratlanul), ezeknél nem volt lebontható vérségi szervezet a társadalmi helyzeti energia felszabadítására a polgári rendre való áttéréskor. Ezek a népek (voltaképpen aljanépnek, salaknépnek kellene neveznünk, de ennek sértő kicsengése volna, ezért nem nevezzük el őket) egyszerűen képtelenek a civilizációra, a polgárosodásra, hiszen az semmi szemmel látható

haszonnal nem kecsegteti őket. Ne ítéljük hát el a távoli kontinensek és Európa egyes népeit azért, mert velük szemben mostohább volt a történelem!

A vérségi társadalom lebontása éppen csak szünetet tartott az alapsejtnél, a családnál, de utána már erre is sort kerített. Olyan szembeszökő gazdasági haszonnal járt a vérségi közösségekben addig lekötött munkaerő kiszabadítása, termelő munkára való értékesítése, az elért többtermelés olyan nagy mértékben gazdagította az emberiséget anyagiakkal, hogy az emberiség nem tudott ellenállni a kísértésnek, „felszabadította” a családban lekötött, minden eddiginél nagyobb termelő erőt, és „hasznos” munkára terelte. Lévén a család az emberi társadalom atomja, felbontása ugyanúgy óriási energiát szabadít fel, mint a fizikai atomrombolás, hiszen a család totális közösség, amelyben a tagok többszörös kötélekkel vannak összekapcsolva, és minden kötélek helyzeti energiát tárol. Kétségkívül óriási anyagi haszonnal jár a társadalmi atomrombolás, annyi tőke és termelőeszköz, annyi élelmiszer, fogyasztási és élvezeti cikk, annyi kiélvezhető szabad idő, annyi gépkocsi kerül minden ember, minden család, minden közösség birtokába, voltaképpen ingyen, semmiért, hogy bolond, aki tétovázik.

A család azonban nemcsak a társadalmi élet, hanem egyáltalán az emberi élet alapsejtje, amely nélkül egyszerűen nem születik emberi élet, a meglévő pedig megszűnik. De hát kinek érték az emberi élet? Kinek árt a megszűnése? Senkinek. Még a nőknek sem áldozat a nemszülés, hiszen sok élvezetet ígérő szabadságot ad a gondokért cserébe!

Bizony, Uraim, az élet sem érték annak, akinek nincs értékmérője, ehhez hiányzik az eszménye, aki nem hiszi, hogy ő maga életével együtt sem a saját maga tulajdona. Mondhatja a Tanítás, hogy Istené vagy, hogy a Nemzeté vagy! Sóvároghat a költő, hogy nem lehet boldog, ha nem lehet Valakié! Az „emberközpontúnak” hazudott, valójában énközpontú, önző ember meg van győződve arról, hogy nemcsak ő maga, de az egész világ, minden az ő kizárólagos tulajdona.

Bármennyire is meggyőző a természetvédelmi hírverés, nem kecsegtet eredménnyel, mert az értelmi tényezők nem indítékai, hanem fékező elemei az emberi akaratnak. Társadalomvédelmi, családvédelmi mozgalmat kezdeményezi a polgárosodás ellenében pedig eleve kilátástalan volna – egyelőre.

XVI.

A TÁRSADALOM

és benne az ember a természet része. A természet „élete” a mozgás, ennek oka pedig az erő. A társadalom az ember cselekedeteiben él, ennek hajtóereje az emberi akarat. Az akaratot befolyásoló társadalmi erő – sok nyelvben azonos is a neve a fizikai erőével – a *hatalom*.

Nemcsak névrokona azonban a hatalom a természeti erőnek, hanem viselkedésük között is annyi a hasonlóság, hogy a múlt században, a pozitivizmus virágkorában, egyesek természettudományként akarták megalkotni a szociológiát, valamiféle társadalmi fizikaként. Még ha tényleg olyan nagyfokú volna is ez a hasonlóság, a mi célunk éppen a társadalom sajátos szabályainak a nyomozása lévén, nem élhetünk vele. Már inkább használhatnánk a másik, az organikus társadalomelméletet, amely szerint a társadalom maga is élő szervezetnek tekinthető, hiszen élőlények alkotják, saját szabályoknak megfelelően. De a mi számunkra legcélszerűbb – ha már kaptafa kell – a magunk választotta lélektani levezetés.

Az ember akarati cselekvésének a következő lélektani mozzanatai vannak:

Az idegrendszer, a lélek tudattalan mélyén ott tenyésznek, összekapcsolódnak és szétválnak, egymásra vonzó vagy taszító hatást gyakorolnak – végeredményében a külső környezetbe kapcsolják az embert –, ott vannak és hatnak az ösztönök, készségek, beidegzések, reflexek, ingerek, érzetek, érzékek, amíg megszületik a tudattalan eredmény: a szükségérzet vagy *hiányérzet*. A hiányérzetek többségének útjában rendszerint nem áll akadály, és ezért azok egyszerű reflexmozzgással ki is elégülnek.

Ha a feladat bonyolultabb, *vágy* támad az emberben. Ha a *vágy célképzetre* irányul, *törekvés* a neve. A törekvés a tudat övezetébe kerül, ott megmértetik az *erkölcs* értékrendjével, és az erkölcsi jóváhagyás birtokában már *szándékként* megy tovább. Az ember szándéka az *értelem* pártfogása alá kerül, és az felméri a megvalósítás lehetőségeit, akadályait, a belső és külső világ *adottságait*, a természet, a társadalom tényeinek ismeretében megfontol, mérlegel, tervez, és ha mindent számba véve érdemesnek tartja, *elhatározza* a szándékolt cél megvalósítását, és ezzel megszületik az *akarat*. Az akarat pedig közvetlenül *cselekvéshez* lát, hogy a terveknek megfelelően, sok részletcél megvalósításával a vágyott *cél* elééressék.

A köznyelv hatalomnak mondja más ember akaratának mindenféle befolyásolását. Ezek között a legelső, legfontosabb, legeredményesebb a *nevelés*, amely maga is sok tevékenység együttese: idomítás, szoktatás, gyakorlás, tanítás, oktatás, felvilágosítás, tájékoztatás, meggyőzés és egyebek. A szülők, testvérek, cselédek, pajtások, nevelők, tanítók, mesterek, tanárok, papok, cimborák, szerelmesek, házastársak, munkatársak, barátok és ellenségek egyedenként és általában, valamint a családi, iskolai, egyházi, társasági, egyesületi, katonasági, munkahelyi közösségek mind alakítják, fejlesztik a lelket, nevelik az embert.

De ezek mind csak a térben és időben az ember mellett lévőek. Az első Homo Sapiens óta az emberi szellem és ügyesség minden alkotása neveli, alakítja az embert. A Szentírásba foglalt isteni kijelentések és tanítások, a régiségtárak, könyvtárak, művészeti gyűjtemények roppant értékei, a népművészet minden hagyománya, az írásban öröklébe élő költészet,

irodalom és tudomány, a korunkban burjánzásig fejlett publicisztika még nagyobb mértékben hatnak az emberre, mint a jelenlévők.

Nem lehet a nevelés fontosságát eltúlozni, de nekünk tárgyunkra kell szorítkoznunk, az ember akaratának befolyásolására. Függetlenül a nevelő személyétől, eszköztől és a nevelés módjától, a nevelés nem közvetlen, hanem közvetett eszköze az akarat befolyásolásának: nem a vágyott célképzet megváltoztatására bírja az embert, hanem alkalmas cél kitűzésére. (A nevelés akarat előtti ható tényező, ezért nem tulajdonképpeni hatalom.) Három mozzanatában érinti az akaratalakulás lélektani folyamatát, háromféle alakban: mint készség, mint erkölcs és mint ténymeggyőződés.

A *készség*, mint a passzív tudattalanba tudatosan beépített reflex vagy ösztön jórészt ügyességi, műszaki készségként, mint reflexmozgás érvényesül (pl. étkezés, mesterségbeli fogások, sport, hangszerjáték stb.), tehát nem az akarat cselekvés vonalán hat. De az értelmi, logikai, esztétikai és erkölcsi (érzékfejlesztő) készség hatására hiányérzet és vágy támad az emberben a tudásra, az igazra, a szépre, a jóra, az értelmes és helyes viselkedésre. Nevelségének függvénye a megfelelő célképzet kitűzése, amely vágyát törekvéssé konkretizálja, immár a tudattalan aktív övezetében érvényesülve ezzel a készség.

Az *erkölcs*, úgy is, mint általános értékrend és kánon, úgy is, mint társadalmi szabály, szintén a nevelés eredménye, hiszen a nevelés (és önnevelés) alakítja ki az erkölcs mögött álló, abszolút tekintélyt, az eszményt. Az erkölcsi megmértetés a törekvést vagy elítéli – ez esetben az ember eláll megvalósításától –, vagy jóváhagyva azt, szándékká erősíti.

Láttuk, hogy a világ adottságai az ember tudatától függetlenül léteznek, azokhoz az ember aszerint viszonyul, amilyeneknek hiszi őket. A világ ismerete alapján – legyen az az ember belső világa vagy külső környezete, természet vagy társadalom, amely ismeretünk tárgya – ismeretünket tárgyasnak, vitathatatlannak, majdnem abszolútnak hisszük, holott azok nem egyebek a valóság egyéni, alanyi nézeténél, a valóságról alkotott *meggyőződésnél*, amely egészében a közvetlen és közvetett nevelés és önnevelés eredménye. Az ember a valóságról alkotott meggyőződése szerint mérlegeli a világ adottságait, természetieket és társadalmiakat egyaránt – ezek között a hatalmat is –, és ha mérlegelése pozitív eredményű, készít tervek szándéka megvalósítására, amelyet ez az értelmi jóváhagyás minősít akaratá.

A hatalom más ember akaratának befolyásolási képesség, eredetében tehát maga is akarat: erősebb akarat, vagy erősebb ember akarata. Így ugyanolyan lélektani folyamat eredménye, mint a befolyásolt: az ösztönök és érzékek talajában gyökerezik, érzetek és ingerek fogantatására, és a neveltség gyámolítása alatt kerül a tudat felszínére. Bizony, a hatalom is ösztönindítatású, és éppen olyan botorság értelmet keresni benne, a hatalommal szemben értelmi érveket felsorakoztatni, mint – mondjuk – egy bakkecskét eltéríteni üzekedési törekvésétől! De mert a hatalmas akarata is a gyengébb akarat szabályai szerint alakul, a hatalom is gyakorlója nevelségének, erkölcsének és tényhitének az eredménye.

A történelem, a Gesta Hominum, az ember akarati cselekvésének egyetemes folyamata és ugyanakkor ugyanannak az eredménye. A hatalom tehát, mint az egymással versengő, birkózó akaratok közül az erősebb, azaz inkább érvényesülő, abba a téves általánosításba ejtheti a szemléltőt, hogy a történelem végeredményében nem az emberiség, hanem csak a hatalom viselt dolgainak összessége: Gesta Potestatum. Így volna, ha a hatalom nem volna viszonylagos. Már eleve erősebbnek kell lennie a hozzá viszonyulónál. Továbbá pedig – ennyiben igazuk van a szociofizikusoknak – a hatalom úgy viselkedik a társadalomban, mint az erő a természetben: ereje („intenzitása”) a térbeli és időbeli távolság (négyzetével) fordítottan arányos. A hatalom terjedési közege maga a társadalom lévén, a hatalomnak a delejességéhez hasonló erőtere van, és az erőterében lévők akaratát befolyásolja, a térbeli és időbeli távolságtól függő mértékben. Ezek magyarázzák meg azt aényt, hogy a társadalomban nincs abszolút erősségű hatalom, hogy – mint látni fogjuk – a szuverenitás is csak viszonylagos: „legerősebb” társadalmi hatalom.

Mint a fizikában a sugárzásnak vagy az energiaterjedés más módjának megvannak a maga akadályai, korlátai, szigetelőanyagai (a közegellenálláson kívül), úgy a hatalom sem terjed szabadon a társadalomban. A közösségek (láthatatlan) válaszfalai kizárják a külső hatalom érvényesülését a közösség tagjaival szemben. Azazhogy nem egészen: megszürik a külső hatalmat. Csak azt zárják ki, amelynek megfelelő tartalmú hatalom a közösségen belül is működik, a többi külhatalmi hatást beengedik. Például a családfő hatalma kizárja a családból az állam főhatalmát, de a zenedivat-alkotóét – bármily messze is legyen – azt nem.

Mivel a közösségek részben vagy egészben fedik egymást végtelen szövevényben a társadalomban, a legkülönbözőbb közösségfalak együttesen a fizikai távolsághoz hasonló társadalmi távolságot eredményeznek, amely az eredetében még olyannyira erős legerősebb hatalmat is annyiféleképpen szűri meg, hogy abból a társadalom mélyén élő család kiskorú gyermeke egyáltalán semmit nem észlel.

A hatalomnak két megjelenési alakja van, a *tekintély* és a *kényszer*. Hogy a szociofizikusok analógiáját használjuk: a társadalom helyzeti energiája a tekintély, mozgási energiája a kényszer.

A *tekintély* az akarat mással szembeni érvényesítésének az a lehetősége, amely két adott személy vagy testület egymáshoz való viszályából adódik. Egyetlen feltétel függvénye: hogy az elfogadó elismerje a tekintélyes megfelelő tulajdonságát. Mivel a tekintélyt adottságként, társadalmi tényként kell ismerni, elismerni és elfogadni, mint maga a hatalom egésze, úgy a tekintély is része az ember világról alkotott tényhitének, meggyőződésének, tehát meggyőzés eredménye, a meggyőzésnek pedig még több módja lehet, mint ahány válfaja lehet a tekintélynek. Mert ahány megnyilvánulási iránya lehet az embernek, annyiféle téren lehet tekintélye valakinek mások felett. Létezik tekintélye a fizikai, testi erőnek, erőhatalomnak, katonai erőnek és más olyan képességeknek, amelyek az

alávetettekben ellenállhatatlannak tűnnek, és bennük *félelmet* keltvén, parancsaik, utasításaik iránti engedelmisségre készítik őket. A legkülönbébb szakmai tekintélyek az értelmi, szellemi, művészeti, közéleti, gazdasági, sporttéri, társasági és más téren tekintéllyel rendelkezők iránt viszont *tisztelettel* viselkedik a többi, véleményüket szándékuk lehetőségeinek mérlegelésénél magáévá teszi.

Ez hatványozottabban érvényes az *erkölcsi tekintély* esetében, amelyben az előző tisztelet mellé még érzelmi kötődés, szeretet is járul, lehetőséget biztosítva a tekintélyesnek arra, hogy embertársaival saját értékrendjét, saját viselkedési szabályait elfogadtassa, vitathatatlan eszményt állítván azok mögé.

Mindezekből kitetszik az, hogy a tekintély az adottságok mérlegelése mozzanatában kapcsolódik az akarati cselekvés lélektani folyamatába, és spontán hat: az alávetett nem érzi magával szembeninek a tekintélyes akaratot, és önként alkalmazkodik hozzá.

Nem válik az emberi értelem dicsőségére, hogy – amit az előzőkben a tekintély személyességéről, a tekintélyes ismert és elismert voltának szükségességéről mondtunk, mind igazak bár – az emberrel szemben legáltalánosabban érvényesülő tekintély egyszerűen csak *látszat*. Sem eredete, sem forrása, sem hordozója, sem alkalmazója nem lép ki névtelenségéből annak a vitathatatlan tekintélynek, amelyet *közvéleménynek* tartunk. A szakmabeliek csaknem kivétel nélkül állítják, hogy a hit, a meggyőződés a közvélemény esetében akár egészen is függetlenedhet a tényektől, hogy a közvélemény valójában ellenőrizhetetlen, hogy az ún. közvéleménykutatás sem egyéb, mint közvéleményalakítási módszer, a társadalomnevelés egyik eszköze, a hírverés, a hitelesítés egyike.

A társadalomtudomány sok művelője szerint – az előzők alapján – csak a tekintély számítható valóságos hatalomnak. Mindenesetre, sem közhatalom, sem magánhatalom nem képzelhető el tekintély nélkül, és mióta világ a világ, minden hatalomra törekvő tekintélyszerzésre igyekezett, és – akár volt erre alapja, akár nem – mindig tekintélyére támaszkodott. A hatalombirtokosok mindent meg is tesznek azért, hogy erőhatalmuk mellé tekintélyt is szerezzenek – lehetőleg erkölcsi tekintélyt –, amely lehetővé teszi, hogy akaratuk kényszer alkalmazása nélkül érvényesüljön. Eerre való az erődemonstráció mellett a nevelés minden eszközének, a meggyőzés és hírverés minden módszerének alkalmazása arra, hogy az alávetettekkel a tényleges hatalom szükséges és kívánatos voltát, gyakorlóinak alkalmasságát, rátermettségét, szakértelmét; minden emberi erényben való gazdagságát, valóságos isteni elhivatottságát elfogadtassa. – Mondanom sem kell, hogy a hatalom ellenfelei is mindig annak tekintélyét vonják kétségbe, óvakodván a hatalom tényének tagadásától.

A hatalom másik alakja a *kényszer* (pontosabban: lelki vagy erkölcsi kényszer), amely az alávetettnek negatív célképpzettel való *fenyegetéséből* áll. Ez a hatalom utolsó kísérlete más akaratának a befolyásolására, az utolsó mozzanat, az elhatározás előtt kapcsolódván be az akaratalkítás lélektani folyamatába. A szülő verést helyez kilátásba engedetlen

gyermekének, aki aztán eme fenyegetés hatására eláll a tilalmazott cél megvalósításától. A közhatalom szintén büntetéssel fenyegeti a jogsértőket és bírja alávetettjeit az esetleg szándékolt bűncselekmény elkövetésétől való elállásra. Nyilvánvaló, hogy csak kényszerítő erővel rendelkező akaratbefolyásolási képesség nevezhető hatalomnak. Enélkül a tekintély sem hatalmi forma, csak nevelőeszköz. Meg kell azonban ismételnem, csak a kényszerrel való fenyegetés az akaratbefolyásolási forma, maga a kényszer alkalmazása már nem.

Bár semmiképpen sem akarok hallgatóim türelmével szakmai részletek taglalásával visszaélni, mégis szólnom kell néhány szót a hatalom fajairól, osztályozásáról, eredetéről is. A közhatalom-magánhatalom, kényszer- és szerződéses hatalom, örökös és szerzett hatalom, valamint mindezeknek a hatalom hivatásváltozataival (= jogalkotás, végrehajtás, bírászkodás) való kombinálása, a hatalomnak iránya, továbbá eredete szerinti tárgyalása elvben szükséges és helyes lehet ugyan – irodalma immár könyvtáryra is szaporodott –, de a társadalmi élet valóságában egyenesen zavaró!

Méltóztassanak meggondolni, hogy az emberrel szemben valójában érvényesülő hatalom kb. 90%-a a családon belüli szülői (és az ebből elkülönült nevelői), valamint a munkahelyi főnöki hatalom. És a hatalomgyakorlásnak, az akaratbefolyásolásnak is ezek a leggyakoribb esetei. Ugyanakkor ezek a legközelebbi, legközvetlenebb, tehát emberrel szembeni legerősebb társadalmi erők is. Ne feledjük, hogy a társadalomban aránylag kevés a királyok, miniszterek, tábornokok száma, de gyermek és szülő, beosztott és főnök mindenki volt és lesz.

Amennyiben az adottságok mérlegelése után – a hatalom esetleges fenyegetése ellenére – az ember elhatározza szándékolt célja megvalósítását, akarata immár teljes, és terveinek megfelelően, haladéktalanul célja megvalósítására *cselekvéshez* lát. Az akart cselekmény végrehajtásában csak az *erőszak* (fizikai kényszer) akadályozhatja meg az embert (megkötözés, agyonütés stb.), de ez már nem hatalom vagy hatalmi forma, mert nem az akaratalkítást, hanem a kivitelezést befolyásolja. Csak az erőszakkal való fenyegetés lehetősége jelent hatalmat, hiszen az erőszak alkalmazása éppen a hatalom, az akaratbefolyásolási képesség hiányát bizonyítja.

A hatalommal való visszaélésnek annyi és olyan tömegét tapasztalhattuk életünkben, hogy nem kell bizonygatnom a hatalom ösztöni eredetét, hogy az ember tehetetlenségénél fogva mennyire hajlamos az ezzel az ösztönével való visszaélésre is, és – mint más ösztönök esetében is – csak az erkölcsi meggyőződés képes a visszaéléstől elfordítani a hatalmától megmámorosodott embert – ha van neki erkölcsi meggyőződése.

XVII.

NEM ÉN VAGYOK

az állam, mert az egy velem szemben álló, velem szemben érvényesülő, szervezett kényszerhatalom. Az *állam* uralkodó hatalmú területi közület. Közület, tehát hierarchikusan szervezett közösség, felettem álló, tőlem nem függő hatalommal, amelynek nem önként vagyok alávetve, hanem társadalmi helyzetemnél fogva. Uralkodó, azaz szuverén hatalmú, lévén legerősebb a maga területén, legfelsőbb a közületek rangsorában. A legeket sokáig folytathatnánk, mert az „állam” korunk legdivatosabb szava, leggyakrabban emlegetett fogalom, amellyel a legkönnyebben lehetett visszaélni, a legtöbb ember szerint a legtöbb baj forrása, ugyanakkor legjobb orvossága mindennek. A legfőbb Jó és a legfőbb Rossz – attól függően, hogy mikor, honnan és milyen hangulatban nézzük.

Nézzék el, Uraim, ha az államról nem tudok eléggé általános, a részleteket kellő szintre szállító, de a fontos elemeket azért nem mellőző, kielégítő színvonalú, összefoglaló rendszert adni, hiszen az áttekintendő anyag olyan végtelenül nagy!

Az államnak három alkotóeleme van: a terület, a nép és a hatalom.

A *hatalom* az államnak olyannyira lényege, hogy nevének szinonimája gyanánt használatos nemzetközi vonatkozásban. Az pedig, hogy az államot képviselő *államfő* szuverénnek, uralkodónak mondja a nemzetközi szóhasználat, a közhatalom eredetére utal. A történelem kezdetén az atyának, a család fejének volt olyan tényleges túlereje alárendeltjeivel szemben, hogy azzal akaratát vitathatatlanul érvényesíthette közülete tagjaival szemben. A fejlődés, a közületek tágulása során ez az uralkodó hatalom átment a nemzetség, a törzs fejének közbeeső állomásaival a nemzetállam fejére, (Európában) a *királyra*. (A birodalom, a császárság – mint látni fogjuk – nem szüntette meg az államot.) Nyilvánvaló, hogy a karizmatikus király hatalma éppen úgy a maga fizikai túlerején alapszik, mint a családfőé, hiszen maga az állam is a király katonai túlerejének, *hódításnak* köszönheti létét.

Idők múltával – ha ez annak idején nem történt volna meg – a honfoglalásban részt vett katonák ivadékai nemcsak a zsákmányból követelték ki a részüket, hanem a közhatalomból is. Így született meg a *rendi* állam, és természetes, jogszerű történelmi fejlődés eredményeként az az egyensúly, amelyet – például a magyar alkotmányban – a Szent Korona tana fejez ki: az államhatalom birtokosa a Korona, annak egyik fele („feje”) a király, másik fele („teste”) a nemzet. Ahol a jogszerű alkotmányfejlődésre nem nyílt történelmi lehetőség, ott jogellenes, *forradalmi* úton jutottak a nemzetek a közhatalom birtokába. Ehhez a felvilágosodás hosszú folyamata vezetett: protognosztikus vizsgálat tárgyává tették az államot, mint természeti-társadalmi jelenséget, megállapítván róla, hogy az a *védelem* (és ennek tartozékai: a külső és belső béke, valamint az élet- és

vagyonbiztonság, a közrend) céljára, az érdekeltek közös elhatározásával, mintegy „társadalmi szerződés” kötésével létesült, miért is a közhatalom az annak alávetettek saját hatalma. Erőszak alkalmazásával a király kezéből ki is vették az uralkodó hatalmat, és létrehozták a monarchia (királyság) mellé a másik államformát, a *köztársaságot*.

Hogy ez a két *államforma*: monarchia és köztársaság volna, ez a politikai publicisztika állítja. A klasszikus politikai tudomány árnyaltabb fogalmazásra törekszik. Megállapítja, hogy ez a két elnevezés csupán az államfői méltóság és hatalom megszerzésének módját jelenti: monarchia esetében örökösödés, republika esetében választás a mód. Kiderülven azonban, hogy ez a magyarázat is inkább publicisztikai – hiszen még az oly gyakori választott királyságra sem alkalmazható –, a tudomány egyszerűen másik értelemben is használja az államforma kifejezést, mondván, hogy az a legfőbb hatalom birtokosainak a számát jelenti: ha egyetlen személy (elvben egyetlen jogi személy, tehát testület is lehet) az uralkodó hatalom birtokosa, *monarchia*, ha néhány, akkor *oligarchia*, ha pedig sok, akkor *poliarchia* az állam formája. Hogy oligarchia esetében lehet-e egyetlen államról beszélni vagy sem, és hogy poliarchia létezése elvben kizárt, arról vitáznak a teoretikusok, úgyszintén arról is, hogy van-e az elnevezésen kívül egyéb különbség az államforma és a kormányforma között!

Általános megítélés szerint a *politika* a közhatalom megszerzésére, érvényesítésére, a hatalom megnyilvánulásainak előkészítésére, kivitelezésére vonatkozó minden tevékenységet jelenti, ideértve mindenek elméletét is. Rendszerünk szerint a társadalmi hiányérzet vágyat támaszt, amely politikai *jelszóban* fogalmazott célképzetre irányulván, törekvéssé lesz. Amennyiben a törekvés kiállja a kor és társadalom eszménye szerinti értékrend (erkölcsi) próbáját, politikai eszmében, szabatosabban: *politikai elvben* fogalmazott szándékká minősül, és igyekszik az állam alkotmányába beépülve *politikai rendszerré* válni és közhatalmi akaratként érvényesülni.

Ahányféle társadalmi érték lehetséges, annyiféle lehet a politikai elvek választéka is, lévén emez elvek a társadalom politikai erkölcsének kifejezői. A béke, biztonság, közrend, igazságosság, méltányosság, önrendelkezés, mindenféle szabadság, egyenlőség, testvériség, aulicizmus, legitimizmus, klerikalizmus, szekularizmus, humanizmus, racionalizmus, tradicionalizmus, konzervativizmus, liberalizmus, nacionalizmus, szocializmus, korporativizmus, fasizmus, kommunizmus, progresszivizmus, evolucionizmus, revolucionizmus – és még annyi más politikai elv követi a hajdani népfeltség elvét minden állam közéleti publicisztikájában, és keresi az utat az érvényesülésre.

A politika klasszikus tudománya a *politikai rendszereket* aszerint osztályozza, hogy a közhatalmat valójában kik gyakorolják. Ezek szerint *autokráciát*, *arisztokráciát*, *demokráciát* és *ochlokráciát* különböztet meg.

Autokrácia (=egyeduralom, önkényuralom) esetében az államhatalmat egyetlen személy gyakorolja. Történelmileg ez az ősfőforma, a bedevi elvű társadalmak politikai rendszere. Legszélsőbb változata a *teokrácia*, amelyet az egyeduralmúnak erkölcsi értékrend feletti volta jellemei (pl.: ókori istenkirályok, római császárkultusz, pápai csallhatatlanság, sztálini mindentudóság).

A *despotizmus* (kényuraság) az autokrácia keleti, megszokott formája, személyes hatalomgyakorlást jelent, amelyben az uralkodó minden kérdésben saját maga dönt és intézkedik, tetszésétől, szeszélyétől függő szolgálai közvetítésével.

A *diktatúra* – a századunkban annyit emlegetett rendszer – az ókorban két változatot mutatott: a rendkívüli, ún. legális diktatúra azzal állt elő, ha az alkotmányos állami szervek minden hatalmukat egyetlen személyre ruházták átmeneti időre, az államot fenyegető rendkívüli veszély elhárítására. A másik ókori forma a zsarnokság (türannisz), az alávetettek akarata ellenére szerzett és gyakorolt egyeduralom, amely – ha állandósul – despotizmussá lesz, ha megbukik, „bitorló” címet kap az addig körülhílyalt zsarnok. A modern diktatúrák – magukat szeretik „tekintélyuralomnak” nevezni, mintha nem az volna minden más uralom is – a többségi elvnek a társadalmi gyakorlatban megmutatkozott negatívumaira hivatkoznak (Hat alpinista kapaszkodik a hegyoldalán. Közülük egy már járt arra, ismeri az utakat. Ha útélágazáshoz érnek, nem kell megkérdezni az őt tudatlan véleményét, habár többen vannak az út egyetlen ismerőjénél.), és a kor neobarokk szellemének megfelelően, az „Egyetlen Hivatott” (és mindenféle felsőfokú epitetonnal kiemelt hős) kezébe helyeznek minden közhatalmat. Ha ez az egyeduralom katonai erőre támaszkodik, azonossá lesz az ókori türannisszal. Rendszerint azonban nagyobb erkölcsi alapot igényel magának és nemzeti, proletár vagy egyéb jól hangzó diktatúrának mondja magát, és csak az őt fenntartás nélkül kiszolgáló, semmiféle felelősséget nem viselő szolgákra támaszkodik.

Európa történetében leggyakoribb autokratikus rendszer az *abszolút monarchia*, a nemzeti király önkényuralma. A középkori karizmatikus királyság patrimonialis hatalmát korlátok közé fogta az újkori *rendiség*. Ahol ez nem sikerült, ott a király keleti despotizmust is lepipáló, személyes *szeszélyuralma* adott tápot a forradalmak tűzésnek. A klasszikus példákön felbuzdult racionalizmus kidolgozta volt az ésszerű hatalomgyakorlás tudományos módjait, amelyeket azután a *felvilágosult abszolútizmusnak* nevezett autokratikus rendszer kísérelt meg gyakorlatba tenni. A kísérlet nem sikerült, sőt: a kor társadalmá nemhogy az autokráciát fogadta volna el a reformok kedvéért, még a reformokat is elvetette szorgalmazója miatt.

Az *arisztokrácia* a kisszámú kiváló uralmát jelentvén, a történelem során minden értelmes ember elvben ennek a politikai rendszernek volt a híve. Gyakorlati megvalósítása viszont – egyelőre – megoldhatatlan, mert hiányzik az alkalmasok kiválasztásának

módszere. Ugyanis ahányféle (pozitív) tulajdonsága lehet az embernek, annyiféle alapon lehet tekintélye, és annyi válfaja van az arisztokráciának.

Még a vérségi társadalom korából maradt – nyilván előnyei tartották fenn – a *születési* arisztokrácia (feudalizmus) rendszere, amely szerint a közhatalom a nemes szülők gyermekeit illeti. A bátorság, vitézség, hősiesség, testi ügyesség és erő tagadhatatlan fontosságát honorálja az államcélok megvalósítása terén (védelem!) a *katonai* arisztokrácia. A vagyonon, a gazdasági, pénzügyi tekintélyen alapszik a *plutokrácia*, a hivatali, szakmai rátermettségen a *technokrácia* és *bürokrácia*. Az emberiség örök vágya a szellemi arisztokrácia, a *gerontokrácia* (szó szerint: öregek uralma). Sajnos ez eddig csak Utópiában létezett, valós társadalmunkban eddig csak propagandaszólam volt mindenféle népellenes kalandormozgalom ürügytárában. A szakírók egy része az arisztokráciák közé sorolja a *választási*, képviseleti *demokráciát* is, amely a legnépszerűbbek tekintélyén alapszik, *demagokrácia* kétes értékű elnevezéssel illetvén.

A *demokrácia* (=népuralom) a többség uralmát jelenti, és – minden hibája és hiányossága ellenére – általános vélemény szerint a legjobb politikai rendszer, amennyiben legkevesebb kényszer alkalmazásával képes megvalósítani a jelszószámba menő államcél: a legtöbb ember legnagyobb boldogságát. Arisztotelész, az ókori tudomány nagy szisztematizálója, nem híve a demokráciának, megállapítván róla, hogy az kizárja a közhatalom ésszerű alkalmazását, mert szükségképpen a közügyekhez egyáltalán nem értők gyakorolják, semmi lehetőséget nem hagyva a kisebbségnek, bármilyen kitűnőekből állna is az. Szerinte a demokrácia alkalmatlan a közérdek érvényesítésére, hiszen minden ember egyéni érdekeit tartja szem előtt, azoknak összessége nem azonos a közérdekkel.

De a demokrácia legnagyobb hibája a szilárdság hiánya, amelyet elvi képtelensége von maga után: a „nép” az állam hatalma alá vetettek összességét jelenti, tehát elvben lehetetlen az uralma. Tehát – Arisztotelész szerint – a gyakorlatban valódi demokrácia nem is létezik, mert az, ami rövid átmeneti ideig volna, már egy más politikai rendszer, az *ochlokrácia*, a csöcselék uralma a maga felelőtlen, de népszerű demagógjai irányításával, és csakhamar egy türannosz kényuralma alá kerül.

Két változatát ismeri a történelem a demokráciának. Az *ősdemokráciában* a nép közvetlenül gyakorolja az államhatalmat népgyűlés vagy népszavazás formájában. A *képviseleti demokráciában* pedig maga választotta képviselőin keresztül. Az első esetében a népgyűlés tárgysorozatának megállapítói és a népszavazással megválaszolandó kérdés megfogalmazói olyan befolyásolási lehetőséghez jutnak, amellyel a nép szabad akaratnyilvánítását lehetetlenné teszik. A második esetben, a képviselők megválasztása és megválasztatása annyi lelemény, fűfáng és trükk eredménye, hogy – ha a választó akaratát meg is nyilvánul – ez az akarat már nem a közhatalom gyakorlásának módjára vonatkozik.

A demokráciát ért mindez a bíráló – és ezeken kívül még nagyon sok más is – mind igaznak bizonyulhat, de mégis a „legjobb” politikai rendszer marad, mert az érdekelték, az alávetettek tömegei egyszerűen legjobbnak érzik és magukénak tartják.

Az arisztotelészi szisztéma lehet hibátlan, a publicisztika eddig elhangzott minden érve helytálló lehet bármely politikai rendszer mellett vagy ellen, a helyesség kérdése nem ezen fordul meg, mert minden rendszer alkalmas a maga helyén és a maga idejében, és egyik sem azon kívül. Láttuk, hogy az állam – amelynek hatalomgyakorlási rendszeréről a vita folyik – nem az egyetlen közösség a társadalomban, de még közületnek sem egyedüli, sőt immáron, a nemzetközi hatalom szerveződésével, nem is a legfelső, legtagabb. A társadalom egymást részben vagy egészben fedő, magába foglaló közösségek szövvénye, és a közösségek között sok a közület, amelyben közhatalom, az alávetettől független kényszerhatalom gyakorlódik. Nyilvánvaló, hogy a közületek létalapját jelentő célok nagyon különbözhetnek egymástól aszerint, hogy községi vagy megyei helyhatóságról, egyházzal, iparkamaráról, lovagrendről, honvédségről, gyarmati kormányzatról van-e szó, és hogy a közület Közép-Afrikában, Szibériában vagy másutt van, hogy tagjai milyen fajtájúak és milyen vallásúak, továbbá pedig, hogy Krisztus előtt volt ezer esztendővel vagy utána kettővel. Nem igényel indokolást az az állításunk, hogy a községi önkormányzat értelmetlen teljes demokrácia nélkül vagy valamely érdekképviselői közület (szakmai) arisztokrácia nélkül. Az egyházak, nevelőrendek a gerontokrácia megvalósítására törekzenek. Család pedig, a társadalom alapsejtje, csak a természetadta autokráciával létezhet, és olyan mértékben szűnik meg, ahogyan – a gyermekek felnövekedésével – az autokrácia alkalmazhatatlanná válik.

Hogy az államhatalom gyakorlására melyik politikai rendszert kell követni, az attól a céltól függ, amelyet eszménye értékrendje alapján – akkor és ott – a társadalom megállapított, végeredményében tehát a társadalom erkölcsétől. A politikai pragmatizmus megállapítását mi igazolhatjuk a leghitelesebben, akik kínjaik árán szerezték tapasztalataikat: minden politikai rendszer alkalmas lehet akár arisztotelészi elvi tisztaságban, akár egymással többé-kevésbé keverve, ha saját értékrendjét gyakorlatában következetesen alkalmazza – különösen az alávetett egyének természetes érvényesülését, kiválását, az értékrend szerinti szelekciót kell biztosítani – és legalább egy nemzedéken át így működött. – Hogy választással vagy kinevezéssel (amely elvben a születéssel egyezik) jusson-e valaki a hatalom birtokába – az olyan gyakorlati kérdés, amelyet elvi alapon eldönteni nem lehet.

Ne feledjük el, hogy a hatalom, a más akaratának a befolyásolási képessége, végső fokon éppen úgy az ösztönökben gyökerezik, mint – például – a szerelem. Amilyen keveset ad ösztönei kiélésében a szerelmes ember a világ összes biológusának véleményére és tanácsára, még kevesebbet ad a „maga megvalósításától” fűtött ember a politika egész tudományára, akár kisfia elnadrágolásáról legyen szó, akár országos jogalkotásról.

XVIII.

A KÖZHATALOM

szervezetére és működésére vonatkozó szabályok összessége az *alkotmány*. A publicisztika írott és íratlan, történelmi és charta-alkotmányokról beszél, holott valójában csak egyféle lehet az alkotmány: íratlan történelmi.

Íratlan, hiszen az állam és mindenféle más közhatalmat gyakorló közület minden szerve annyi szabályt követ működéséből, hogy azokat lehetetlen összeírni. Történelmi, mert csak nagyobb időtartam alatt következetesen alkalmazott magatartásminta tekinthető szabálynak. Az „írott” alkotmányok, a charták a legjobb esetben is csak részét képezik a tényleges alkotmánynak, de jelentőségük így is nagyon nagy, mert bennük tudatosan nyilvánul meg a mindenkori jogalkotó *alkotmányreformra* irányuló akarata. Tételes szabályt a charták rendszerint keveset tartalmaznak, mert a jóhiszemű és bölcs alkotmányjog-alkotó nem fog kötelezővé tenni olyan rendelkezést, amely – a társadalom ellenérzése miatt – nem lesz kikényszeríthető, hiszen ez csak a már érvényesülő szabályok érvényét rontaná. (Sajnos, korunkban és földrajzi térségünkben úgy elhatalmasodott a bizantinizmus, hogy a sorra megjelenő charta-alkotmányok nem is jogalkotási szándékkal hozatnak, hanem egyszerűen csak a közvélemény félrevezetésére.) Tartalmazzák viszont a charták a kor erkölcsi értékrendje szerinti *politikai elveket* (például: szabadság, egyenlőség, testvériség stb.), amelyek irányába kívánatosnak tartja az alkotmány fejlesztését. És – mint számtalan történelmi példa mutatja – a korszerű, jól fogalmazott elvek szokásjogi szabály formájában akkor is beépülnek az alkotmányba, ha sohasem foglaltattak tételes szabályba.

Alkotmányról lévén szó, nem mulaszthatom el megemlíteni a régi mondást: egy magyar csizmadia jobban tudja az alkotmányjogot, mint a világ bármely professzora – ez nem dicsekvés, hanem ténymegállapítás (nyilván, tréfás formában). Mert a politikai történelem nálunk nyomta központi kérdéssé és tartotta a közvélemény homlokterében évszázadokon át az alkotmányjog legárgyaltabb kérdéseit is. Egy külföldi jogász képtelen megérteni, hogy az Ausztriához tartozó Dalmáciában miért a magyar király uralkodik és nem az ugyanazon személy osztrák császár? Hogy mi a különbség a „császári, királyi”, meg a „császári és királyi” között? – holott ezeket (és még mennyi mindent!) nálunk minden csizmadia tényleg tudott.

A közhiedelemmel ellentétben, amely szerint az autokratikus rendszerű államoknak nincs alkotmánya, van alkotmánya, mert nincs állam, nincs közület alkotmány nélkül. A legdurvább zsarnok sem képes közvetlenül, személyesen érvényesíteni akaratát, szolgák közbejötté nélkül. Ha ezek hatáskörét a türannosz felé nem is tudják elhatárolni, a szolgák

– ez esetben immár közhatalmi szervek – egymás közötti viszonyát feltétlenül szabályozni kell, és ez már alkotmány.

A felvilágosodás protognosztikus politikai irodalma a „hatalmak megosztásának” követelményét állapítja meg a „szabadságjogok” garanciájaként, és ez azóta beépül minden szabad társadalom államába. A korabeli fordítás pongyolaságát ki kell küszöbölnünk: a közhatalom fő működési irányairól („állami főfunkciók”) van szó, a jogalkotás, végrehajtás és bírászkodás egymástól való elválasztásáról. Egyetlen közhatalmi szerv sem lehet ugyanannak a jogszabálynak az alkotója, végrehajtója és a végrehajtásának ellenőrzője! Még az államfő sem.

A modern alkotmányokban az állam szuverén akaratának a megfogalmazása a királyból átment az országgyűlés hatáskörébe, vagy megosztott a kettő között, de az utóbbi lett a kezdeményezés. Lévé az országgyűlés a jogalkotás legfelsőbb szerve és ugyanakkor a legfőbb végrehajtó hatalmi és bírói szervek kijelölője és ellenőrzője, megállapíthatjuk, hogy a „hatalmak szétválasztásának” elvi követelménye – a jogalkotás szervének előjogai miatt – gyakorlatban csak a végrehajtás és bírászkodás vonatkozásában érvényesül.

Az alkotmány állapítja meg minden közhatalmi szerv összetételét, szervezetét, hatáskörét és működési szabályait, valamint a mindennek alapfeltételét jelentő *választási rendszert* és az elengedhetetlen *alkotmánybiztosítékokat*.

A hatáskörök megállapítása során rendelkezik az alkotmány a különböző kerületek, egyének és testületek *önrendelkezési* jogköréről az egyéni, családi, községi, területi, érdekvédelmi, egyházi és más *autonómia* (öntörvényűség), önkormányzat és öngazgatás kérdésében, valamint a nemzetközi hatalom szerveinek államon belüli érvényesülése vonatkozásában.

Az állam másik alkotóeleme a *terület*. Az „ország-uruszág-uraság-uradalom-dominium” etimológia is jelzi, hogy a magánjogi (telekkönyvi) birtokjoghoz hasonlítható az államnak – azaz az uralkodó hatalomnak – területéhez való joga nemzetközi vonatkozásban. Az államot a maga területén a hatalom teljessége és kizárólagossága illeti meg. A hatalom *teljessége* azt jelenti, hogy az állam területén minden és mindenki alá van vetve az állam hatalmának (állampolgár voltától függetlenül) – hacsak (diplomáciai) területenkívüliséget nem élvez.

A hatalom *kizárólagossága* viszont minden más hatalom érvényesülésétől mentesíti az állam területén lévőket. Nemzetközi vonatkozásban ez a *be nem avatkozás* elvének felel meg, amely szerint a szuverenitás elve kizárja idegen akarat érvényesülését az állam területén. Ne feledjük viszont, hogy éppen a szuverenitás bizonyítéka olyan kötelezettség vállalása, amely más hatalom érvényesülését teszi lehetővé. – Különben az állam alkotóelemei közül a terület a legújabb: a nomád állam változtatta területét, és csak a

modern államnak vannak nemzetközi jogilag *elismert* határai, amelyek állandósága éppen ezért a nemzetközi jog függvénye.

A *nép* – a közhatalom alávetettjeinek összessége – az állam harmadik alkotóeleme. Az alávetettek lehetnek *állampolgárok* vagy idegenek. Az állampolgárok – akár személyi, akár területi elv alapján örökölték, akár honfűsítással szerezték jogállásukat – az állam alkotói, a *politikai nemzet*. (Európában ez többnyire azonos volt az etnikai – vagy az ezzel egyenértékű történelmi – nemzettel, hiszen ezek az államok éppen a nemzetközösség alapján keletkeztek. A nem egynemű történelmi etnikai hagyományú nemzet különböző *nemzetiségekre* oszlik – többségre és kisebbségekre. A nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása – egyelőre – megoldhatatlan demokratikus nemzetállam keretében. Enélkül viszont ezek állammal szembeni hűségére nem lehet számítani, bizonytalanná tévén az állam állandóságát, létének elengedhetlen feltételét.)

A modern állam polgárait *jogegyenlőség* illeti meg, amely egyáltalán nem jelenti a jogok és köteleességek azonosságát, hanem azt, hogy azonos jogszabályok egyformán vonatkoznak mindenkire, társadalmi gyakorlatban: egyenlő lehetőségek biztosítása minden állampolgár számára. Ez az elv nem tűr semmiféle *kiváltságot* sem egyének, sem csoportok tekintetében, de megengedi *cenzus* (életkori, szakmai, értelmi, vagyoni cenzus) alkalmazását – például: szavazati joga csak cselekvőképesnek lehet, az adók hovafordításáról az adófizetők döntenek, az ipartestületben csak a szakmabelieknek van szavuk stb. Az állampolgár jogi helyzetét *négyféle állapotban* viszonyulhat a közhatalomhoz, minden állapot megfelelő jogokkal és kötelezettségekkel járva.

Az állampolgárnak a közhatalommal szembeni *passzív állapota* azt jelenti, hogy az állampolgár alá van vetve az állam hatalmának, az államnak és hatóságainak feltétlen hatalma érvényesül vele szemben úgy a jogalkotás, mint a végrehajtás (kormányzat és közigazgatás), valamint a bírászkodás terén.

Az állampolgár *aktív státusa* azt jelenti, hogy a közhatalomnak alávetett állampolgár egyúttal részese is a közhatalomnak, részt vehet és részt vesz annak gyakorlásában. Erre szolgál a *választójog* (= választó és választható) országos, tartományi és helyi szinten, a különböző jogalkotási és kormányzati érdekvédelmi testületekbe, közigazgatási tisztviselésekbe, valamint igazságszolgáltatási szervekbe (mint esküdt).

Mi, a bizánci jogértelmezés cinizmusának szenvedői-megcsaltjai, mi tudjuk igazán, hogy a *jelölési jog* fontosabb része a választójognak a szavazás jogánál, amelynek rosszhiszemű értelmezése és alkalmazása illuzórikussá teszi, (rejtett) kinevezéssé teszi a választást – a kinevezés előnyeinek, felelősségének biztosítása nélkül. Hogy ezzel az egész politikai rendszer ténylegesen megmásl, az csak növeli a publicisták vitaalapját az alkotmánybiztosítók hatathatóságáról.

Az államhatalommal szembeni *pozitív állampolgári állapot* azt jelenti, hogy nemcsak az állampolgárnak vannak engedelmisségi, szolgálati és szolgáltatási kötelezettségei a közhatalommal szemben, hanem az államnak is a polgáraival szemben. A közhatalom szervei: a hadsereg, rendőrség, bíróság, anyakönyv, egészségügy, oktatásügy és akármelyik is, kötelesek az állampolgár rendelkezésére állni annak békessége, becsülete, élete, vagyona, egészsége megvédelmezésében, házasságkötésében, válásában, gyermekei iskolázásában, és bármiben, amit az állam feladatul vállalt. Nyilvánvaló, hogy az államcéllok, feladatok szaporodásával növekedtek és növekednek az állami szolgáltatások is. Kezdetben csak a védelemre, békére és biztonságra szorítkozott, a liberális államelv nem is akart ezen túllépni, de a *jóléti állam* igyekszik mindazt feladatkörebe vonni, amit az állampolgári érdek és az ésszerűség oda utal. A szocializmus elveit hangoztató *kommunista* kísérletek totális állama pedig a teljes életet állami érdeké teszi.

Az állampolgárnak a közhatalommal szembeni *negatív állapotából* erednek az úgynevezett *szabadságjogok*. A polgárok ugyan alá vannak vetve az állam uralkodó hatalmának, de ez a hatalom nem terjed ki az élet egész területére, *szabadon* hagyván az emberi tevékenységek jó részét, hogy azt az érdekeltek legjobb tetszésük szerint intézzék. Minden egyénnek, közösségnek, alávetett közületnek egyéni vagy csoportos autonóm cselekvési területe van („szabadságzóna”), amely mentes az állami beavatkozástól, irányítástól, ellenőrzéstől, kényszertől, de határait – természetesen – az állam (alkotmánya) állapítja meg.

Nyilvánvaló tehát, hogy a szabadság nem jog, hanem annak negatívuma, a *kényszer hiánya*. A közhatalom kényszere alól kétféle mentesség lehet: a szerződési szabadság és a személyes szabadság. A *szerződési szabadság* azokra a tevékenységekre terjed ki, amelyeket a jogrend szabályoz ugyan, de az érdekeltek tetszésére bízva, élnek-e a szabályozott lehetőségekkel. Ez a *magánjog* tárgyát képező, óriási jelentőségű magánéleti, magánérdekű övezet, ide tartozván az egész családi, művelődési és gazdasági élet (a „szabad” államokban).

Így válik szemléltethetővé, hogyan csorbitja a szocialista állam az egyéni szabadságot, kivonván a gazdasági (és csaknem az egész művelődési) életet a negatív státusz kényszermentés övezetéből, magánérdekből közérdekké nyilvánítva azt. A *személyi szabadság* (ennek jó részét mondják „emberi jogoknak”) köré azok az emberi magatartások és tevékenységek tartoznak, amelyek egyrészt hatósági úton nem ellenőrizhetők („de internis non judicat praetor”), másrészt a társadalom erkölce követeli kényszer alóli mentességüket. Csak a legfontosabbakat említsük: gondolati, lelkiismereti és vallásszabadság, házasságkötési, étkezési, öltözködési, szórakozási, tanulási szabadság, továbbá a munkavállalási, utazási, költözködést közlekedési szabadság, valamint a gyülekezési, vélemény- és sajtó-, tudományos kutatási, művészeti szabadság, sőt, sokan a politikai tevékenység szabadságát is ide sorolják.

Elvben az egyén szabadsága addig terjedhet, ameddig nem ütközik mások hasonló szabadságába. Gyakorlatban az alkotmány húz határt a szabadságzóna köré, szem előtt tartva a gyengébb fél védelmének örök erkölcsi kötelességét, az erősebb szabad versenyének korlátozásával, valamint olyan egyetemes emberi érdekek szolgálatában, mint a természet- és környezetvédelem, járványvédelem vagy más humanitárius tevékenység érdeke.

A nemzetközi hatalom szerveződése korában élén, szólunk kell az állam nemzetközi viszonyai közül legalább a kérdésünkhöz legközelebbiről, az *államkapcsolatokról*. Államkapcsolatnak mondja a tudomány két vagy több állam politikai célú, állandó, jogi kötelékét. Két változata van: az *államszövetség* (fédération d'états) és a *szövetséges állam* (état fédéral). Az *államszövetség* esetében a kapcsolatra lépő államok közös szerveket hoznak létre közössé tett ügyeik intézésére, közös államot nem. Legjobb példái ennek a Brit Nemzetközösség, a bécsi kongresszus utáni Német Szövetség vagy Ausztria és Magyarországra való reáluniója 1867 és 1918 között. Ide sorolható a Nemzetek Szövetsége és az Egyesült Nemzetek Szervezete is. A *szövetséges állam* esetében a kapcsolatra lépő államok tagállammá válnak és feleltük új, közös állam létesül. Ennek példái: a Helvét Szövetség, az USA, Németország 1870 után, a Szovjetunió, Ausztrália, Jugoszlávia stb. A szövetséges államok alkotmánya („Szövetségi Szerződés”) határozza meg, hogy mely ügyek tartoznak a tagállam és melyek az össz állam hatáskörébe. Valamint az emez államtípus esetében fontos és kényes kérdés, hogy melyik törvényhozásra tartozik a hatáskörök megállapításának hatásköre (compétence de la compétence).

A békére törekvő, jóindulatú laikus közönség a nemzetek közötti viszály megoldási módjának tartja az államkapcsolatot. Sajnos ez logikai képtelenség, az oknak az okozattal való felcserélése. Nem a szövetkezés hozza a békét, hanem a béke hozhatja a szövetkezést. Józan ember nem adja fel önálló lakását, hogy haragosával társbérletre lépve a viszály elmúljon.

A felvilágosodás óta, az állam „társadalmi szerződés”-szemlélete óta divat az államot valami Földi Gondviselésnek tekinteni, amely – ha ésszerűen használják – megoldja az emberiség minden baját. A bevezetőnkben említett rengeteg izmus többsége éppen azért akarja megölni a másikat, mert nem úgy gondolja az ésszerűt, mint ő. Az emberek elfelejtik azt, hogy az állam feladat körét csak az alattvalók szabadsága kárára lehet növelni, hogy a vágyott liberális államban a szürke kisember életét csak 3% körüli mértékben érinti az állam, és a sokkal fontosabb helyi (autonóm) hatóságokkal együtt sem ér el 10%-ot. Az állammal szembeni még nagyobb óvatosságra int az a tény, hogy az állam csak éréktelen (rendszerint éréktelen) és nehezen ellenőrizhető hivatalnokai útján intézkedhet, akik pedig – emberek lévén – nemcsak tévedhetnek, hanem hatalmi ösztöneiket is hatósági személyként akarják kiélni, és (totalitárius rendszerben) hol lehet olyan közérköls, amely képes annyi basa hatalmi szenvedélyét féken tartani?

XIX.

OLYAN A JOG,

mint az oxigén: csak a hiánya észlelhető – mondta a jogász a második világháború végén a náci, nyilas, fasiszta, totalitarista, anarchista, forradalmi, osztályharcos, antifasiszta, progresszivist, szocialista, kommunista, realista, nihilista (és más mindenféle) gúnyos ócsárlásra.

Bizony, akkoriban még komoly értelmiségiek is úgy érezték, kötelességük több-kevesebb szellemességgel kinyilvánítani, mennyire nevetségesen feleslegesnek tartják a jogot: bocsássunk meg a szegény jogbíróknak, mert fogalmuk sem volt arról, mi a jog. Azaz: éppen fogalmuk nem volt, mert a jog fogalmának meghatározása – bár a tudomány néhány évezrede alatt nagyon sokan nagyon sokat vívódtak vele – még mindig vitatott. – Nem lesz hát szégyen, ha mi sem oszlatunk el minden e körüli kételyt.

Azonos vagy hasonló körülmények között, azonos vagy hasonló adottságokkal szemben, minden élőlény hasonló vagy azonos magatartást tanúsít. Ez szabály, mégpedig feltétlen érvényesülő természeti törvényszerűség. Az ember is élőlény ugyan, teste része bár a természetnek, felépítettsége következtében – láttuk volt, hogy őstőnei képtelenek az embert a lét síkján tartani – azonos adottságokkal szemben nem minden esetben azonos a viselkedése, hanem néhány, egymáshoz hasonló magatartásminta valamelyikét követi. Nyilvánvaló, hogy az ember differentia specificáját jelentő képesség, az *akarat*i *cselekvés* mutat eltérést az állatok reflexpontosságú, a természeti törvényszerűséget feltétlen követő viselkedésétől, és mutat más szabályosságot. Ez a szabályosság már csak hasonlít a természetire, és ezért – mert a társadalomban, az emberek meghatározott összességében érvényesül – *társadalmi szabályosságnak* mondjuk, a követett mindenféle viselkedési modell gyűjtőneve pedig *szokás*.

Az előzőekben láttuk, hogy az ember (képességekkel kiegészített) őstőnei, feltételes reflexei az állatéhoz hasonlóan működnek, és ugyanúgy fajlagosan jellemző élettani szokásokban nyilvánulnak meg, az esetek túlnyomó többségében tudattalanul, reflexszerűen, minden társadalmi vonatkozás nélkül. Társadalmi vonatkozások ott kezdődnek, ahol az *érvényesülés* őstőncsoportjába tartozó *utánzási őstőn* egy társadalmi erővel (=hatalom=tekintély) szemben fellépő másik ember viselkedésének mintául vételére indítja az embert. A kezdetben csak erőhatalmi tekintély a gyermek növekedésével (=az ember fejlődésével), tudata, ismeretei, meggyőződése, hite gyarapodásával mindinkább társadalmivá lesz, amíg a képességeknek az őstőnéletbe beültetésére és begyakorlására alkalmas *nevelés* (és önnévelés) sikerét biztosító általános társadalmi tekintéllyé nem lesz.

A gyakorlással berögzített viselkedési, készség legelső célja a magunk, egyéniségünk, érzelmeink, gondolataink kifejezése úgy, hogy azt más emberek felfoghassák. Így született a Gesta Hominum első eredménye, a nyelv jelrendszere. A nyelv társadalmi szabály ugyan, de mégis a természettől kapjuk („anyanyelv”) ugyanúgy készen, mint más élettani viselkedési szabályt. A nyelv azonban ugyanakkor az első társadalmi szabály is, nemcsak mert társadalmi kapcsolat eszköze, hanem mert megegyezésen (konvención) alapszik, tehát társadalmi tevékenység eredménye.

A szokás társadalmi, elvi megegyezésre visszavezethető, neveléssel elfogadtatott és elsajátított, adott társadalomban általánosan érvényesülő viselkedési szabályok összessége. Tárgyuk szerint csoportosítva, vannak élettani szokások (intim és nyilvános: étkezés, öltözködés stb.), játék- és szórakozásbeli, társasági, vallási, nevelési, tanítási, utazási és egyéb szokások, valamint gazdálkodási, növénytermelési, állattartási, ipari, üzleti, szállítási, építési és egyéb termelési szokások, továbbá műszaki, tudományos, tájékoztatási, művészeti és egyéb művelődési szokások, de nem szabad elfeledkeznünk az érintkezési, udvariassági és más (szorosan vett) társadalmi szokásokról, hiszen nyilvánvaló, hogy az ember minden tevékenysége, az egész Gesta Hominum szokások ösvényein él és mozog, sőt az is valamely szabálynak (gyakorlatból elvont általánosságnak) felel meg, ha valami nem él és nem mozog. A szokás *újításként* keletkezik, *hagyományként* él, és (más újításokat hozó) körülményváltozások miatt avul el, amíg *elfeledéssel* elhal.

A szokás keletkezését spontánnak, önkéntesnek érezzük, ha egyenrangú felek megegyezésére (két ember megegyezik, hogy meghatározott ügyben és vonatkozásban a jövőben bizonyos magatartást szabályszerűnek fog tekinteti), *érdekeik* kölcsönös tiszteletben tartására kötött *szerződésre* vezethető vissza, illetve mások ilyen megegyezésének önkéntes utánzására. Akkor is önkéntesnek érezzük a szokást, ha annak kezdeményezője velünk szemben nemcsak érdekeinek megfelelő előnyökkel kecsegtetett, hanem társadalmi erejét, hatalmát is latba vetve, *tekintélyével* reánk nyomást gyakorolt, *alkura* (kompromisszum) késztetett, ha mi az alkut, mint számunkra is előnyöset, *elfogadtuk*. Ez az elfogadás, a magunkévá tétel teszi szabállyá, érvényesülő magatartásmintává a szokás viselkedési modelljét.

Elfogadás nélkül nem érvényesül a legnyilvánvalóbban közérdekű, legszebben fogalmazott óhaj, kérés vagy tiszta szándék sem, viszont érvényesül, szabállyá válik a legnyersebb parancs, utasítás, bizarr tartalmú rendelet, ha tartalmát szabályként elfogadjuk (és alkalmazzuk).

Ha a társadalmi szabályokat – tárgyuktól függetlenül – aszerint csoportosítjuk, hogy elfogadásuk az akarati cselekvés melyik lélektani mozzanatában történik (hogy a benne megnyilvánuló hatalom hol és milyen alakban befolyásolja akaratunkat), megkülönböztethetünk *illetet, erkölcsöt és jogot*.

Lényegét tekintve minden társadalmi szabály szokás, ha az ember belső, lélektani oldaláról nézzük; de ugyanúgy minden társadalmi szabály *illem*, ha a társadalom oldaláról tekintjük. Az illem tehát mindazoknak a társadalmi szabályoknak az összessége, amelyek tiszteletben tartását, az ember *meggyőződése* szerint, a társadalom elvárja tőle. Az illem mögött álló, az illem érvényesülését biztosító hatalom tehát a *közvélemény*, illetve az, amit az ember meggyőződése annak vél vagy képzel. Az illedelmes ember jutalma a társadalmi elismerés (dicséret, pozitív viszonzás), az illetlen viszont szégyennel lakol és mindenféle negatív viszonzásban részesül. A szervezetlen és azonosítatlan társadalmi hatalom, a közvélemény, a társadalmi adottságok (azaz az ezekről alkotott meggyőződés) alakjában hat az éppen a tudat körébe lépő törekvésre („ez a szokás, így illik”), tényként állítja elé a szabályt.

A köznyelv illemszabálynak nevezi – és méltán – a tudat nélkül, reflexszerűen érvényesülő (többnyire élettani) szabályokat is, habár ezek nem társadalmi szabályok. Van a valóságos illemszabályoknak egy különleges csoportja is, a *divat*, amely az új szokást kezdeményező, sokszor meg sem fogalmazható szabály meggyőződés nélküli, csupán az utánzási ösztönnek engedő követését jelenti. A tudatosság hiánya egyáltalán nem befolyásolja a divat terjedését és érvényesülését, hiszen azt fölényesen biztosítja annak alanyilagos volta.

Ha a társadalmi szabály megfelel az eszmény szerinti értékrend követelményeinek, *erkölcsi szabály* áll előttünk, amelynek kezdeményező és garantáló hatalma a minden adott esetben kizáróan megállapítható, azonosítható, vitathatatlan erkölcsi hatalom – az eszményt elfogadó meggyőződése szerint. Az erkölcs tehát (az eszmény szerinti) feltétlen *helyességéről* való hiten (rendíthetetlen meggyőződésen) alapszik, amely érvényesülését olyannyira biztosítja, hogy az erkölccsel való megegyezés nélkül szándékká sem tud lenni az emberi törekvés.

Az erkölcsi szabály legerősebb voltának illusztrálására igen alkalmas az a megállapítás, hogy – a csak nyilvánosság előtt érvényesülő illemmel szemben – az a szabály az erkölcs, amelyet az ember egyedül lévén is betart.

Az erkölcsi szabályok hierarchiájában első helyen a *vallási* szabályok állnak, tehát azok, amelyek mögött az Abszolútum tekintélye áll. (Megjegyzendő, hogy – a látszattal ellentétben – a vallások szertartási szabályai nem minden esetben erkölcsiek, hanem csak egyszerű illemek: a „Ne ölj!” parancs tartalmát az is isteni törvénynek érzi, aki a miseszöveg elvételén csak elmosolyodik.) A Nemzeti Eszmény vagy a Család, a Becsület, az Igazság, a Szabadság és minden más, értékrendet szavatolni képes, viszonylagos eszmény tekintélye ugyanúgy képes erkölccsé tenni a szabályt, mint a vallásos hit Abszolútuma, áthágása ugyanúgy büntudatot, lelkiismeret-furdalást okozhat, mint emezé.

A publicisztika gyakran az erkölcs rangjára emeli a természetjog vagy az észjog szabályait. Ez abban az esetben felel meg a valóságnak, ha szavatoló eszmény tekintélye

áll mögötte – ebben az esetben viszont nincs értelme az erkölcsi szabályoktól való megkülönböztetésnek –, más esetben egyszerű illemszokások – amennyiben érvényesülnek. De ha nem érvényesülnek, nem is szabályok, hanem esetleg ésszerűségi javallatok.

Ha valamely társadalmi szabály mögött – legyen bár erkölcsi törvény, üzleti szokás vagy étkezési illem – a legerősebb társadalmi hatalom áll szavatolóként, *jogszabályról* van szó. Egyenes szörendben: a jog azoknak a társadalmi szabályoknak az összessége, amelyek érvényesülését a legerősebb társadalmi hatalom garantálja, szükség esetén *kényszer alkalmazására* is képes lévén. Szándékosan nem használtuk az állam kifejezést, amely uralkodó hatalmat jelent, hanem csak a viszonylagos legerősebb hatalom szerepel nálunk a jog fogalmi kellékeként. A hatalomról, más akaratának befolyásolási képességéről láttuk ugyanis, hogy a fizikában ismeretes erőhöz hasonlítható lévén, erőssége (hatásfoka), a tér- és időbeli terjedés (társadalmi) távolságával fordítottan arányos, tehát minél messzebb jut a hatalom forrásától, annál gyengébb az „ereje”. Ez egyenmű, „jól vezető” közegben is így van, de a társadalmat alkotó minden közösség válaszfala szigetelőként vagy szűrőként áll a hatalom terjedésének útjában.

Bármilyen erős, jól szervezett, műszakilag kitűnően felszerelt is legyen a központi hatalom vagy annak kirendelt helyi szerve, egy uránbánya-vállalat vájárának óvodás fiához – például – nem tud hozzáférni a szigorú munkahelyi fegyelem, a szakszervezet, a családjog, a katonai titkosság (és egyebek) miatt. Világos, hogy a gyermek számára az apja a legerősebb társadalmi hatalom, a többi csak a családfőn át befolyásolhatja akaratát. Ha az apa elismeri maga feletti hatalomnak az államot (akár közvetlenül, akár más területi vagy személyi közület közvetítésével), jog lesz az állam által annak mondott szabály a gyermek számára, különben nem. Hasonló a helyzete a bányavállalat igazgatójának a vájár gyermekével szemben: az igazgató magánhatalma az apán keresztül érvényesülván, közhatalommá válik a gyermek számára, jogszabály szavatolására lesz képes.

Nem jog tehát az a szabály, amelyet nem a legerősebb társadalmi hatalom vagy annak alávetett más közület hatalma szavatol.

Nem jog a nem érvényesülő magatartásmintá, mert nem szabály. A kijelentett hatalmi akaratot törvénynek, rendeletnek (dekrétum, statútum stb.) mondjuk, ha általánosan, meghatározatlan időre bocsáttatott ki – parancsnak, utasításnak, ha egy adott esetre vonatkozik. Nos, ha a közhatalmi akarat egyszer érvényesül – nevezzék bár törvénynek –, parancssá válik, tehát nem lesz szabály, nem lesz jog. Viszont joggá lesz az a viselkedési modell, amelyet közhatalmi akaratként, szabályszerű rendszerességgel követ az ember, annak ellenére, hogy azt a közhatalom soha szabállyá nem nyilvánította. Hogy minden adott esetben tudni lehessen, jog-e valami vagy sem, hogy jogbizonytalanság ne keletkezzék, a közhatalom (hacsak maga is nem bizonytalan) gondoskodik a mindenkor hiteles jogértelmezésről, utasítván a maga végrehajtó és bírói szerveit a jogszabályok tartalmának alkalmazására vonatkozóan.

Előfordul azonban – amint ezt itt mi, a bizánci térfélen szomorúan tapasztalhattuk –, hogy a közhatalom rosszhiszeműen mond valamit jogszabálynak – akár alkotmányszabálynak is –, miközben hatóságainak más értelmű rendelkezést adván, a kiadott szöveg sohasem válik szabállyá, tehát nem lesz jog. Mivel az esetek végeredménye ugyanaz, mint a jóhiszemű, de gyenge államhatalmak jogalkotásáé, a világ megtévesztése – sajnos – sikerülni szokott.

A jogszabályok eredetük, hatóirányuk, címzettjük szerint két csoportra oszlanak: *magánjogra* és *közjogra*. A *magánjog* az állampolgárság negatív állapotának szabadságövezetébe tartozó jogügyleteket szabályozza, úgy, hogy a maga hatóságait utasítja az állampolgárok által a közérdekkel nem ellentétes szokásoknak megfelelően, szabadon kötött jogügyletek rendelkezéseinek (akár kényszerrel való) érvényesítésére. Mivel a magánjog azonos jogállású személyek jogait és kötelességeit szabályozza, mellérendelő, vízszintes irányú az általa érvényesülő akaratbefolyásolás. Szerződési jognak is mondják, holott nemcsak a kötelmi jog tartozik a magánjog körébe, hanem a személyjog, családjog, örökösödési jog, dologi jog, vagyonjog, kereskedelmi jog, mindenféle gazdasági tevékenységre, valamint minden olyan társadalmi viszonylatra vonatkozó szabályozás, amely a magános szabad döntésétől függ.

A jogtudományi irodalom általában a magános egyén jogának mondja a magánjogot, azon az alapon, hogy alanya, a személy, ma minden emberi egyén. Azonban eredetileg ez az autonóm családok közötti (valóban) szerződési jog volt. A római jog tette a családfők egyéni jogává, arra hivatkozva, hogy csak annak van cselekvőképessége. A liberalizmus ugyan minden felnőttnek cselekvőképességet ad, elvben tudomást sem vesz a családi kötelékről, de a társadalmi valóságban ma sem létezik ember család nélkül, és erre a jogalkotásnak is mindig tekintettel kell lennie!

A *közjog* a közhatalom szerveinek, tehát az államnak, minden közületnek és mindezek hatóságainak és szerveinek szerkezetére, szervezetére és mindezek egész működésére vonatkozó szabályok összessége. A közjog alá-fölé rendelő, függőleges tagoltságú viszonyokat rendez. Ide tartozik az alkotmányjog, közigazgatási jog (minden szakágazatával), a perjog, egyházjog, nemzetközi jog és büntetőjog – ha az utóbbiak jognak tekinthetők. A nemzetközi jog ugyanis nem egyéb, mint az államok egymás közötti szerződéses joga, amelynek vagy van felettes, szavatoló hatalma, vagy nincs. Ha van, akkor beszélhetünk jogról. Az állam a maga alattvalóival szemben akkor is jogszabállyá teheti a nemzetközi szerződések rendelkezéseit, ha az nemzetközi vonatkozásban nem volna jog. Az állampolgár számára pedig ez akkor közjog, függőleges irányú, éppen úgy, mint a kiskorú családtag számára közjog a családfő által kötött szerződés rendelkezése, hiszen annak érvényesülését a családfői hatalom kényszerítheti ki vele szemben.

A büntetőjogot csak abban az esetben tekinthetjük jognak, ha a bíróságok és bűnüldöző szervek működését szabályozó rendelkezéseknek vesszük, hiszen magatartásminta-

tartalmuk negatív, tehát csak szabálysértés esetén érvényesítendő („akkor érvényesül, ha nem érvényesül”).

Az ún. szocialista államok leszűkítették az ember szabadságkövetését, közhatalmi szabályozás alá vonván a gazdasági és (csaknem az egész) művelődési életet, közjoggá – főként közigazgatási joggá – minősítve át az ezeket szabályozó rendelkezéseket. Ez lett a sorsa a munkajognak is, a munkaszerződések ügye átkerült a negatív státusból a passzív státusba: a munkavállalás jogából munkakötelezettség lett. Ezzel kapcsolatosan meg kell jegyeznünk, hogy a munkaviszony a jogtörténet folyamán sokáig hatalmi kényszer alatt állt – a rabszolgaságot nem is tekintve –, a családfőnek a szolgálával szembeni hatalma érvényesült. A liberalizmus szabaddá tette a munkaviszony vállalását és felmondását, de a munkaviszony alá-fölé rendelő voltát, a főnök közhatalmi jellegű akaratérvényesítési lehetőségét megszüntetni nem tudta.

A jog helyességének sokat vitatott kérdése könnyen megválaszolható: a jogbölcseleti irodalom egyhangúan állítja, hogy helyes („jó”) a jogszabály akkor, ha megfelel a társadalom általánosan vallott eszménye szerinti értékrendnek, az ún. közerkölcsnek. A lélektan viszont azt állítja, hogy az ember az erkölcsi meggyőződésével ellentétes parancsnak még hipnotikus álomban sem engedelmeskedik, tehát a társadalmi szabályok közül is csak az erkölcsével megegyezőt tartja tiszteletben. Ezek szerint az erkölccsel ellentétes rendelkezés nem érvényesül, tehát nem szabály, nem jog. Következésképpen minden jog helyes, ha jog. – Vagy talán mégsem?

A jog a kényszerrel is fenyegető társadalmi hatalom tekintélyének folyamánya lévén, az ember akarat cselekvésének vonalán, a szándék értelmi megfontolásának mozzanatában elkerülhetetlen társadalmi adottságként befolyásolja az embert. Az adottságok tekintetbevétele, megfontolása alapján születik a szándék kivitelezésének elhatározása, az akarat.

Ezzel lezárul az akarat lélektani folyamata. Következik a cselekvés, a Gesta Hominum.

XX.

HALÁLT EVÉK ÁDÁM

a Tudás Fájának gyümölcsében: megtudta, hogy meg fog halni. Ez volt az ember első nagy tudományos felfedezése a világ adottságainak megismerése útján. Következett ez után a felfedezések, találmányok hosszú sora, az ezekről szóló tudósítások, beszámolók, leírások, tanulmányok, szemléltetőeszközök tömege, hogy a világ összes természeti és társadalmi adottságát megismerhessük, megtanulhassuk, sőt, nagy áldozatot is hozunk a Tudás gyümölcsének megszerzéséért, mind a mai napig. Hogy vagyunk hát életben, holott

számtalanszor meggyőződhattünk az élet értelmetlenségéről? De ne mindig csak az embert nézzük! Itt van egy másik nagyszerű élőlény, a tífuszos tetű. Annak minden igyekezete egy jó vérű, egészséges emberre jutni. Azután azt megbetegíti, hogy vére ne legyen olyan jó táplálék, hogy aztán meghaljon, eltemessék a tetővel együtt. Ha a tetű tudná, milyen távlatai vannak számára az életnek, mind a DDT-s dobozba ugrálna öngyilkosság végett, hasonlóan korunk „realista”, „materialista” – voltaképpen nihilista – emberéhez. A tetű azért él, mert nem tudja, mi vár rá, az ember azért, mert tudja.

Amilyenek tudja az ember a Világ adottságait, úgy viszonyul hozzá. Az adottságokról szerzett tapasztalatai alapján alig ismerhet valamit, mások tapasztalatai alapján szerzett ismerettel már jóval többet tud a világról. Már mások tapasztalatait is megszerezni kell, hogy tanulással elsajátíthatók legyenek, de az adottságok túlnyomó többségéről – mint őt nem érintő, ennél fogva nem érdeklő tényről – csak általános képe van az embernek, ha van. Nemcsak a mások tapasztalataival szerzett ismereteket fogadja el igazként az ember, hanem az adottságokról szóló minden ismeretnek a rendszerét is, hogy mit kell és mit felesleges ismerni és miért. Így alakul az ember hite és meggyőződése, világszemléletének alapja, hallomás, tanulás útján, a tanító, a nevelő tanítása alapján, tehát a nevelő világnézete, eszményének értékrendje szerint.

Az ember egyéni nevelése nehéz, hosszú, kitartó és nagy türelmet igénylő tevékenység a nevelő, de még inkább a növendék részéről. A társadalom nevelése nyilvánvalóan még sokkal nehezebb, nagy áldozatvállalással járó tevékenység.

Méltóztassanak csak, Uraim, a legegyszerűbb tenyésztetre, a növényekre gondolni összehasonlításként. Milliányi virágporból lesz egy mag és milliányi magból egy bojtortánhajítás. Mennyi „szerencsés véletlen” (vagy az anyatermészetnek mennyi gondja és szemfülessége) kell ahhoz, hogy a kis gyom sem táplálékhiány, sem éghajlati veszedelem miatt el ne pusztuljon, hogy állatok le ne egyék, le ne tapossák. Hogy levelei, szára kifejlődhessenek, virágba borulhasson. És végül annyi vesződés eredményeképpen száz sarjadékból egy hoz termést, büszkén, győztesen. Egyetlen bojtortán, azaz keserűlapu. Mibe kerül egy erdő vagy egy vacak nádas a természetnek?! Tekintsünk el attól, hogy milyen nehéz feltételek árán születik egyetlen ember, hogy annak milliószorosa, a társadalom, többszörösen többbe kerül. A nevelésnek is csak a nemfizikai részét, a lelki, szellemi, erkölcsi fejlesztést, a jellemalkotást nézzük. Nincsen az emberi lélekhez hasonló, bonyolult mintájú kelme, nincs olyan takács, aki azt egyedül megszöni képes volna. Minden új szállal visszamenni a természeti kezdethez, szilárdan odakötni, azután beszöni. És hány új szál kell minden egyes mintához!

Bizony, szülő, testvér, tanító, mester, pap, barát, kolléga, házastárs, főnök, ismerős és ismeretlen ember egyéni és intézményesített szerető, figyelmes, közönyös, következetes, engedékeny, szigorú, kecsesgató, kényszerítő és mindenképpen türelmes és kitartó

tevékenysége, akarata, tudása, tanítása, követendő vagy elretentő példája neveli a gyermeket emberré, társadalmi, értelmes erkölcsi lénné.

Mire az ember a nagykorúságot eléri, a belső természetével megtanult megmérkőzni, következik a külső természet, a társadalom és a fizikai világgal való küzdelme. Az élet versenyében attól függ a sikere, hogy örökölt tehetségét gyermekkori idomíttatása, taníttatása, neveltetése mennyire tette alkalmassá. Itt már nem a nevelő védelme és pálcája segíti, hanem az elsajátított tudás, a szokássá gyakorolt szabályok tömege. Boldogsága attól függ, mennyit tud megvalósítani a maga elé tűzött – lehet, hogy más állította elé, de ő vállalta – célokból, mekkora áldozattal. Fogható céljait távlati célja adja, azt életeszménye határozza meg, amely pedig hitének, meggyőződésének a függvénye, a kettős világnézet: az egocentrikus és ideocentrikus eredője szerint.

Céljai szerinti értékrendje irányítja a továbbiakban. Ez támaszt érzékeiben hiányérzetet az anyagi, szellemi és erkölcsi javak hierarchiájában legelső javak iránt, vágy támad rá, amely, ha nem tud spontán ki elégülni, törekvéssé lesz. Ha a törekvés erkölcsi jóváhagyást nyer, szándékká válik, amely a tudat és értelem fegyvereivel küzd meg a természeti akadályokkal, a térrel, idővel, anyaggal, a társadalom adottságain, a család, a nemzet és más közösség szerkezetén, az illemnek, szokásnak, jognak szabályain, a hatalom tekintélyén, fenyegetésén vagy pártfogásán át akarattá válik, az pedig cselekvéssel megvalósítja a kitűzött célt – egyet a számtalan, egymás után tolongó cél közül, hogy utána a másik következze végtelen sorban.

Ez az élete, amelynek értékét a maga hite szerinti célja adja, természetes, hogy a legközelebbi cél, a családi boldogulás adhat eredményt a leggyakrabban: gyermekek születése, azok emberré nevelése (a család, a nemzet, az egyház, az emberiség, Isten számára), a saját hite szerinti célra vagy hitetlensége szerinti céltalanságra.

Az ember egyéni életútját alkotásai jelzik, lévén alkotás az ember cselekedeteinek minden eredménye, de nemcsak az eredmény, hanem maga a cselekmény, a viselkedés is alkotás, ennek számít az az emberi fajra jellemző, egyéni jellegzetességeket mutató lélektani folyamat, amely az indulattól az akarattig vezet, sőt, minden ember részben saját maga alkotója is.

Előző beszélgetéseinkben azt is láttuk, hogy az ember akaratelhatározása az eszmény és az önzés közötti amplitúdó eredője, és ez az időben hullámvonal alakot mutat, az embernek a két világnézet közötti ingadozása következtében. Vannak tehát az ember életében megtorpanások, nekilendülések, sikeresebb és kudarcosabb, emelkedő és süllyedő szakaszok, aszerint, hogy milyen „magas” célt milyen mértékben sikerült elérnie. Nyilván nemcsak a cél megválasztása, de a megvalósítására fordítható saját képesség és természeti és társadalmi adottságok körülményeinek helyes megállapítása – ismét a szubjektív faktor! – együtt adják az eredményt. Maga az ember nemigen ítéli meg saját életét. Aki megteszi,

az sem szokott válságról beszélni, legfeljebb törésről, vagy csak annyit mond nagy sokára, hogy „bizony, butaságot csináltam akkoriban”.

A társadalom nevelése hasonló bár az egyén neveléséhez, de nem egyszerű többszöröse annak, hanem hatványa. Ha az egyéni neveltség hányada a ráfordított hatásnak, a társadalomé csak gyöke annak. A társadalom élete közösségekben folyik, nevelése is azokban történik. A legszűkebb, legintenzívebb közösség, a család, egészében természeti, csak járulékosan – de szintén egészében – társadalmi képződmény. A család nevelése lényegében azonos a szülők nevelésével, amely már nemcsak ezt megelőző, más család létét feltételezi, hanem nevelőin át a „nagy társadalmat”, azt a műveltségi közösséget, szellemi-erkölcsi környezetet, amely a nevelőket nevelte.

Nevelési szempontból tehát nem a szűkebb közösségek felől a tágabbak felé haladva vizsgáljuk a társadalmat, hanem a legtágabb közösség felől. Igaz, hogy az összemérés a legtágabb közösség, de az szervezatlensége és óriási társadalmi távolsága miatt semmi kimutatható befolyással nincs a társadalmat alkotó egyénre. Döntő a hatása viszont a legtágabb tényleges közösségnek, a „kultúrának”, amely az emberiségnek éppen az azonos neveltségű, tehát azonos meggyőződésű részét jelenti. Persze az általános vagy történelmi kultúrák is egymást magukba foglaló, szűkebb közösségekre – bedeviekre és medeniekre – oszlanak és élnek. Társadalmi intenzitásuk, tekintélyük hatásképessége a kör szűkülésével egyenes arányban növekedik. Így jutunk az egyházon, nemzeten, területi és személyi közösségeken át a családhoz vissza, amely az emberi társadalmat alapja volt és marad, így a nevelése is.

Az egyén nevelésének az a feladata, hogy idomítással, gyakorlással, szoktatással, tanítással saját értékrendszerhez juttassa az embert, hogy képes legyen a jó-igaz-szép kérdésében dönteni („hogyan tudja, melyik a jobb, melyik a bal keze”), és hogy szükségét érezze a társadalom együttélését lehetővé tévő szabályok szerinti viselkedésnek, legyenek azok illem-, erkölcsi vagy jogszabályok. A társadalom nevelése az egyént is magába foglalja, de kiterjed nemcsak a felnőtt egyénekre, hanem egész közösségekre is. Feladata az, hogy közmeggyőződést alakítson ki értékrendet szavatoló eszmény mellett, hogy a társadalom közeli és távlati közcélokat állítson maga elé, hogy alkalmas magatartást előbb szokássá, aztán közerkölcsé fejlesszen.

A neveléshez tehát elsősorban eszmerendszer, világnézet kell, mégpedig ideocentrikus. (Mielőtt az egocentrizmus felé hajlók tiltakoznának, gondolják meg, hogy a nevelés célja éppen az egoizmust sugalló ösztönök megzabolázása. A Nagy Parancsolat azt rendeli, hogy szeressük Istent és embertársainkat, a költő pedig azt, hogy „Hass, alkoss, gyarapíts” az Isten, Haza, Király, a Nemzet, a Család, a Közösség érdekében. Azt, hogy saját magunkat szeressük, magunk érdekében tevékenykedjünk, azt nem kell parancsolni, arra nem kell nógatni, azt amúgy is megtesszük ösztöneink indítására.)

Nevelni tehát nem lehet maximalizmus, tanítani pedig dogmatizmus nélkül. A cél kánonja tehát olyan magas legyen, hogy csak részből legyen elérhető a növendék, a tanítvány számára, de részből feltétlenül. Az alkalmazott mérték helyességétől függ az egész tevékenység sikere és minden eredménye.

Például a természettel szemben a Szentírás azt ajánlja az embernek, hogy hajtsa uralma alá és éljen vele. Az ortodoxia ebből a szélsőséges aszkézist vette ki, amely a természetet – elsősorban az emberi testet, ösztöneivel együtt – engesztelhetetlen, gyűlölendő, megsemmisítendő ellenségként mutatja be. A katolicizmus példaképpül állítja ugyan az aszkétát, de megelégszik a természet megbéklyózásával. A protestantizmus elveti az aszkézist, számára a természet – sem a belső, sem a külső – nem ellenség, hanem az élet eszköze, amelynek saját törvényszerűségeit meg kell ismerni, hogy az ember céljára fordíthatók legyenek. A materializmus a belső természettel szemben meghódol, az ösztönök „kiélését” (hedonizmus) ajánlja, a külső természetet viszont legyőzendő ellenségnek tekinti. Korunkban a természetvédők próbálják visszatérlni a közvéleményt a Szentírás szemléletéhez, nekik is meglévén a maguk szélsőséges túlzása, amikor – például – az állatokat az ember oldalára veszik a természet többi részével szemben. – Nagyon fontos tehát a nevelési kánonok megállapítása.

Honnan van viszont az a világnézet – akár ideocentrikus, akár egocentrikus –, amelyből a nevelés kánonját venni lehet és kell? Világnézet, meggyőződés, hit egyszerűen *van*. Eredetét nem lehet a racionális igényeket kielégítő módon megállapítani. Sokáig az volt az általános vélemény, hogy isteni kijelentés a világnézet alapja. Vannak emberek – látnok, próféta, táltos, eszelős, égi hírnök, költő, álmodozó vagy egyszerűen bolond a nevük –, akik elragadtatott, ihletett állapotban a nemanyagi világ üzeneteit tolmácsolják az embereknek vagy régebbi kijelentéseket értelmeznek, magyaráznak. A legelső Homo Sapiensnek a környező, ismeretlen – tehát félelmetes – világ jelenségeit és az azokhoz viszonyulás helyes módjait mutatta meg. A dolgok emberre hasznos rendeltetésén keresztül mutatott célt az embernek és életének. A részletcélok absztrakciója és általánosítása adja az eszményt – az Abszolútum és a relatívetek –, amelynek a fejlődő emberi szem egyre több pozitívumát veszi észre, vagy magától, vagy a látnok magyarázatára. Eszmény tehát *van* téren és időn kívül, akár látják az emberek, akár nem. A próféta, a táltos a térben él ugyan, de az időn kívül (legalábbis ihletettségében). Így képes tolmácsi, értelmezői szerepét minden időben ellátni.

Az ember élete azonban testhez van kötve – mondja az ellenvetés vagy hozzászólás. Érzékei, ösztönei, indulatai testébe ágyazottak, nem vágyik az ember arra, aminek testi hiányát nem érzi, vágyaiból nem rajzolódik célképzet, céljai absztrakciójából nem lesz eszmény test nélkül. Tudata és értelme felméri az eszményi igénye és saját képességei közötti távolságot, és tudatosan neveli magát e távolság áthidalására. Ebben az esetben a látnok nem túlvilági hírnök, hanem olyan – korát megelőző – képességekkel született ember, akinek érzékeny idegrendszere a társadalom hiányérzetét felfogja és hangot ad a

társadalmi váagnak. – Lehet, mindkettő érvényes, kiegészítve egymást. Vallási érzéke csak minden harmadik embernek van, lehet hát azon kívülinek is kifinomult idegrendszere.

Megvan hát a társadalomnevelés tananyaga: az eszménynek és értékrendjének olyan tekintéllyel való megábrázolása, hogy a közmeggyőződés annak megfelelő gondolkodásra és viselkedésre indítsa az embereket.

XXI.

TÍZ TALENTUMOT

kapott az egyik szolga, másik három ötöt-ötöt, egy pedig csak egyet (az is elvételét tőle, mert paragon hagyta) – körülbelül ebben az arányban lehet értelmi képességeik szerint csoportosítani az embereket: ötödrész értelmiségi, háromötöd közember, egyötöd pedig proletár. Az *értelmiséginek* tudatos világképe és értékrendje van. Az értelmiségiek mintegy tizedrésze a *kiváló* képességűek csoportja, akik képesek új igényeket érzékelni, próféciaát felfogni, értelmezni, saját eszményt, értékrendet, világnézetet kialakítani és azt az értelmiség számára megfogalmazni. Az értelmiség dönt valamely eszmény vagy értékrend mellett, azt tervekre, szabályokra, oktatási módszerekre dolgozza át a közemberek számára. A *közemberek* képesek a tanítást magukévé tenni és továbbadni, a terveket megérteni és *kivitelezni* az elfogadott szabályok szerint. A *proletár* nem képes e szabályoknak megfelelő életre, sem dolgozni utasítás, ellenőrzés és kényszer nélkül.

Jól tudom, Uraim, hogy nem szabad embertársainkat megítélni és mennyiségekként skatulyázni, de éppen a szentírási példa bátorít ilyen elvi osztályozásra. A gyakorlati életben ugyanis ettől nagyon eltérő helyzetet találunk. Először is a csoportok közötti határ nemcsak elmosódott, hanem még ugyanazok a személyek is (többször is) átléphetik életük során. Másodszor pedig ez csak egy egészséges, a saját ideológiája szerinti, természetes szelekciót biztosító politikai rendszerű társadalomban volna így vagy efféleképpen. Ez pedig ritka a Földön. Sajnos, gyakoribb az olyan, ahol a tíztalentumos lehetőségeit veszik el és adják az egyesnek. Bizony, a mi térfelünkön még az öt talentumot is elkobozzák, hiszen kényszereszközökkel akadályozzák még a hivatalos ideológia szerinti tervek kivitelezését is. Igen, vannak válságos társadalmak, illetve társadalmi *válságok*, ott, ahol az eszmény elhalványul, értékrendje devalválódik. Az ilyen társadalom szorul igazán *nevelésre*.

Hogy kik a társadalom *tanítói*, azt láttuk az előző osztályozásban. Az értelmiség kiválói kezdeményeznek, a többi rendszerez, tervez, szabályokra bont, maga a társadalom pedig kivitelez. Így indultak el annak idején az apostolok az Evangéliummal, így a középkori szerzetesek az ora-et-laborával, a reformáció prédikátorai az öntudatos keresztyénsséggel, a racionalizmus hírnökei a felvilágosodás eszméivel.

Azonban tekintély, társadalmi hatalom nélkül csak tanítani lehet, *nevelni* nem. Ritka az olyan szerencsés eset, mint a Dávidé és a Mohamedé volt, hogy a tanító kezében legyen a nevelés eredményességét biztosító kényszerhatalom. Az a megszokott, hogy a szegény tanítók – ha nagy a válság, több nemzedéken át – meg nem értést, üldöztetést, vértanúságot szenvednek, amíg *híveik* közül kikerül Konsztantinus vagy Szent István, aki egyéni tanítás helyett a társadalmat neveli, illetve idomítástól az erkölcsi szabály szokássá gyakorlásáig.

A nevelésnek a növendék fejlődési szakaszaihoz kell igazodnia. Ahogyan az egyén életében van csecsemő- és óvodáskor, elemi, közép- és felsőiskola, katonaság, felnőtt-továbbképzés, haláláig tartó önművelés, hasonlóképpen van ez a társadalomban, mégpedig minden közösség életében megújuló ismétlődéssel.

A legszűkebb közösség, a család élettartama az a hozzávetőlegesen harminc esztendő, amit nemzedéknek szokás mondani. (A családtagok más családokban élők életük előző és követő részeit.) Mivel a családok nem ugyanabban az időben kezdik és végzik működésüket, ez állandó folyamattá válik, és csak a kivételesen nagy egyéniségekkel bíró családok hatása látszik meg a tágabb közösségek életében. Ahogy tágulnak a közösségek, személyi, szakmai, területi, vallási, művelődési, intézményi vagy bármely alapon szervezettek legyenek is, élettartamuk annál több nemzedékre terjed ki, és annál kisebb lesz rajtuk a család hatása. A legtágabb közösség, amelyet – jobb szó híján – *kultúrának* nevezünk, már történelmi élettartamú, és a kultúrát alkotó *nemzetek* – mint az egyének a családban – több kultúrát is végigélhetnek, ha meg nem hálnak. A társadalom élete tehát elvben azonos a kultúráéval, a kultúra születését, fejlődési szakaszait, hanyatlását, elmúlását kell figyelembe venni a társadalom nevelésében is.

A társadalom, a kultúra az azonos eszményű, azonos értékrendűek szervezetlen közössége. Valamennyiben emlékeztet az emberi egyénre, olyan értelemben, hogy a társadalom – természeti rész – a test és anyag, az edény, a kultúra a szellem, az erkölcs a tartalom; új kultúra, új társadalom a régi elmúlása után születik úgy, hogy a régi tetemeibe új élet, új tartalom kerül.

A régi társadalom agóniáját mondjuk *válságnak*: elévül a társadalom eszménye, devalválódik értékrendje, nincs többé elfogadott érték, sem jóság, sem igazság, sem szépség. Az erény bűnné, a bűn erénnyé válással fenyeget, a közhatalom az erkölcsi proletárok kezébe kerül, a tíztalentumost kifosztják az egytalentumosok szeszélyéért. Felborul a társadalom természetes hierarchiája, egyensúlya, maga az élet is értékét veszti (ha nincs célja!). Ez a társadalmi apokalipszis, a válság, amely véget vet a réGINEK, hogy Új korszak kezdődhessék a történelemben.

Mint láttuk, az új korszak az új eszmény igéinek a hirdetésével kezdődik – esetleg jóval a régi uralom megszűnése előtt –, amíg valamelyik tanítvány hatalomra nem kerül, hogy tekintélyével a neveléshez láthasson. Nyilvánvaló, hogy – mint az egyének nevelésében – igazodnia kell a társadalom fejlettségi fokához, amelyet az újabb és újabb igények

jelentkezése mutat. A társadalmi hiányérzetet észlelik a kiválóak, és meghirdetik. Ha mondandóik tudományos rendszerbe, írásba foglaltatnak, az először az előző kor metagnosztikus feldolgozása, filozófiai rendszerezése, kiértékelése. Ebből derül ki, hogy miben volt a hiány, mi az, amivel ki kell a múltbelit egészíteni és hogyan. Újabb részlete világítódik meg az eszménynek, új értékek kerülnek a rendszerbe, a megújított célok szerint.

Tudományos rendszerben ez protognosztika, azt fogalmazván meg: mi kell és milyen módon? Ez lesz az újabb művelődési korszak tananyaga, amíg majd egy újabb próféta igény el nem avítja. (Zárójelben fejezem ki csodálkozásomat a felett a nyilvánvalóan téves – bár általános – művelődéstörténeti szemlélet felett, miszerint „új korszakot új filozófia indít”. A korszak valóságát rendszerező tudományos tevékenység, a gnosztika eredményét foglalja általános rendszerbe a filozófia, a szaktudományok metagnosztikája. A korszak azzal kezdődik, hogy minek *kell* lennie, milyennek és hogyan a jövőben. Ez pedig teológiai – protognosztikus – rendszerezés és nem filozófiai. Aquinói Tamás – például – a keresztes háborúk után élt, nem foglalhatta hát *filozófiai* rendszerbe a gótikus kort. Nyilvánvaló, hogy rendszere – amit skolasztikának neveznek – teológiai rendszer, a késő középkor protognosztikája.)

A gyermek nem tud járni, hanem viszik, és akkor eszik, ha kap, ha etetik, teljesen ki van szolgáltatva gondozója kénye-kedvének. Ezek pedig túlerejüköt arra használják, hogy először is a társadalmi illemre idomítsák élettani működését, majd testi élete és épsége megóvásának készségeit fejlesztik ki benne, kételyt nem tűrő tekintéllyel.

A társadalom is karizmatikus kényúr kényszere alatt hagy fel együttélést akadályozó „ösztönös” reagálásaival, a vérbosszúval, az ököljoggal, mások életének és vagyonának pusztításával, hogy ezzel a maga élete és vagyona megvédelmeztesse. Az elemi iskola tanítója nem érveivel, hanem tekintélyével és pálcájával győzi meg növendékeit a tananyag igazságairól és a viselkedési szabályok helyességéről. A térítő szerzetesek dogmákat tanítottak és aszkézisra buzdítottak – túlzó, maximális követelményeket állítván, hogy az eredmény elfogadható lehessen – az autokratikus politikai rendszer támogatása adta tekintéllyel.

Középfokra jutván a növendék, parancs helyett szabályoknak kell engedelmeskednie, de azokat felülről kényszerítik rá. Tananyaga is kötött, de logikai érvek győzik meg az igazságokról. Vizsgafeleletei és viselkedése akkor fogadtatnak el, ha előre megszabott normákhoz igazodnak. A társadalomban ez a hübériség, illetve a skolasztika kora.

A következő, a főiskolai szintet az ifjú szabad választása jellemzi. Maga választja a kötött tananyagból a neki tetszőt, vizsgán arról saját véleményével referál. Viselkedési szabályaival is hasonló a helyzet. A társadalomban a középfoknak már az alsó határai is bizonytalanok, de a felsők egészen elmosódnak, illetve fokozatosan mennek át a felső fokozatba.

Mondhatnánk, hogy a reformáció és a rendiség jelenti a felső fokozat kezdetét, a felvilágosodás, illetve a polgárosodás a végét, de már erőltetett volna az analógia? Mint ahogyan az egyéneknek csak kisebbsége jut el erre a fokozatra, a társadalom még nem érkezett el eddig, illetve csak a legfelső réteg. Számoljunk egy kicsit: a húsz százaléknyi proletárhoz hozzá kell adnunk a tíz százaléknyi iskola előtti gyermeket, a húsz százaléknyi értelmiséget viszont csak a húsz éven felüliekből kell vennünk, tehát arányuk leszáll tizenkét százalékra. Ezek tizedrésze a kiváló, tehát az egész társadalom századrésze.

Nem kell bizonyítanunk azt a tényt, hogy a társadalom fejlődése rétegenként elnyúlik az időben, úgy, hogy a kiváló értelmiségiek esetleg évszázadokkal előre járnak, amíg a proletárok képtelenek a karizmatikus despotizmus elemi fokozatáról elmozdulni, évszázadokkal a zöm mögött vannak.

Ha ezt a jelenséget a fenti számokkal egybevetjük, nyilván nem mondhatjuk társadalomra jellemzőnek a századrésznyi kiváló neveltségi fokozatát, sem a tizedrésznyi értelmiségjét. Sőt – éppen neveltségről lévén szó – még a közemberek élén álló hivatásos nevelők színvonalának is a növendékeké felett kell lennie. Még nagyobb óvatosságra int az a tény, hogy az emberek nem egyénenként, hanem közösségeken át tagjai a társadalomnak, nevelésük is ehhez igazodik. Ha a közösségek közül csak a társadalom alapját képező családot vesszük, azt állapíthatjuk meg, hogy ama századrésznyi kiváló családtagjai nem kiválóak, esetleg nem is értelmiségiek, sőt, egyenesen írástudatlanok (iskola előtti gyermekek) is vannak a családban. Tehát társadalmi kötöttsége miatt – amit feltétlenül figyelembe kell venni – nem is beszélhetünk olyan társadalmi rétegről, amit „kiváló” minősítéssel illethetnénk. Csak egyének.

Mindezek alapján azt kell mondanunk, hogy a jelenleg legfejlettebb emberi kultúra, az európai, társadalmi neveltség szempontjából ott van a reformáció korában, a rendiség és liberalizmus határán. (Ez nem vonatkozik a más nevelési normákat követő bizánci műveltségi övezetre.)

Ez az eredmény egyáltalán nem elcsüggesztő, hanem nagyon is felemelő, hiszen a társadalomnevelés, a társadalomépítés az eszmény tényleges megvalósítását jelenti a legnehezebb anyagi közegben, az emberi társadalomban. Hogy az általános meggyőződés szerinti értékrend a 16. századi protognosztika szintjére juthatott a 20. század végére, ahhoz az akkori látnokok igény-igéjére, a kiválóak ezreinek önfeláldozó kezdeményezésére, az értelmiség felfedezéseire, találmányaira, tudományos rendszerezésére, tervezésére, volt szükség, hogy a Homo Sapiens mindezt kivitelezhesse, vallási kánonból és jogszabályból nem vitatott szokássá gyakoroltassa.

Jól nézzük meg az eredményt, mert tovább – egyelőre – nincs: korunkra az emberiség élenjárói előtt elévültek a társadalom eszményei, devalválódott értékrendje, nincs többé elfogadott érték, sem jóság, sem igazság, sem szépség. A bűn erénnyé, az erény bűnné válással fenyeget, a közhatalom az erkölcsi proletárok kezébe került, a tíztalentumost

kifosztják az egytálemumos kedvéért, felborult a társadalom természetes hierarchiája, egyensúlya. Maga az élet is értékét veszítette, hiszen nem maradt célja. Ez a társadalmi apokalipszis, az európainak nevezett kultúra válsága, vége.

Hogy legyen jövődönk, hallgassunk az Esmény új íghírdetőire!

XXII.

GESTA HOMINUM,

Praxeisz Antropón, az Ember Cselekedetei jelentik a történelmet. Gyümölcséről ismerjük meg a fát, eredményéről a tevékenységet, alkotásról a cselekvést, cselekvésről az akaratot, a jellemet, az embert. Láttuk, hogy a természetes indulat csírájából a hit hogyan nevel akaratot, sok külső és belső természeti és társadalmi tényező gátló vagy segítő befolyása alatt. A tudatos akaratra képes ember maga alkotta az akaratát befolyásoló tényezőket, hiszen a világ valóságához is a maga meggyőződése szerint viszonyul. Ez a helyzet a természeti adottságokkal, amíg a társadalmat már maga is alkotta. Az emberré nevelődés minden feltétele az akarat függvénye, így emberi alkotás.

Mondjuk ki, hogy az ember a történelem eredménye? Legnagyobb eredménye? Hogy az Embert az Ember alkotta? Igen, kimondhatjuk: eszményét elérni, megvalósítani igyekeztében az ember eddig ennyire jutott a történelem kezdete óta, amilyen a mai Ember, amilyenek vagyunk. És mi, az alkotók dicsekedhetünk vagy szégyenkezhetünk művünkkel – ki-ki hite és meggyőződése szerint!

Az ember alkotása a történelem életfolyamán végig állandóan készülő mű, amely soha befejezést nem nyer. Az Esmény, amelynek megvalósítására egyéni és faji életét áldozza, el nem érhető, hiszen „az Esmény az elvont emberi célok általános tárgyasulása”, cél, amely elérésekor és elérésével megszűnik. Azaz nem szűnik meg, hanem megközelítésre tovasszáll a távlat messzijébe, ismételten és állandóan megújulva. Az Esmény örök, de állandóan változik az ember szemében, aszerint, hogy a vágyott célok közül melyek kerülnek előtérbe vagy háttérbe.

A történelem így hasonlatos egy olyan mozifilmhez, amely az Esményről készült és készül folyamatosan. Melyik Esményről? Kinek, kiknek az eszményéről? Mindenkinek a magáéról, úgy, ahogy az öntudatra ocsúdásától haláláig fejlődik előtte, állandóan javulván, igazodván és szépülvén. És mert minden ember fejlődéspályája hasonlóan ível – egyiké magasabbra és távolabbra, a másiké alacsonyabban, közelebbre –, eszményünk mozgóképe is hasonló lesz adott társadalmanként és koronként.

Az ember azonban képtelen egyenesen eszménye megvalósítására irányítani akarátát, mert világa nem egy-, hanem kétközpontú: ideocentrikus és egocentrikus egyszerre. Az Eszmény messze felrepítene az élet fölé, az önzés lehúzza az életszint alá. E két vektor eredője az ember mindenkor meggyőződése, az a vonal, amelyen a két világnézet között ingadozó ember elhatározása megállapodik, akarattá válik. Ez az akarat jellemző az emberiségre korszakonként és koronként, csoportonként és egyénenként. Nem ideocentrikus és nem egocentrikus, hanem mindkettő egyszerre, úgy, hogy inkább egyikhez áll közelebb, mint a másikhoz, attól függően, hogy melyik világnézet dominál, melyik hat inkább abban a társadalomban, abban a korban. Hogy a két világnézet milyen konstellációja alatt születik, az teszi különbözővé egyes korok és társadalmak emberi alkotásait.

Az ember örökké boldogságra vágyik, az eszménye szerinti jóság, igazság és szépség megvalósítására igyekszik. Igaz ugyan, hogy képességei, eszközei korlátozottak lévén, tervei kivitelezése örökösen hiányos. Bármilyen legyen is alkotása tárgya, egyik sem sikerül úgy, ahogyan elképzelője, tervezője, alkotója szeretne volna, de rajta marad az alkotó keze nyoma, korának és társadalmának jellemzője, a világnézeti spektrum színeke.

Akár megfogalmazták tehát valamely korszak és társadalom világnézeteit, rendszerezvén azt tudományosan, megírván költőien, akár nem, minden korszak és társadalom alkotásaiból visszakövetkeztetve megállapítható a két világnézet minden tartalmi eleme.

A Gesta Hominumot kutatva, szemlét kell tartanunk az Opera Hominumon, tehát az ember alkotásain. Persze a részletek nemcsak beszélgetéseink kereteit lépnék túl, de feladatait is. Általános képet viszont ki kell magunknak alakítanunk. Ehhez immár levezetésünk mankójára, a lélektani kaptafára sincs szükségünk többé. Gondolatainkat rendszerbe fogja a maguk logikája. Beszéljenek, érveljenek a művek magukért!

Az ember boldogságát a céljai megvalósításának útján, tehát a jóság, igazság, szépség örök értékei felé vezető úton elért sikerei jelzik. Ez útnak a mérföldkövei – esetleg csak milliméterkövei – az ember alkotásai.

A legnagyobb érték kétségkívül a *jóság*, az eszmény szerinti viselkedés szabályai szerinti magatartás. Az ezen a téren megvalósított alkotás – gondolatmenetünk értelmében – maga az ember: egyénként, mint erkölcsi lény, társadalomként, mint az emberi együttélést lehetővé tévő erkölcsi szabályok igénylője, erkölcsi érzékké gyakorlója, tehát alkotója. Egyben a legnehezebb feladat is a jóság megvalósítása, mert anyaga, az emberi lélek, a lehető legnehezebben munkálható, eszköze, a társadalom maga is a legnagyobb próbát igényli megszerzésében és kezelésében, végül az erkölcs alkotása kerül a legnagyobb munkába.

Hogy egyes korszakok és társadalmak eszményi erkölcsi értéke milyen volt, hogy a korszak hite szerint milyen volt az az ember, akit követni kell és érdemes, azt a korszak

hősei jelzik. Nem lévén feladatunk a vallásigényű, emberfeletti, világtörténelmi korszakot meghatározó Eszmény bemutatása, csak olyanok, amik elérhetőek voltak az ember számára, hiszen ténylegesen meg is valósultak. Minden ember a maga vágyott céljainak elérése útján sikeres embert tartja hősenek, követendő példának, ez pedig ugyanabban a korszakban is rendszerezhetetlen sokféleséget mutat. (A legbiztosabb módszer az volna, hogy a gyermekektől, ifjaktól kell megtudakolni: „Mi szeretnél lenni?” – és a kapott feleleteket tudományos rendszerbe foglalni. – De ezt rég letűnt századok vonatkozásában nem tehetjük meg.) Írásos hírneve csak a rendkívülieknek maradt, az pedig ritkán általánosítható. A népmondák és mesék sikeres (harmadik) fiúja egyszerűen előre jut a társadalomban, évezreden át ugyanazoknak az erényeknek (bátorság, jószívűség, szerezékenység, őszinteség) a gyakorlásával.

Szerintem akkor tudunk meg legtöbbet a letűnt korokat jellemző hőökről, ha az áldozatvállalás felől közelítjük meg a kérdést: milyen hivatás gyakorolhatóságaért áldoztak fel nagyobb előnyöket és lehetőségeket? Egy király részéről már az áldozat, ha meghallgatja a nép ügyesbajos dolgait és „Igazságos” lesz. Még több, ha hadvezetés töredelmét és veszedelmét vállalja. De legtöbb, ha lovaggá lesz, hiszen az nem uralkodás, hanem szolgálat. A főúr is áldozatot hoz a lovagságért, a papságért még inkább. De az áldozatvállalásban, a lemondásban vezet, ha szerzetességért nemesúri rangját vagy polgári jóletét áldozza valaki. A legalsóbb társadalmi réteghez tartozók részéről már az is lemondás volt, ha vad ösztöneik kiéléséről „szoktak le” családi, falusi szakmai közösségük érdekében és „tisztességes” címet szereztek maguknak.

Semmire és sehová nem haladt volna az emberiség, ha nem övezte volna köztisztélet az életüket kockáztató, könnyű élet örömeit feláldozó felfedezőket, kutatókat, tudósokat tevékenységét, vagy a művészeket nem kárpótolta volna siker a készülés esztendeinek kínjaiért. Kétségtelen, hogy a legnagyobb emberi alkotás, az *önépités*, az önnevelés mesterei mindenféle hivatás vonalán követendő példái embertársaiknak minden időben, de a hősiesség örök mintaképei mégis azok, akik a önnevelés nagyszerű eredményéről, saját magukról tudtak lemondani, *vértanúként* áldozván fel életüket, szabadságukat, vagyonukat, mindenüket hitükért, meggyőződésükért, eszméikért, vallásukért, hazájukért, nemzetükért, a szabadságért, családjukért, az emberiségért, az igazságért, a szépségért, a becsületért.

Az *igazság* keresésében, kutatásában, a megtalált igazság rendszerezésében az emberi szellem, az értelem alkotta meg nagy művét, a *tudományt*. A tudomány értéke tartalmában, ismeretanyagában van, és attól függ, hogy az mennyire mozdítja elő az ember céljainak megvalósítását. Nagyon könnyű hát a kor eszményét felismerni a kor tudományosságáról, arról, hogy milyen cél megvalósítására ad eszközt a tudomány, illetve mi ezeknek a céloknak hierarchiája, fontossági sorrendje. Nyilvánvaló, hogy a legnagyobb, a legrégebb, az örök cél az Abszolútum, maga az Eszmény, tehát elsősorban Isten és az Ő képének viselői, de minden kornak megvannak a maga eszményei a Nemzettől a Bálványig, amely egocentrikus önzését magasabb irányba vonzza. Első tehát a kezdetben minden ismeretet

magába foglaló hittudomány, amelyből sorra önállósultak a kisebb távlatú célok felé segítő eszközöket adók: történelem, jog, gyógyászat, gazdasági és műszaki ismeretek, neveléstan, természettudományok, majd a bölcsélet és mindinkább tárgyak szerint szakosodó sok más ismeretrendszer.

Az ember harmadik, örök értéke a *szépség*, amely többletként minden létezőhöz anyagtalanul csatolható, az érzelmi lét formai kifejezése. Kezdetben az istenségnek adandó áldozatok anyagi értéke feletti tulajdonsága volt, amely azután az áldozat kiválasztásának feltételévé lett. Később ezt a tulajdonságot tudatosan, szándékosan is megtanulták előállítani, és ezzel megszületett a *művészet*. Előbb csak kultikus célokat szolgált a szép szó, szép gondolat, szép, beszéd, szép hang, szép mozdulat, szép játék, szép történet, szép szín, szép forma, szép épület, szép együttes összhangja, talán még a szép viselkedés is. Később használata kiterjedt a földi Bálvány, elsősorban a szerelmes kegyeinek megnyerésére is. Végül pedig a legtisztább örömet, a legsalaktalanabb emberi gyönyörűségét lehet vele okozni, minden mástól függetlenedett, saját célú emberi alkotásterrületté lett.

Az öncélú gyönyörkeltés miatt a szibaritizmus vádja nem a művészetet illeti, hanem a minden művészet esetében döntő jelentőségű megrendelőt, a művészeti termék fogyasztóját a *közönséget*, amelynek tetszése csak *ízlése* szeszélyétől függ. Nem a művészet „rontja” tehát a közönséget, hanem a közönség a művészetet, híven tükrözvén minden időben a kor eszménye szerinti esztétikai, erkölcsi értéket, a szépet.

Habár a szépség nem lényegi, hanem járulékos érték, a lélek formája lévén, jelentősége egyedülálló fontosságú minden más értékkel szemben, mert érzelmi indíttatásával képes közvetlenül az emberi lélek mélyére, az akarat cselekvés csíráira, az ösztönökre hatni.

Semmiféle értelmi ráhatással sem lehet vágyat kelteni az emberben, észérvekkel nem lehet akaratát felkelteni, cselekvésre indítani, de érzelmi ráhatással igen. Ezt használja ki az emberiség, amikor az emberépítés, a nevelés segédeszközzé tette és teszi művészetet. Az örök boldogság legmagasztosabb próféciájának is csak szép formában lehel foganatja. A társadalom új igényét kielégíteni hivatott új célok értékrendje csak a művészetek közvetítésével, elsősorban a költészet útján terjeszthető el a társadalomban.

A társadalom is alkotásainak szépségével jelzi a tanítás befogadását, nemcsak mennyiségét és minőségét, de irányát is. Csábító, mozgósító hatása van a művészetnek, de hatást csak úgy gyakorolhat a társadalomra, ha kissé mindig felette és előtte jár, de belátható közelségben. A művészet adta szépségben fejeződik ki a kor jósága és igazsága, úgy, ahogyan azt a két világnézeti pólus közötti emberi ingadozás eredője adja, ma már a holnap felé mutatva. Milyen hittartalom jelenik meg a művészi külsőben? Mi az a meggyőződés, amely szerint minden cselekedetemben a világ valóságához viszonyulok? Én magam vagyok-e a központja, értékrendjének alapja? Akkor értékes valami, ha az én egyéniségem, identitásom megvalósulását természetes ösztöneim kielésével, életemet testi gyönyörökkel

igyekszem tartalmassá tenni? Vagy az ösztöneimben láppangó anyag tehetetlenségéből az Eszményre emelem szemeimet, és nemcsak a természet béklyóiból igyekszem magamat kiszabadítani, hanem embertársaimat: családomat, társaságomat, nemzetemet is az élet felé, az élet eszmény adta örök célja felé fordítom?

Az alkotásban minden emberi érték ott van. Ami jó, az igaz és szép, ami igaz, az jó és szép, ami szép, az jó és igaz. Nem mindegy, hogy az érték mögött a válság, a kárhozat, a halál áll vagy az emelkedés, az üdvösség és az élet. Az ember maga dönt a kettő között.

Isten segítsen mindenkit a helyes döntésre, erősítse hitét cselekedetekre, hogy a történelem, a Gesta Hominum tovább haladhasson elrendelt útján!